

Ewaluacja wpływu działań rewitalizacyjnych na sytuację obszarów zdegradowanych, w tym na ożywienie społeczne i gospodarcze oraz na jakość życia mieszkańców

Raport końcowy

Badanie finansowane ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Pomocy Technicznej Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020

Badanie finansowane ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Pomocy Technicznej Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020

Zamawiający:

Województwo Lubelskie
ul. Artura Grottgera 4
20-029 Lublin

Wykonawca:

Imapp Consulting sp. z o.o.
ul. Twarda 44
00-831 Warszawa

imapp consulting

STRESZCZENIE

Identyfikacja wpływu RPO WL 2014-2020 (Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020) na poprawę sytuacji na obszarach zdegradowanych, w tym na poprawę jakości życia mieszkańców oraz ożywienie społeczne i gospodarcze na terenach, które zostały poddane rewitalizacji była możliwa dzięki przeprowadzonej ocenie skuteczności, użyteczności, efektywności i trwałości wsparcia w ramach RPO WL 2014-2020 w zakresie Priorytetów Inwestycyjnych dotyczących rewitalizacji (Priorytety Inwestycyjne PI 9b i 9i), a także wskazanie czynników, które przyczyniły się do realizacji celów oraz barier, które utrudniły osiągnięcie zamierzonych efektów w ramach Działań dotyczących rewitalizacji. Uzupełnieniem było opracowanie dobrych praktyk oraz wskazanie rekomendowanych działań mających na celu rewitalizację obszarów zdegradowanych w perspektywie 2021-2027.

Na dofinansowanie projektów rewitalizacyjnych przeznaczono niemal 121 mln euro (ponad 561 mln zł¹). Większość środków dostępnych w RPO WL 2014-2020 skoncentrowano na wsparciu inwestycji infrastrukturalnych (110,8 mln euro, czyli niemal 513,5 mln zł² na Działania 13.3, 13.4 i 13.8), które co do zasady były przedsięwzięciami bardziej kosztochłonnymi. Na nabory dedykowane obszarom rewitalizacji, skierowane na rzecz osób zamieszkujących te tereny, w ramach osi 11 przeznaczono nieco ponad 10,2 mln euro (niemal 47,3 mln zł)³.

Wsparciem objęto ponad 2,5 tys. osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym. Wsparcie z OP (Osi Priorytetowej) 11 miało na celu zahamowanie zjawiska uzależnienia od pomocy społecznej, dziedziczenia biedy i niekorzystnych postaw społecznych, jak również poprawę dostępu do rynku pracy dla osób wykluczonych społecznie lub zagrożonych wykluczeniem społecznym. Projekty z OP 11 przewidywały aktywizację tych osób, co realizowano poprzez diagnozę ich sytuacji, wsparcie indywidualne (np. z psychologiem, prawnikiem, doradcą zawodowym), udział w serii warsztatów zwiększających ich motywację i przygotowujących do udziału w procesie rekrutacyjnym oraz szkoleń w kierunku wybranego zawodu. Dla części przewidziano także staże zawodowe u pracodawców.

Powierzchnia obszarów objętych rewitalizacją to blisko 1000 ha. W OP 13 analizowane projekty to zarówno inwestycje na terenach ogólnodostępnych (place zabaw, skwery, parki, siłownie plenerowe, boiska, mała architektura użytkowa, infrastruktura towarzysząca), a także modernizacje istniejących budynków bez zmiany ich przeznaczenia lub też modernizacje budynków ze zmianą ich przeznaczenia, przeważnie na cele społeczne.

Projekty realizowano na obszarze 97 gmin z województwa lubelskiego, czyli w 73% samorządów, w których przygotowano programy rewitalizacji. Największe środki skonsumowały projekty realizowane w Lublinie, w którym wdrażano przedsięwzięcia o

---

¹ Przyjęto w raporcie kurs Euro 4,6343 zł z października 2023.

² Przyjęto w raporcie kurs Euro 4,6343 zł z października 2023.

³ Przyjęto w raporcie kurs Euro 4,6343 zł z października 2023.

łączonej wartości przekraczającej 111,5 mln zł. Projekty o łącznej wartości przekraczającej 50 mln zł zrealizowano również w gminach: Kraśnik, Piaski, Niedzwica Duża oraz Niemce. Relatywnie najmniejsze wsparcie z RPO WL 2014-2020 trafiło do gmin: Horodło, Wiryki oraz Krasnobród, w których zrealizowano inicjatywy, których wartość nie przekraczała 1 mln zł na gminę.

Projekty z OP 11 charakteryzowały się stosunkowo wysoką efektywnością społeczną i zawodową. Beneficjenci wkładali wiele wysiłku w pomoc uczestnikom, w tym mobilizowanie ich do obecności na zajęciach czy motywowanie ich do aktywnego uczestnictwa. W efekcie w projektach udało się osiągnąć **efektywność zatrudnieniową na poziomie 31%**. Ponad 2/3 osób poprawiło swoją sytuację życiową i to właśnie udział w projekcie był ważnym czynnikiem wpływającym na tę zmianę. Tylko pewna grupa w dalszym ciągu korzysta ze świadczeń pomocy społecznej. Udział w tego typu projektach pokazał uczestnikom, że podnoszenie kwalifikacji zawodowych pozwala rozszerzyć ich wachlarz możliwości w wyborze i podjęciu zatrudnienia, a przez to zaprzestania korzystania ze świadczeń pomocy społecznej, co dowodzi ograniczenia zjawiska ubóstwa wśród uczestników projektu. Działania finansowane ze środków RPO WL 2014-2020 miały istotny, pozytywny wpływ na życie i aktywność osób nimi objętych. Jednak z uwagi na ograniczoną skalę interwencji nie mają one istotnego znaczenia dla poprawy sytuacji we wspartych gminach, czy nawet obszarach ograniczonych granicami obszaru rewitalizacji. **Z efektów projektów społecznych skorzystało 2 569 osób, tj. około 0,8% mieszkańców wyznaczonych obszarów rewitalizacji i 0,2% mieszkańców gmin, w których projekty te były realizowane.**

Działania infrastrukturalne miały swój udział w przywracaniu lub nadawaniu nowych funkcji na zdegradowanych obszarach. Wiele ze zrealizowanych inicjatyw przyczyniło się do wzrostu dostępności usług społecznych. Na obszarach rewitalizacji stworzono miejsca spędzania wolnego czasu dla wszystkich grup wiekowych, od najmłodszych (np. place zabaw), poprzez dzieci i młodzież (infrastruktura sportowo-rekreacyjna), aż do osób starszych (kluby seniora, miejsca działania kół gospodyń wiejskich). Część powstających i modernizowanych obiektów, zwłaszcza na terenie mniejszych gmin, służyła wielu celom jednocześnie.

Wsparcie pozwoliło osiągnąć także dodatkowe efekty, nie wynikające bezpośrednio z celów Programu. Wzrosła **atrakcyjność, w tym turystyczna**, części miejscowości objętych rewitalizacją. Poprawa estetyki, nowe miejsca spędzania wolnego czasu czy rozbudowana oferta kulturalna stanowią element promocji gmin, do których chętniej zjeżdżają turyści. Montaż systemów monitoringu i oświetlenia wpłynął na **poprawę bezpieczeństwa**. Montaż oświetlenia energooszczędnego LED, często także w połączeniu z instalacją fotowoltaiczną, pozwolił **ograniczyć zużycie energii**. Wzrosły kompetencje społeczne uczestników projektów aktywizacyjnych, co przejawiało się między innymi ich angażowaniem się w wolontariat, zawieraniem nowych znajomości i rozwojem nowych zainteresowań.

Rewitalizacja przyczyniła się do ożywienia społecznego i gospodarczego terenów, na których była podejmowana oraz poprawy jakości życia ich mieszkańców. Szczególnie istotne znaczenie wydają się mieć projekty ukierunkowane na tworzenie miejsc świadczenia nowych usług społecznych lub tworzące miejsce integracji lokalnych społeczności. Część

inicjatyw przyczyniła się do stworzenia terenów atrakcyjnych turystycznie, co w przyszłości może mieć większe przełożenie na lokalną przedsiębiorczość. Zauważalnym jest wpływ projektów na stan lokalnej infrastruktury. Póki co nieco mniejsze zmiany obserwuje się w zakresie rozwijania przedsiębiorczości, co wynika z zakresu realizowanych projektów, ale także z innych czynników koniunkturalnych.

Projekty rewitalizacyjne są istotne dla społeczności lokalnej, ale raczej w niewielkim stopniu przyczyniły się do ograniczenia wykluczenia społecznego, zawierającego się w kategoriach wynikających z ustawy o pomocy społecznej. Dzięki nim poprawiła się natomiast możliwość rozwijania kontaktów społecznych wśród mieszkańców i zagospodarowania czasu wolnego.

Projekty wdrożone dzięki środkom z RPO WL 2014-2020 miały charakter zarówno przedsięwzięć komplementarnych wewnątrz, jak i zewnątrz. Komplementarność wewnętrzną w ramach RPO WL 2014-2020 wspierał wymóg wykazania, że projekt inwestycyjny (dofinansowany w OP 13), będzie komplementarny z przedsięwzięciem finansowanym ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS). Na obszarach zdegradowanych zrealizowano projekty wynikające z Gminnych i Lokalnych Programów Rewitalizacji (GPR/LPR) finansowane z innych źródeł niż program regionalny. Tym samym inwestycje te realizowały założenia komplementarności zewnętrznej, pomiędzy różnymi źródłami finansowania.

Działania rewitalizacyjne nie wpłynęły silnie na ruchy migracyjne ani nie wygenerowały zjawiska gentryfikacji. Migracje są co prawda silniejsze w stronę obszarów rewitalizowanych niż poza te tereny, jednak działania rewitalizacyjne nie stanowią istotnej przyczyny tych ruchów. Projekty rewitalizacyjne przyczyniły się pośrednio do części decyzji migracyjnych, ponieważ obszary nimi objęte stały się terenem atrakcyjnym, na którym rozwija się mieszkalnictwo, głównie jednorodzinne. Odptyw mieszkańców jest związany prawie wyłącznie z poszukiwaniem lepszej pracy. Mieszkańcy z obszaru rewitalizacji migrują w poszukiwaniu wyżej płatnego zatrudnienia, do większych miast regionu i poza województwo.

Szereg czynników utrudniał wdrażanie interwencji. Jednym z nich były problemy z rekrutacją uczestników w OP 11, a także powstrzymaniem ich od przerywania udziału w projektach. W większości projektów aktywizacyjnych następowała wymuszona rotacja uczestników. Część z osób, które pierwotnie zakwalifikowano do wsparcia, zrezygnowało z niego bez podania przyczyny. Istotnym czynnikiem wpływającym na realizację projektów w ramach działań poświęconych rewitalizacji była pandemia COVID-19 i jej skutki dla aktywności społeczno-gospodarczej, przerwanych łańcuchów dostaw i wzrostu cen.

W kolejnym okresie programowania należy dalej wdrażać wsparcie o podobnym zakresie, a w szczególności:

- **Odstąpić od obligatoryjnego wymogu uzupełniania wsparcia inwestycyjnego o projekt z EFS+ na rzecz wsparcia integracyjnego społeczności lokalnych, niezależnie od źródła jego finansowania.**

- **Uwzględnić kwestie ochrony zieleni i bioróżnorodności** już na etapie przygotowywania GPR i naborów.

SUMMARY

Identification of the impact of the Regional Operational Programme for Lubelskie Voivodeship 2014-2020 (RPO WL 2014-2020) on improving the situation in degraded areas, including improving the quality of life of residents as well as social and economic revival in areas that have been revitalised was possible thanks to the implemented assessment of effectiveness, usefulness, efficiency and durability of support under RPO WL 2014-2020 in the field of Investment Priorities regarding revitalisation (Investment Priorities IP 9b and 9i), and also an indication of the factors that contributed to the achievement of the goals and barriers that made it difficult to obtain the intended effects within the framework of Measures concerning revitalisation. It was complemented with the development of good practices and the indication of recommended actions aimed at revitalising degraded areas in the 2021-2027 perspective.

Almost EUR 121 million (over PLN 561 million⁴) was allocated to co-financing revitalisation projects. Most of the funds available in RPO WL 2014-2020 were focused on supporting infrastructure investments (EUR 110.8 million, i.e. almost PLN 513.5 million⁵ allocated to Measures 13.3, 13.4 and 13.8), which were, as a rule, more cost-intensive projects. Under Axis 11 just over EUR 10.2 million (almost PLN 47.3 million⁶) was allocated for recruitment dedicated to revitalisation areas and addressed to people living in these parts.

Over 2.5 thousand people at risk of poverty and social exclusion were supported. Support from PA (Priority Axis) 11 was aimed at stopping the phenomenon of dependence on social assistance, the inheritance of poverty and unfavourable social attitudes, as well as improving access to the labour market for socially excluded persons or those at risk of social exclusion. Projects from PA 11 provided for the activation of these people, which was carried out through diagnosis of their situation, individual support (e.g. through a psychologist, lawyer, career advisor), participation in a series of workshops increasing their motivation and preparing them to participate in the recruitment process and training for their chosen profession. Some of them were also provided with the option of professional internships with employers.

The territory of the areas covered by revitalisation is nearly 1,000 ha. In PA 13, the analysed projects include both investments in public areas (playgrounds, squares, parks, outdoor gyms, sports fields, small utility architecture, accompanying infrastructure), as well as modernisation of existing buildings without changing their purpose or modernisation of buildings with a change in their use, mostly for social purposes.

The projects were implemented in 97 communes in the Lubelskie Voivodeship, i.e. in 73% of local governments where revitalisation programmes were prepared. The largest funds were consumed by projects implemented in Lublin, where projects with a total value exceeding PLN 111.5 million were implemented. Projects with a total value exceeding PLN 50

---

⁴ Euro exchange rate 4.6343 PLN as of October 2023.

⁵ Euro exchange rate 4.6343 PLN as of October 2023.

⁶ Euro exchange rate 4.6343 PLN as of October 2023.

million were also implemented in the following communes: Kraśnik, Piaski, Niedzwica Duża and Niemce. The relatively smallest support from RPO WL 2014-2020 went to the communes of Horodło, Wiryki and Krasnobród, where initiatives with value not exceeding PLN 1 million per commune were implemented.

Projects from PA 11 were characterised by relatively high social and professional effectiveness. The beneficiaries put a lot of effort into helping the participants, including mobilising them to attend classes and motivating them to actively participate. As a result, the projects managed to achieve **the employment efficiency at the level of 31%**. More than 2/3 of people improved their life situation while participation in the project was an important factor influencing that change. Only a certain group still benefits from social assistance. Participation in this type of projects evidenced to partakers that improving professional qualifications allows them to expand their range of opportunities in choosing and taking up employment, and thus to stop relying on social assistance benefits, which proves the reduction of poverty among project participants.

Activities financed from RPO WL 2014-2020 funds had a significant, positive impact on the lives and activities of the people covered by those activities. However, due to the limited scale of the intervention, they do not have a significant impact on improving the situation in the supported communes or even zones limited by the boundaries of the revitalisation area. **2,569 people benefited from the effects of soft projects, i.e. approximately 0.8% of the inhabitants of designated revitalisation areas** and 0.2% of the inhabitants of the communes where these projects were implemented.

Infrastructure activities contributed to restoring or providing new functions in degraded areas. Many of the implemented initiatives contributed to the increase in the availability of social services. In the revitalisation areas, places for leisure activities were created for all age groups, from the youngest (e.g. playgrounds), through children and teenagers (sports and recreation infrastructure), to the elderly (seniors' clubs, places where rural women's clubs operate). Some of the built and modernised facilities, especially in smaller communes, were of multipurpose character.

The support also made it possible to achieve additional effects, not resulting directly from the Programme objectives. The attractiveness, including tourist attractiveness, of some of towns undergoing revitalisation has increased. Improved aesthetics, new places to spend free time and an expanded cultural offer are part of the promotion of communes that tourists are more willing to visit. The installation of monitoring and lighting systems **improved safety.** Installing energy-saving LED lighting, often combined with a photovoltaic installation, allowed to **reduce energy consumption.** The social competences of the participants of activation projects increased, which was reflected, among others, in their involvement in volunteering, establishing new contacts and developing new interests.

Revitalisation contributed to the social and economic revival of the areas where it was undertaken and improved the quality of life of their inhabitants. Projects aimed at creating places for the provision of new social services or creating a centre for integration of local communities seem to be particularly important. Some initiatives contributed to the creation of attractive tourist areas, which may have a greater impact on local entrepreneurship in the

future. The impact of the projects on the condition of local infrastructure is noticeable. For now, slightly smaller changes are observed in the development of entrepreneurship, which results from the scope of implemented projects and also from other economic factors.

Revitalisation projects are important for the local community but they have contributed relatively little to reducing social exclusion understood in the categories arising from the Social Assistance Act. Thanks to them, however, the options to develop social contacts among residents and spend their free time have improved.

Projects implemented due to RPO WL 2014-2020 funds were both internally and externally complementary projects. Internal complementarity under RPO WL 2014-2020 was supported by the requirement to demonstrate that the investment project (financed under PA 13) will be complementary to the project financed by the European Social Fund (ESF). In degraded areas, projects resulting from Municipal and Local Revitalisation Programmes (GPR/LPRs) financed from sources other than the regional programme were implemented. Thus, these investments implemented the assumptions of external complementarity among various sources of financing.

Revitalisation activities did not have a strong impact on migration movements and did not generate the phenomenon of gentrification. Although migrations are stronger towards revitalised areas than out of them, still revitalisation activities do not constitute a significant cause of these movements. Revitalisation projects have indirectly contributed to some migration decisions because the areas covered by them have become attractive destinations where housing, mainly single-family housing, is developing. The outflow of residents is almost exclusively related to the search for a better job. Residents from the revitalised area migrate in search of higher-paid employment to larger cities in the region and outside the voivodeship.

A number of factors hindered the implementation of interventions. One of them was problems with recruiting participants in PA 11, as well as preventing them from discontinuing their participation in the projects. In most activation projects, there was forced rotation of participants. Some of the persons who were initially qualified for support withdrew from them without giving a reason. An important factor impacting the implementation of projects as part of revitalisation activities was the COVID-19 pandemic and its effects on socio-economic activity, interrupted supply chains and price increases.

In the next programming period, support of a similar scope should be further implemented, in particular:

- **Waiving the obligatory requirement to supplement investment support with an ESF+ project** in favour of supporting the integration of local communities, regardless of the source of its financing.
- **Taking into account the issues of greenery and biodiversity protection** already at the stage of preparing GPRs and calls for proposals.

Spis treści

STRESZCZENIE.....	3
SUMMARY.....	7
WYKAZ SKRÓTÓW / SŁOWNICZEK	12
1. WPROWADZENIE	14
2. PODSUMOWANIE KONCEPCJI BADANIA.....	16
3. WSPARCIE REWITALIZACJI W RAMACH RPO WL 2014-2020.....	20
3.1 Założenia i przebieg wdrażania wsparcia rewitalizacji w ramach RPO WL 2014-2020	20
3.1.1 Wsparcie rewitalizacji w RPO WL 2014-2020	20
3.1.2 System wdrażania wsparcia w obszarze rewitalizacji w RPO WL 2014-2020	25
3.2 Efekty wsparcia rewitalizacji w ramach RPO WL 2014-2020	28
3.2.1 Efekty w zakresie wspierania osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym z obszarów rewitalizacji	28
3.2.2 Efekty w zakresie wspierania inwestycji z obszarów rewitalizacji...	33
3.3 Komplementarność wsparcia w obszarze rewitalizacji	38
3.4 Skuteczność i oddziaływanie wsparcia.....	42
3.4.1 Skuteczność wsparcia z perspektywy celów wskaźnikowych RPO WL 2014-2020	42
3.4.2 Wpływ wsparcia na sytuację na obszarach zdegradowanych.....	46
4. ODDZIAŁYWANIE NA INNE WYMIARY.....	63
4.1 Czynniki wpływające na realizację celów interwencji	64
5. WNIOSKI I REKOMENDACJE.....	68
6. STUDIA PRZYPADKU	70

6.1 Studium przypadku nr 1	70
6.2 Studium przypadku nr 2	79
6.3 Studium przypadku nr 3	88
6.4 Studium przypadku nr 4	96
6.5 Studium przypadku nr 5	100
7. SPIS TABEL I WYKRESÓW	103
7.1 Spis tabel	103
7.2 Spis wykresów	103
7.1 Spis rysunków	105
7.2 Spis map	105

WYKAZ SKRÓTÓW / SŁOWNICZEK

CATI	Computer Assisted Telephone Interview (wywiad telefoniczny wspomagany komputerowo)
CAWI	Computer-Assisted Web Interview (ankieta internetowa)
CIS	Centrum Integracji Społecznej
EFRR	Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego
EFS	Europejski Fundusz Społeczny
EFS+	Europejski Fundusz Społeczny Plus
FEL 2021-2027	Program Fundusze Europejskie dla Lubelskiego 2021-2027
GPR	Gminny Program Rewitalizacji
GUS	Główny Urząd Statystyczny
IZ	Instytucja Zarządzająca
KIS	Klub Integracji Społecznej
LGD	Lokalna Grupa Działania
LOF	Lubelski Obszar Funkcjonalny
LPR	Lokalny Program Rewitalizacji
OP	Oś Priorytetowa
OPS (MOPS, GOPS, MGOPS)	Ośrodek Pomocy Społecznej (Miejski, Gminny, Miejsko-Gminny)
OPZ	Opis Przedmiotu Zamówienia
OSP	Ochotnicza Straż Pożarna
OSiR	Ośrodek Sportu i Rekreacji
PFRON	Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych
PI	Priorytet Inwestycyjny
PROW	Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020
RFIL	Rządowy Fundusz Inwestycji Lokalnych
RPO WL 2014-2020	Regionalny Program Operacyjny Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020
SL2014	Centralny System Teleinformatyczny
SZOOP	Szczegółowy Opis Osi Priorytetowych RPO WL 2014-2020
ŚDS	Środowiskowy Dom Samopomocy
WTZ	Warsztaty Terapii Zajęciowej
WUP	Wojewódzki Urząd Pracy
ZAZ	Zakład Aktywności Zawodowej
ZIT	Zintegrowane Inwestycje Terytorialne

Rewitalizacja to proces wyprowadzania ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych, prowadzony w sposób kompleksowy, poprzez zintegrowane działania na rzecz lokalnej społeczności, przestrzeni i gospodarki, skoncentrowane terytorialnie, prowadzone przez interesariuszy rewitalizacji na podstawie gminnego programu rewitalizacji.

(źródło: Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji)

Gentryfikacja to proces zmiany charakteru części miasta w bardziej skomercjalizowany, zdominowany przez osoby o wyższym statusie materialnym

---

(źródło: Słownik języka polskiego.)

1. WPROWADZENIE

Niniejszy raport stanowi podsumowanie prac badawczych prowadzonych w okresie lipiec-październik 2023 r., w ramach badania ewaluacyjnego pt.: „Ewaluacja wpływu działań rewitalizacyjnych na sytuację obszarów zdegradowanych, w tym na ożywienie społeczne i gospodarcze oraz na jakość życia mieszkańców”. Głównym celem badania była **identyfikacja wpływu RPO WL 2014-2020 na poprawę sytuacji na obszarach zdegradowanych, w tym na poprawę jakości życia mieszkańców oraz ożywienie społeczne i gospodarcze na terenach, które zostały poddane rewitalizacji**. Jego osiągnięciu służyły analizy w ramach 3 celów szczegółowych:

1. Ocena skuteczności, użyteczności, efektywności i trwałości wsparcia w ramach RPO WL 2014-2020 w zakresie Działań dotyczących rewitalizacji.
2. Wskazanie czynników, które przyczyniły się do realizacji celów oraz barier, które utrudniły osiągnięcie zamierzonych efektów w ramach Działań dotyczących rewitalizacji.
3. Określenie dobrych praktyk oraz wskazanie rekomendowanych działań mających na celu rewitalizację obszarów zdegradowanych w perspektywie 2021-2027.
4. Identyfikacja tych elementów systemu realizacji RPO, które skutecznie wspierały wdrażanie lokalnych i gminnych programów rewitalizacji.

Badaniem objęta została interwencja wdrażana od zatwierdzenia RPO WL 2014-2020, czyli od 12 lutego 2015 r. do 30.06.2023 r., realizowana w ramach działań finansowanych ze środków EFRR, jak i wybranych naborów, z wybranych działań finansowanych z EFS, tj.:

- **działania realizujące priorytet inwestycyjny 9b** – Wspieranie rewitalizacji fizycznej, gospodarczej i społecznej ubogich społeczności na obszarach miejskich i wiejskich w ramach Działań: 13.3 Rewitalizacja obszarów miejskich, 13.4 Rewitalizacja obszarów wiejskich, 13.8 Rewitalizacja Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych;
- **wybrane nabory z działań realizujących priorytet inwestycyjny 9i** – Aktywne włączenie, w tym z myślą o promowaniu równych szans oraz aktywnego uczestnictwa i zwiększaniu szans na zatrudnienie w ramach Działań 11.1 Aktywne włączenie oraz 11.4 Aktywne włączenie w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego.

W prowadzonych analizach uwzględniono zarówno przegląd danych zastanych, jak i badania terenowe. Do beneficjentów i uczestników projektów EFS skierowano ankiety, tą metodą badawczą objęte zostały również Ośrodki Pomocy Społecznej z gmin, na terenie których dofinansowano projekty rewitalizacyjne. Z przedstawicielami Instytucji Zarządzającej i Pośredniczącej oraz Lokalnych Grup Działania przeprowadzono wywiady indywidualne. Wstępne wnioski i rekomendacje z badania były omówione z ekspertami zewnętrznymi, reprezentującymi środowisko naukowe z uczelni wyższych z Lublina. Aby przyjrzeć się z bliska efektom interwencji przygotowano studia przypadku projektów stanowiących przykłady dobrych praktyk. Ostatnią z przeprowadzonych metod badawczych był warsztat

implementacyjny, podczas którego przedstawiciele Wykonawcy i Zamawiającego omówili najważniejsze wnioski i rekomendacje z badania.

Raport otwiera rozdział podsumowujący pokrótce koncepcję i przebieg badania. W kolejnym rozdziale zaprezentowane są wyniki ewaluacji, które rozpoczyna sekcja poświęcona założeniom i przebiegowi wsparcia rewitalizacji w ramach RPO WL 2014-2020. Następnie omówione są osiągnięte i spodziewane efekty interwencji oraz oceniona skuteczność i oddziaływanie dofinansowanych przedsięwzięć. Na zakończenie części poświęconej ocenie zrealizowanych działań, omówione zostały czynniki wpływające na postęp wdrażania i realizację zakładanych celów. Raport zamyka rozdział z wnioskami i rekomendacjami z badania.

2. PODSUMOWANIE KONCEPCJI BADANIA

Realizując cel główny i cele szczegółowe, w ewaluacji tej odpowiedziano na poniższe pytania badawcze:

1. Jakie uzyskano efekty w zakresie wspierania rewitalizacji w RPO WL 2014-2020?
(Odpowiedź znajduje się w Podrozdziale 3.2)
2. Jakie są dodatkowe, ponad te zapisane w RPO WL 2014-2020, efekty udzielonego wsparcia? **(Odpowiedź znajduje się w Podrozdziale 3.2)**
3. Czy udzielone wsparcie było skuteczne, tzn. czy i w jakim stopniu przyczyniło się do osiągnięcia celów szczegółowych wymienionych w RPO WL 2014-2020 dla każdego z Priorytetów Inwestycyjnych? **(Odpowiedź znajduje się w Podrozdziale 3.4)**
4. Jakie czynniki wpływały na skuteczność wsparcia, a jakie je ograniczały? **(Odpowiedź znajduje się w Podrozdziale 4)**
5. Jaki jest poziom zmian na obszarach rewitalizowanych? Czy sytuacja na obszarach rewitalizowanych poprawiła się w porównaniu do sytuacji przed otrzymaniem wsparcia? **(Odpowiedź znajduje się w Podrozdziale 3.4.2)**
6. Czy, a jeśli tak, to w jaki sposób rewitalizacja przyczyniła się do ożywienia społecznego i gospodarczego terenów na jakich była podejmowana oraz poprawy jakości życia ich mieszkańców? Które interwencje są najskuteczniejsze? W jakich aspektach degradacja postępuje mimo interwencji? **(Odpowiedź znajduje się w Podrozdziale 3.4.2)**
7. Jakie zmiany są obserwowane na obszarach rewitalizowanych w zakresie:
  - jakości życia,
  - poziomu ubóstwa (korzystania z pomocy społecznej),
  - poziomu aktywności społecznej,
  - poziomu integracji społecznej (włączenia społecznego),
  - poziomu zatrudnienia/liczby miejsc pracy,
  - nowych przedsiębiorstw, w tym również przedsiębiorstw społecznych,
  - dostępu do edukacji i innych usług społecznych,
  - poziomu przestępczości,
  - stanu lokalnej infrastruktury,
  - poziomu czynszów na obszarach rewitalizowanych (koszt mieszkań, lokali usługowych i handlowych),
  - odpływu lokalnych i napływu nowych mieszkańców i przedsiębiorców,
  - zmian dotyczących własności nieruchomości.**(Odpowiedź znajduje się w Podrozdziale 3.4.2)**
8. Czy i w jakim zakresie efekty interwencji są trwałe? **(Odpowiedź znajduje się w Podrozdziale 3.2)**
9. Jaki jest wpływ rewitalizacji na migrację mieszkańców (lub co najmniej plany dotyczące migracji)? **(Odpowiedź znajduje się w Rozdziale 4)**

10. Jaki jest stosunek nakładów poniesionych na realizację poszczególnych działań do uzyskanych efektów interwencji? **(Odpowiedź znajduje się w Podrozdziale 3.2)**
11. W jakim zakresie projekty wybrane do dofinansowania w ramach Działań dotyczących rewitalizacji mają szeroko rozumiany charakter komplementarny wewnętrzny (w odniesieniu do Osi Priorytetowych RPO WL 2014-2020) oraz zewnętrzny (w odniesieniu do programów krajowych i programów Komisji Europejskiej)? **(Odpowiedź znajduje się w Podrozdziale 3.3)**
12. Jaki wpływ na realizację projektów w ramach Działań w zakresie rewitalizacji miała pandemia COVID-19? **(Odpowiedź znajduje się w Podrozdziale 4.1)**
13. Jakie elementy realizowanej interwencji miały największy wpływ na sukces lub porażkę podejmowanych działań rewitalizacyjnych? **(Odpowiedź znajduje się w Podrozdziale 4)**
14. Jakie rodzaje interwencji wymagają kontynuacji w kolejnym okresie programowania? **(Odpowiedź znajduje się w Rozdziale 5)**
15. Czy zaplanowane nabory (harmonogramy,) pozwoliły płynnie wdrażać projekty, zgodnie z planami wynikającymi z GPR/LPR? **(Odpowiedź znajduje się w Podrozdziale 3.1.2)**
16. W jaki sposób system wdrażania wpłynął na rozproszenie lub skumulowanie terytorialnego rozkładu interwencji? **(Odpowiedź znajduje się w Podrozdziale 3.1.1)**
17. Jakie rozwiązania zdeterminowały układ tematyczny realizowanych przedsięwzięć i ostateczną strukturę beneficjentów? Czy jest ona spójna z potrzebami wyrażonymi w LPR/GPR? **(Odpowiedź znajduje się w Podrozdziale 3.1.2)**

Zebranie materiału niezbędnego do odpowiedzi na poszczególne pytania bazowało na szerokim katalogu metod badawczych, wykorzystujących zróżnicowane źródła danych. Punktem wyjścia do prowadzonych prac była analiza danych zastanych obejmująca m.in.:

- analizę dokumentów programowych oraz wytycznych krajowych i unijnych, określających warunki brzegowe i cele interwencji,
- analizę danych o dofinansowanych projektach, głównie danych z systemu SL2014 oraz wnioski o dofinansowanie dla przedsięwzięć wybranych do studiów przypadku,
- analizę gminnych i lokalnych programów rewitalizacji,
- analizę danych kontekstowych (głównie danych ze statystyk publicznych).

Dane zastane analizowane były praktycznie przez cały okres trwania badania ewaluacyjnego. Analizę uzupełniły badania terenowe. W pierwszej kolejności objęto nimi uczestników projektów związanych z aktywizacją społeczną i zawodową oraz beneficjentów wsparcia. W trakcie trwania tych badań uruchomione zostało badanie ankietowe skierowane do Ośrodków Pomocy Społecznej. Ankiety dla tej grupy uwzględniały informacje o zasięgu obszaru rewitalizacji w danej gminie oraz dofinansowanych RPO WL 2014-2020 projektach rewitalizacyjnych, realizowanych na jej terenie. Tak zindywidualizowane ankiety wysłane zostały do 90 OPS. Równolegle do badań ankietowych przeprowadzone zostały wywiady indywidualne z przedstawicielami Instytucji Zarządzającej i Pośredniczącej. Pod koniec badania przeprowadzone zostały wywiady z przedstawicielami Lokalnych Grup Działania oraz

wybrane i przygotowane projekty, mające być przykładem dobrych praktyk we wsparciu działań rewitalizacyjnych.

Na podstawie informacji z wyżej wymienionych źródeł opracowane zostały wnioski i wstępne rekomendacje z badania. Były one przedmiotem dyskusji podczas panelu eksperckiego, z przedstawicielami środowiska akademickiego lubelskich uczelni wyższych. W dyskusji z naukowcami zajmującymi się w swojej pracy badawczej zagadnieniami związanymi z procesem rewitalizacji omówione zostały – po zaprezentowaniu kluczowych wyników badania – wstępne rekomendacje. W efekcie przeprowadzonych rozmów opracowana została ostateczna lista i zakres rekomendacji, które prezentujemy w niniejszym opracowaniu.

Rysunek 1. Metody i techniki badawcze wykorzystane w ewaluacji oraz liczebność próby zrealizowanej w ich ramach

Źródło: Opracowanie własne

W badaniu tym wykorzystano zarówno jakościowe, jak i ilościowe techniki analizy danych. Podejście jakościowe dominowało w przypadku analizy dokumentów programowych i towarzyszących, opracowania materiałów zebranych w trakcie wywiadów, studiów przypadku oraz panelu eksperckiego. Podejście ilościowe wykorzystane zostało w głównej mierze w analizie danych z systemu SL2014, badań ankietowych oraz, w ograniczonym stopniu, danych z LPR/GPR oraz informacji kontekstowych pochodzących z GUS. Ograniczona

użyteczność analiz ilościowych w przypadku badania obszaru rewitalizacji wynika z faktu, że obszary te odnoszą się jedynie do części obszaru i ludności zamieszkującej daną gminę. Natomiast najmniejszą jednostką statystyczną, jeśli chodzi o dane z GUS (oraz innych rejestrów publicznych) są gminy. Oznacza to, że analiza danych kontekstowych nie jest w stanie pokazać zmian zachodzących na obszarach rewitalizacji, ponieważ tak szczegółowe informacje nie są zbierane. Jak wskazał jeden z uczestników panelu eksperckiego, szczegółowe analizy oddziaływania interwencji na poziomie obszarów rewitalizacji wymagałyby pozyskania od samorządów gminnych danych dotyczących poszczególnych wskaźników na poziomie punktów adresowych. To z kolei jest zadaniem bardzo czasochłonnym, obciążającym dla gmin i wykraczającym poza ramy niniejszej ewaluacji.

3. WSPARCIE REWITALIZACJI W RAMACH RPO WL 2014-2020

3.1 Założenia i przebieg wdrażania wsparcia rewitalizacji w ramach RPO WL 2014-2020

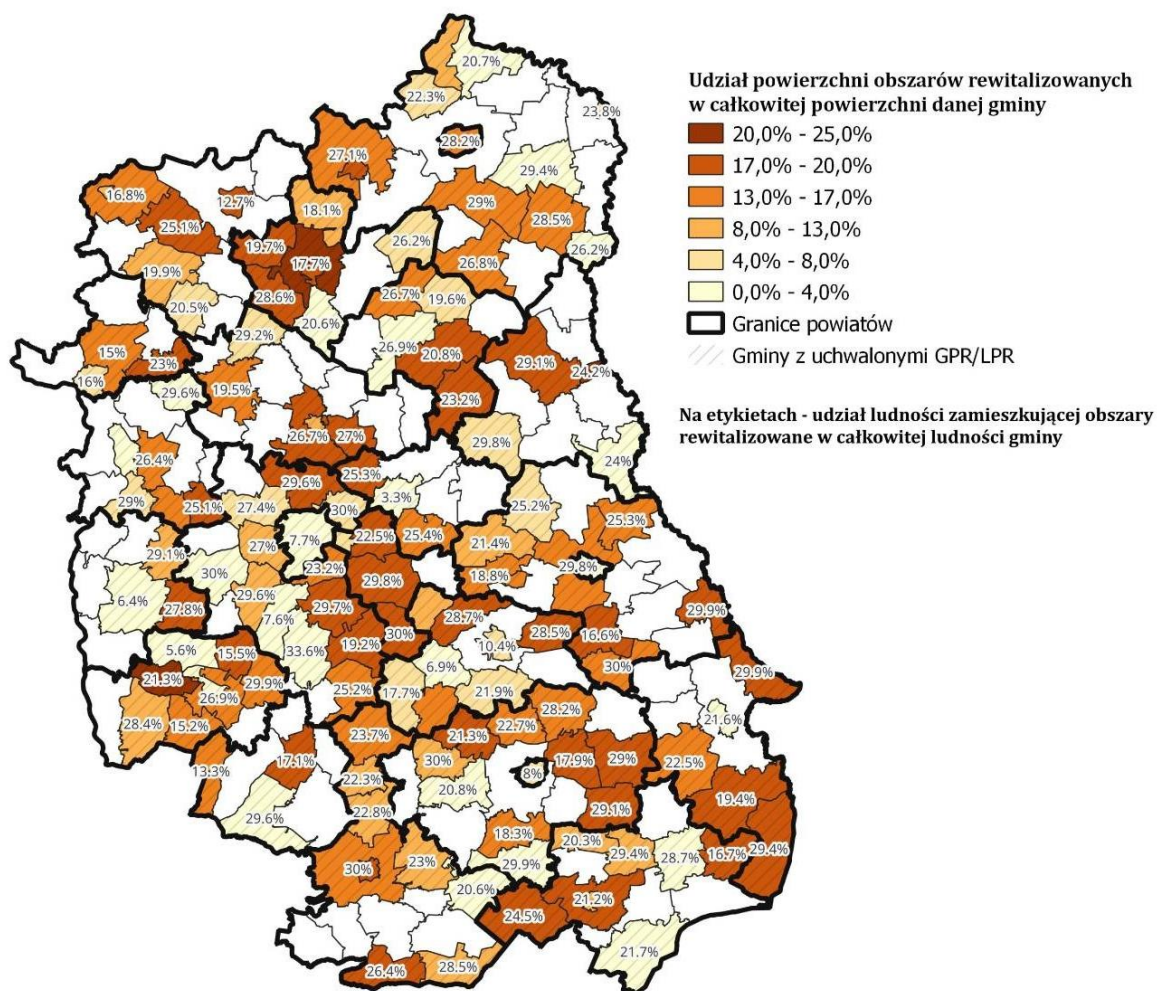
3.1.1 Wsparcie rewitalizacji w RPO WL 2014-2020

Zgodnie z Wytycznymi w zakresie rewitalizacji w programach operacyjnych na lata 2014-2020 wsparcie rewitalizacji w ramach RPO WL 2014-2020 wdrażane jest na obszarach rewitalizacji, wyznaczonych w gminach, które przygotowały gminne lub lokalne programy rewitalizacji. W dokumencie tym zaznaczono, że program rewitalizacji może obejmować maksymalnie:

- 20% powierzchni gminy,
- 30% mieszkańców gminy.

W województwie lubelskim programy takie przygotowały łącznie 133 spośród 213 gmin. Obszar rewitalizacji obejmował średnio 12% powierzchni gminy, zamieszkałej przez 23% mieszkańców. łącznie programy rewitalizacji objęły ponad 214 tys. ha obszarów i ponad 315 tys. mieszkańców. Odpowiada to około 9% powierzchni oraz 14,8% ludności województwa lubelskiego.

Mapa 1. Gminy, dla których przygotowano LPR lub GPR wraz z informacją o udziale wyznaczonego obszaru rewitalizacji w całkowitej powierzchni gminy oraz udziale ludności zamieszkującej obszar rewitalizacji w całkowitej liczbie mieszkańców danej gminy

Źródło: Opracowanie własne na podstawie GPR/LPR

Analiza danych z poszczególnych GPR/LPR wskazuje na pewną – dosyć oczywistą – zależność. Im mniejsza gmina tym relatywnie większy był udział obszarów wymagających rewitalizacji i tym większy odsetek mieszkańców nim obejmowano. Jest to szczególnie widoczne w przypadku gmin powyżej 50 tys. mieszkańców, które działania rewitalizacyjne koncentrowały zazwyczaj w wybranych dzielnicach lub wręcz kwartałach miasta. Podczas gdy gminy wiejskie często jako obszar rewitalizacji wskazywały jedno lub kilka sołectw.

Tabela 1. Średni udział powierzchni gminy objętej rewitalizacją oraz mieszkańców zamieszkujących obszar rewitalizacji w ogólnej liczbie mieszkańców gminy

Liczba mieszkańców gminy	Średni udział powierzchni obszaru rewitalizacji w powierzchni ogółem	Średnia liczba osób zamieszkujących obszar rewitalizacji w ludności ogółem
do 5000	13%	24%
5001-20 000	12%	24%

Liczba mieszkańców gminy	Średni udział powierzchni obszaru rewitalizacji w powierzchni ogółem	Średnia liczba osób zamieszkujących obszar rewitalizacji w ludności ogółem
20 001-50 000	10%	20%
powyżej 50 001	6%	14%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z GPR/LPR

Wsparcie rewitalizacji w ramach RPO WL 2014-2020 przewidziane zostało w ramach dwóch osi priorytetowych. W OP 13 Infrastruktura społeczna odnowie infrastruktury i przestrzeni na obszarach zdegradowanych poświęcono trzy działania:

- Działanie 13.3 Rewitalizacja obszarów miejskich,
- Działanie 13.4 Rewitalizacja obszarów wiejskich,
- Działanie 13.8 Rewitalizacja Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych.

Natomiast w OP 11 Włączenie społeczne w ramach dwóch działań:

- Działanie 11.1 Aktywne włączenie,
- Działanie 11.4 Aktywne włączenie w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych (ZIT) Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego (LOF),

przeprowadzone zostały nabory dedykowane interwencji na obszarach rewitalizowanych.

Co do zasady zakres interwencji przewidzianej w poszczególnych działaniach OP 13 był zbliżony i poza brakiem wsparcia sektora przedsiębiorstw oraz zakupu wyposażenia na potrzeby adaptacji obiektów do pełnienia nowych funkcji, których nie wspierano w Działaniu 13.8 (wsparcie w ramach ZIT LOF), obejmował:

- przebudowę, remont lub modernizację zdegradowanych budynków, w celu przywrócenia lub nadania im nowych funkcji użytkowych,
- kompleksowe projekty obejmujące rekultywację / remediację zdegradowanych obszarów wraz z przebudową oraz adaptacją obiektów zdegradowanych, w tym obiektów przemysłowych i powojaskowych zlokalizowanych na tych terenach,
- roboty restauratorskie i konserwatorskie budynków znajdujących się w rejestrze zabytków, budynków położonych w strefie ochrony konserwatorskiej oraz budynków o wartości architektonicznej i znaczeniu historycznym nie będących w rejestrze zabytków i ich wyposażenia, w celu przywrócenia lub nadania im nowych funkcji użytkowych,
- uporządkowanie i zagospodarowanie zdegradowanych przestrzeni publicznych (przebudowa, remont lub modernizacja) w celu przywrócenia lub nadania im nowych funkcji użytkowych,
- przebudowę, remont lub modernizację budynków w celu adaptacji na działalność przedsiębiorstw, w tym przedsiębiorstw społecznych wraz z zakupem wyposażenia niezbędnego do prowadzenia niniejszej działalności (**z wyłączeniem Działania 13.8**)
- rozwój miejskich terenów zielonych - wyłącznie jako element zapewniający spójność kompleksowych projektów rewitalizacyjnych będący uzupełnieniem szerszego projektu,
- **jako element szerszego projektu:**
  - zakup wyposażenia

- roboty budowlane i modernizacyjne infrastruktury technicznej (wodno-kanalizacyjna, ciepłownicza, elektryczna, gazowa, telekomunikacyjna oraz infrastruktura z zakresu gospodarki odpadami),
- roboty budowlane i modernizacyjne dróg lokalnych (gminnych i powiatowych),
- tworzenie stref bezpieczeństwa i zapobieganie przestępczości w zagrożonych patologiami społecznymi obszarach miast.

Celem ww. działań miała być odnowa zdegradowanych przestrzeni i infrastruktury na obszarach miejskich i wiejskich. Projekty infrastrukturalne tworzyć miały warunki dla rewitalizacji społecznej i gospodarczej obszarów problemowych, przyczyniając się jednocześnie do wzmacniania potencjałów rozwojowych wspartych obszarów.

Z kolei w obu działaniach OP 11 dofinansowanie przeznaczone na:

- programy na rzecz integracji osób i rodzin wykluczonych bądź zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym ukierunkowane na aktywizację oraz reintegrację społeczno-zawodową,
- kompleksowe programy reintegracji i rehabilitacji społeczno-zawodowej realizowane głównie przez Zakłady Aktywizacji Zawodowej, Warsztaty Terapii Zajęciowej, Centra Integracji Społecznej, Kluby Integracji Społecznej.

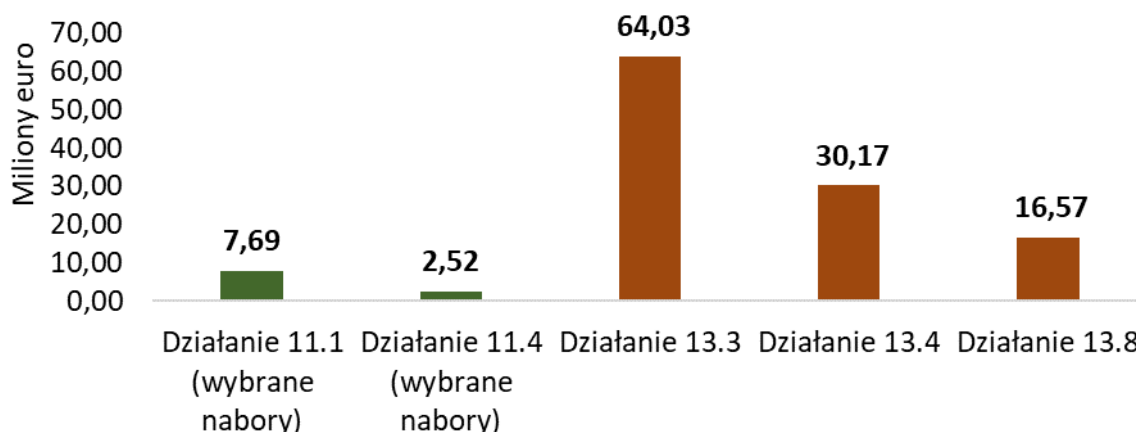
Wsparcie z OP 11 pozwolić miało na zahamowanie zjawiska uzależnienia od pomocy społecznej, dziedziczenia biedy i niekorzystnych postaw społecznych, jak również wpłynąć na poprawę dostępu do rynku pracy dla osób wykluczonych.

Na dofinansowanie rewitalizacji przeznaczono łącznie niemal 121 mln euro (ponad 561 mln zł⁷). Większość środków dostępnych w RPO WL 2014-2020 skoncentrowano na wsparciu inwestycji infrastrukturalnych (110,8 mln euro, czyli niemal 513,5 mln zł), które co do zasady są przedsięwzięciami bardziej kosztochłonnymi. Ponad połowa alokacji na działania rewitalizacyjne, przeznaczona została na Działanie 13.3. Na nabory dedykowane obszarom rewitalizacji w ramach OP 11 przeznaczono nieco ponad 10,2 mln euro (niemal 47,3 mln zł).

---

⁷ Alokacja została przeliczona zgodnie z algorytmem Ministerstwa Finansów, wg kursu 4,6343 (kurs przeliczeniowy KE za październik 2023).

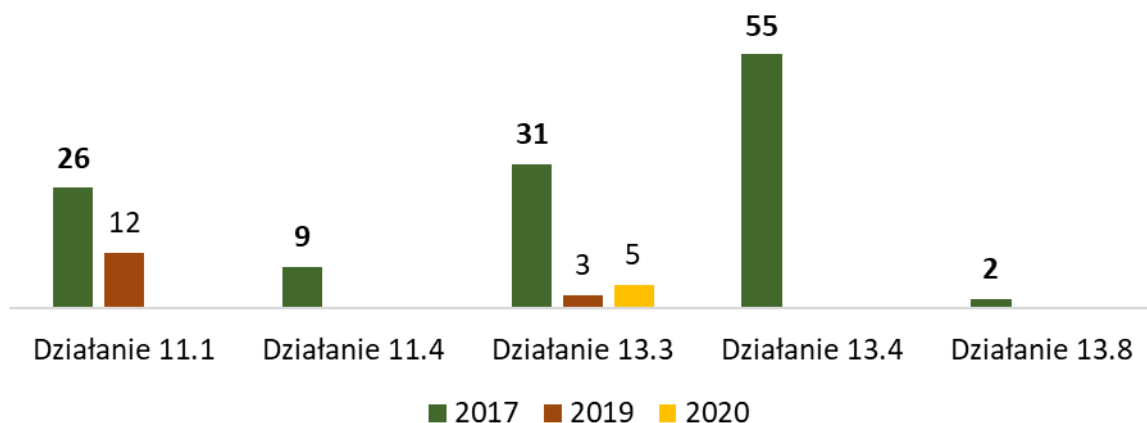
Wykres 1. Alokacja na poszczególne działania (OP 13) i wybrane nabory (OP 11) poświęcone rewitalizacji w ramach RPO WL 2014-2020

Źródło: Opracowanie własne na podstawie SzOOP z dnia 9.05.2023 r. oraz danych z OPZ

W okresie objętym badaniem przeprowadzono łącznie 16 naborów, 13 w ramach OP 13 i 3 w ramach wybranych działań OP 11. Do dofinansowania wyłoniono w nich łącznie 143 projekty. Około 2/3 w ramach wsparcia infrastruktury, pozostałe w obszarze aktywizacji społecznej. Zdecydowanie najwięcej projektów dofinansowano w ramach pierwszych konkursów przeprowadzonych w 2017 r.

Wykres 2. Liczba projektów wyłonionych w naborach przeprowadzonych w latach 2017-2020

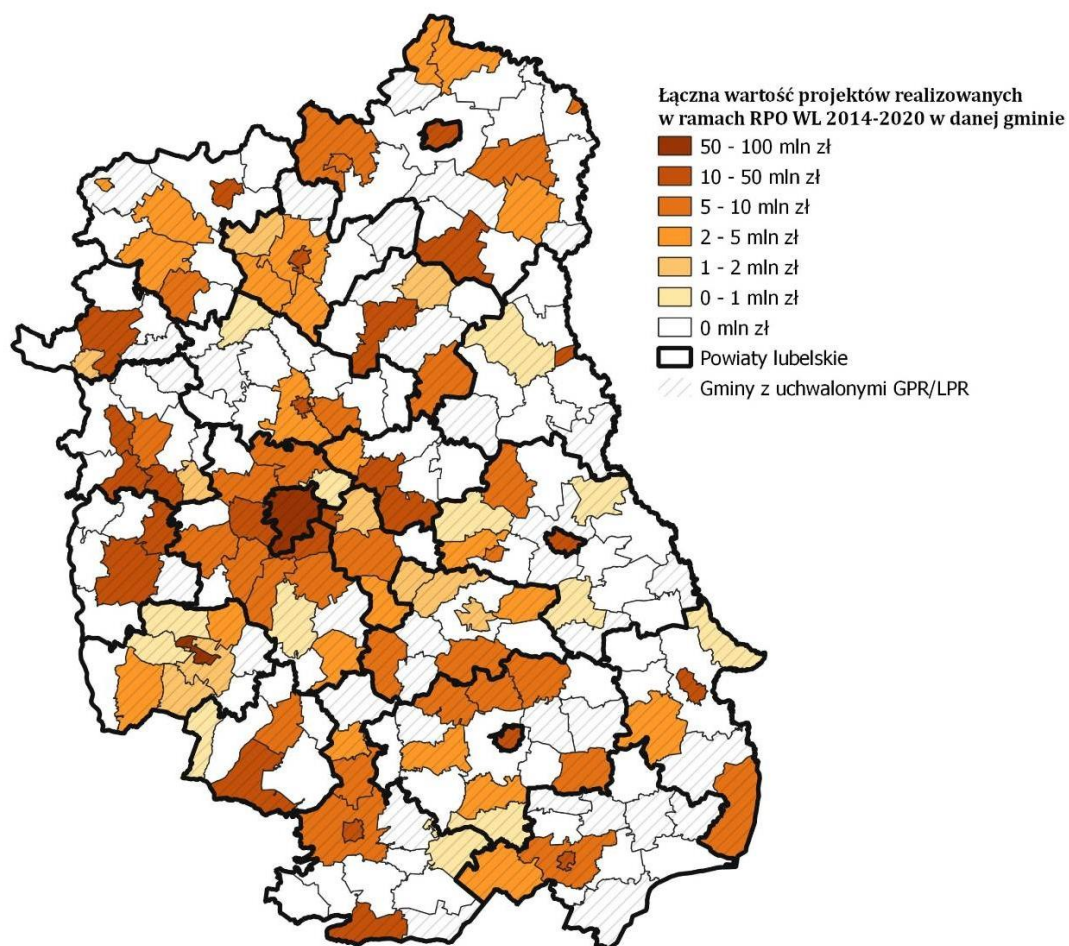
Źródło: Opracowanie własne na podstawie SL2014. Dane na 30.06.2023.

Dofinansowanie z działań objętych niniejszym badaniem trafiło do **97 gmin z województwa lubelskiego, tj. 73% samorządów, w których przygotowano programy rewitalizacji.**

Największe środki skonsumowały projekty realizowane w Lublinie, w których zrealizowano przedsięwzięcia o łącznej wartości przekraczającej 111,5 mln zł, przy dofinansowaniu UE na poziomie niemal 74 mln zł. Projekty o łącznej wartości przekraczającej 50 mln zł zrealizowano również w gminach: Kraśnik, Piaski, Niedrzwica Duża oraz Niemce. Relatywnie najmniejsze wsparcie z RPO WL 2014-2020 trafiło do gmin: Horodło, Wiryki oraz Krasnobród, w których zrealizowano inicjatywy, których wartość nie przekraczała 1 mln zł na gminę.

Mapa 2. Łączna wartość projektów rewitalizacyjnych sfinansowanych z RPO WL 2014-2020 w gminnych województwa lubelskiego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie SL2014. Dane wg stanu na 30.06.2023.

3.1.2 System wdrażania wsparcia w obszarze rewitalizacji w RPO WL 2014-2020

Z uwagi na specyfikę wsparcia w obszarze rewitalizacji, w której projekty infrastrukturalne co do zasady tworzyć powinny bazę dla realizacji projektów społecznych, należy odpowiednią ilość miejsca poświęcić kwestiom organizacyjnym, dotyczącym założeń wspierania analizowanego obszaru w ramach RPO WL 2014-2020.

Jednym z istotnych zagadnień związanych z organizacją wsparcia są harmonogramy naborów w ramach poszczególnych instrumentów programu regionalnego. Weryfikacji poddane zostały informacje na temat tego, czy terminy organizacji naborów pozwoliły płynnie wdrażać projekty, zgodnie z planami wynikającymi z programów rewitalizacji. Odpowiednie pytania w tej kwestii zadano beneficjentom wsparcia, dając im także miejsce na swobodne wyrażenie i opisanie ewentualnych problemów. Same **harmonogramy naborów nie miały negatywnego wpływu na skuteczność projektów**. Tylko w pojedynczych przypadkach wynikały z nich problemy dla beneficjentów, ograniczające skuteczność wsparcia. Bazując na

odpowiedziach badanych można stwierdzić, że zdarzały się przypadki, kiedy to przedłużająca się ocena wniosków przełożyła się na opóźnienie startu projektu, a w konsekwencji także na wzrost cen prac zaplanowanych w projekcie.

Tabela 2. Wpływ poszczególnych czynników na skuteczność projektu – harmonogramy konkursów

Etykiety wierszy	aktywizacyjne	infrastrukturalne	ogółem
1 - zdecydowanie utrudniały	0,0%	2,0%	1,6%
2 - raczej utrudniały	7,7%	7,8%	7,8%
3 - nie miały wpływu	61,5%	37,3%	42,1%
4 - raczej ułatwiały	7,7%	17,6%	15,6%
5 - zdecydowanie ułatwiały	15,4%	13,7%	14,1%
Trudno powiedzieć	0,0%	21,6%	17,2%
Brak odpowiedzi	7,7%	0,0%	1,6%
Suma końcowa	100,0%	100,0%	100,0%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI beneficjentów (n=66)

Choć przyjęte harmonogramy konkursów rzadko wpływały negatywnie na skuteczność wsparcia, to **nie zawsze sprzyjały realizacji projektów zgodnie z założeniami wyrażonymi w programach rewitalizacji**. Problem taki deklarował co trzeci beneficjent projektu aktywizacyjnego i tylko co dziesiąty realizator działań inwestycyjnych w obszarze rewitalizacji. Programy rewitalizacji były przyjmowane uchwałą Zarządu Województwa Lubelskiego przeważnie w 2017 r.⁸ Zaś jako początek realizacji aż 13 projektów przyjęto lata 2014-2016⁹. Już w 2017 r. uruchomiono wsparcie w 58 projektach rewitalizacyjnych z OP 13. Wsparcie z OP 11 na tych terenach uruchomiono jednak dopiero około połowy 2018 r. Wiele projektów, zarówno z OP 11 jak i OP 13, uruchomiono dopiero w latach 2019-2020, czyli kilka lat po przygotowaniu programów rewitalizacji. Stąd też zapewne pojawiające się problemy z realizacją projektów zgodnie z przyjętymi w programach harmonogramami.

Tabela 3. Ocena czy terminy wynikające z harmonogramu naboru sprzyjały realizacji projektów zgodnie z założeniami w LPR/GPR

Etykiety wierszy	aktywizacyjne	infrastrukturalne	ogółem
1 - Zdecydowanie się nie zgadzam	0,0%	4,0%	3,2%
2 - Raczej się nie zgadzam	33,3%	6,0%	11,3%
3 - Trudno powiedzieć	0,0%	26,0%	21,0%
4 - Raczej się zgadzam	41,7%	30,0%	32,2%
5 - Zdecydowanie się zgadzam	16,7%	20,0%	19,4%
Nie dotyczy/ trudno powiedzieć	8,3%	14,0%	12,9%
Suma końcowa	100,0%	100,0%	100,0%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI beneficjentów (n=66)

Większość badanych wskazywała jednak, że termin naboru był znany z wystarczającym wyprzedzeniem, dzięki czemu było dużo czasu na podjęcie odpowiednich działań. Sprzyjał on

⁸ Dane na podstawie wykazu gminnych programów rewitalizacji województwa lubelskiego.

⁹ Dane z bazy projektów FE.

przygotowaniu projektów, uzyskaniu pozwoleń na budowę, przygotowaniu odpowiedniego montażu finansowego i organizacji budżetu.

Inną z istotnych kwestii są rozwiązania dotyczące rozkładu terytorialnego interwencji. Sam system wdrażania, wyrażony przede wszystkim przez podział na działania, wpłynął na rozproszenie terytorialne rozkładu interwencji. Dzięki temu, że ograniczono konkurencję pomiędzy obszarem LOF, pozostałymi miastami oraz obszarami wiejskimi, ograniczono konkurencję między gminami o skrajnych charakterystykach, umożliwiając dotarcie wsparcia także na tereny peryferyjne województwa, w tym także na obszary wiejskie. W badaniu nie zidentyfikowano problemów związanych z rozproszeniem terytorialnym, choć warto przytoczyć, że pewien beneficjent projektów infrastrukturalnych wskazał na problem związany ze zbyt ograniczoną liczbą konkursów poza instrumentem terytorialnym.

Tabela 4. Rozproszenie terytorialne wsparcia prezentujące liczbę projektów w każdej kategorii wielkości miejscowości

Działanie	01 Duże obszary miejskie¹⁰	02 Małe obszary miejskie¹¹	03 Obszary wiejskie¹²	Ogółem
11.1. Aktywne włączenie	9	17	12	38
11.4. Aktywne włączenie w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego	2	3	4	9
13.3. Rewitalizacja obszarów miejskich	5	30	4	39
13.4. Rewitalizacja obszarów wiejskich	nie dotyczy	nie dotyczy	55	55
13.8. Rewitalizacja Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych	1	nie dotyczy	1	2
Suma końcowa	17	50	76	143

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z SL2014.

Ostatnim z aspektów organizacyjnych wsparcia, mających wpływ na jego zakres jest układ tematyczny realizowanych przedsięwzięć, który był pochodną z jednej strony tematyki przedsięwzięć zapisanych w programach rewitalizacji (wskazuje na to ¾ badanych beneficjentów), a z drugiej zakresem wsparcia wynikającym z SzOOP i zakresu konkursów. W województwie lubelskim, inaczej niż w niektórych regionach, w sytuacji braku możliwości

¹⁰ Obszary o liczbie ludności powyżej 50 000 i dużej gęstości zaludnienia.

¹¹ Obszary o liczbie ludności powyżej 5 000 i średniej gęstości zaludnienia.

¹² Obszary o małej gęstości zaludnienia.

umożliwiono budowę nowych obiektów¹³ czy dróg¹⁴. Jednak ze wsparcia wyłączone działania związane z modernizacją budynków i pomieszczeń, w których prowadzona była działalność administracyjno-biurowa organów administracji publicznej oraz inwestycje w budynki mieszkalne. Brak ujęcia sektora mieszkaniowego wśród potencjalnych beneficjentów można uznać za specyfikę regionu w wymiarze rewitalizacji, co istotnie wpłynęło na ostateczną strukturę beneficjentów. Co zastanawiające, w programie prawie w ogóle nie byli obecni beneficjenci sektora pozarządowego, choć SzOOP nie wykluczał ich udziału. Częściowo można dostrzec ich udział we wsparciu jako odbiorców projektu (np. ochotnicze straże pożarne).

3.2 Efekty wsparcia rewitalizacji w ramach RPO WL 2014-2020

3.2.1 Efekty w zakresie wspierania osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym z obszarów rewitalizacji

Analiza efektów interwencji bazuje na szerokim wachlarzu źródeł. W badaniu uwzględniono dane zastane, w tym wartości osiągniętych wskaźników kluczowych. Uczestnicy projektów z Działania 11.1 i 11.4 oceniali wsparcie z perspektywy zmiany jakości swojego życia, zaś konkretne efekty wdrażanych projektów opisywali sami beneficjenci w badaniu on-line, w którym obok pytań zamkniętych znalazło się miejsce do swobodnych wypowiedzi respondentów. Wśród beneficjentów analizowanych działań z OP 11 znalazły się zarówno organizacje pozarządowe, przedsiębiorstwa, jak i jednostki samorządu terytorialnego wraz ze swoimi jednostkami organizacyjnymi (takimi jak OPS lub CIS).

Jako punkt wyjścia analizy efektów wsparcia przyjęto wskaźniki monitorowania interwencji, w tym sam jej zasięg. W projektach aktywizacji społeczno-zawodowej wdrażanych w wybranych konkursach z Działania 11.1 oraz z Działania 11.4, wzięło udział 2569 mieszkańców obszarów rewitalizacji. Przeważnie były to osoby niepracujące, w zdecydowanej większości (75%) bierne zawodowo. Co trzeci uczestnik (36%) był osobą z orzeczoną niepełnosprawnością.

---

¹³ Zgodnie z SzOOP: Wyjątek stanowią projekty polegające na odtworzeniu zabudowy zdegradowanej w stopniu uniemożliwiającym jej regenerację/renowację (zastąpienie starego budynku nowym). W takim przypadku, wnioskodawca zobowiązany będzie do przedstawienia wiarygodnych analiz potwierdzających, iż stopień zdegradowania budynku uniemożliwia jego regenerację/renowację, w tym analiz potwierdzających efektywność kosztową takiego rozwiązania.

¹⁴ Zgodnie z SzOOP: Inwestycje w zakresie dróg lokalnych dopuszczalne będą jedynie w sytuacjach uzasadnionych spójnością realizowanej operacji, w tym brakiem możliwości osiągnięcia założonych rezultatów bez realizacji danego elementu. Ponadto, inwestycje w drogi lokalne możliwe będą wyłącznie w sytuacji, gdy przyczynią się do fizycznej, gospodarczej i społecznej rewitalizacji i regeneracji obszarów. Inwestycje w zakresie dróg lokalnych muszą stanowić element programu rewitalizacji i wynosić nie więcej, niż 15% wydatków kwalifikowalnych projektu.

Tabela 5 Struktura uczestników projektów

Działanie	ogółem	bezrobotni	bierni zawodowo	pracujący
11.1	1 982	685	1 287	10
11.4	587	157	430	0
Razem:	2 569	842	1 717	10

Źródło: opracowanie własne na bazie danych z systemu SL2014. Dane wg stanu na 30.06.2023.

Projekty z OP 11 przewidywały aktywizację tych osób, co realizowano poprzez diagnozę ich sytuacji, konsultacje indywidualne (np. z psychologiem, prawnikiem, doradcą zawodowym), udział w serii warsztatów zwiększających ich motywację i przygotowujących do udziału w procesie rekrutacyjnym oraz szkoleń w kierunku wybranego zawodu. Dla części przewidziano także staże zawodowe u pracodawców. Uczestnicy mogli liczyć na stypendia stażowe (zależnie od roku, w którym był realizowany staż, wartość ta wahała się od około 900 do 1200 zł). Co do zasady, miesięcznie wynosi ono 120% zasiłku, o którym mowa w art. 72 ust. 1 pkt 1 ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy dla stażu trwającego minimum 160 godzin miesięcznie¹⁵.

Jak potwierdzają przeprowadzone wywiady, grupa ta była trudna do aktywizacji. Osoby biorące udział w projektach miały ograniczoną motywację do zmiany swojej sytuacji. Wielu z nich utrzymywało się ze świadczeń z pomocy społecznej. Dodatkowym czynnikiem zniechęcającym ich do udziału w szkoleniach i stażach było wprowadzenie świadczenia rodzinnego (tzw. „500+”). Dla niektórych osób główną motywacją była możliwość uzyskania stypendium stażowego, inni swój udział uzależniali od jakości gwarantowanego wyżywienia. Co ciekawe, tylko 62% beneficjentów realizujących działania aktywizacyjne uznało, że struktura uczestników danego projektu odzwierciedla realne potrzeby obszaru zdegradowanego, przeciwnego zdania było 15% beneficjentów (pozostali nie potrafili się wypowiedzieć w tej kwestii). Może to świadczyć o potrzebie włączania w działania na obszarach rewitalizacji także osób spoza grup w szczególnej sytuacji i prowadzenia działań innych, niż tylko aktywizacja społeczno-zawodowa.

Mniej więcej 30% uczestników projektów stanowiły osoby młode, poniżej 30 r.ż., natomiast **15% uczestników miało powyżej 60 lat**. Zdecydowanie więcej było kobiet (62%) niż mężczyzn. **Kobiety uczestniczące w projekcie były przeważnie lepiej wykształcone niż mężczyźni**. Co czwarta z nich miała wykształcenie policealne lub wyższe, podczas gdy podobnym poziomem edukacji mogło się pochwalić jedynie 17% mężczyzn. Co piąty zaś (21%) miał wykształcenie gimnazjalne lub niższe, podczas gdy u kobiet ten odsetek wynosił jedynie 15%.

Beneficjenci wkładali wiele wysiłku w pomoc uczestnikom, w tym mobilizowanie ich do obecności na zajęciach czy motywowanie ich do aktywnego uczestnictwa. Potwierdzają to badani opiekunowie projektów z WUP. Tam, gdzie w projekcie uczestniczyły ośrodki pomocy

¹⁵ W 2019 r. wynosiło 997,40 zł, w czerwcu 2022 już 1564,91 zł.

społecznej, pracownicy socjalni odwiedzali uczestników w domach, aby ich motywować do uczestnictwa. Pozostali beneficjenci nieraz wyznaczali osobę odpowiedzialną za utrzymywanie i motywowanie uczestników do udziału w zajęciach. W efekcie **w projektach udało się osiągać efektywność zatrudnieniową na poziomie 31%**¹⁶, przy czym w projektach wahała się ona od 11% do 53%. Zdobyć pracę to nie jedyne osiągnięte efekty w tej grupie uczestników. Blisko **80% uczestników działań aktywizacyjnych uzyskało kwalifikacje** lub nabyło kompetencje w wyniku udziału w szkoleniach zawodowych, zaś **59% osób biernych zawodowo w momencie przystąpienia do projektu, poszukiwało pracy po jego zakończeniu**¹⁷. Sami uczestnicy projektów, którzy przeszli z braku pracy do zatrudnienia w większości (65%) **przypisują tę zmianę właśnie wpływowi projektu**, w którym uczestniczyli¹⁸.

Poza efektami wyrażonymi poprzez wskaźniki monitorowania, beneficjenci zaobserwowali także inne, dodatkowe i często niemierzalne efekty wsparcia, mające jednak ogromny wpływ na osoby uczestniczące w projektach. Wzrosły kompetencje społeczne u uczestników projektu, co przejawiało się między innymi ich zaangażowaniem się w wolontariat, zawieraniem nowych znajomości i rozwojem nowych zainteresowań. Opinie te potwierdzają uczestnicy, z których część zadeklarowała, że dzięki projektowi „wyszli z domu” i nawiązali kontakty społeczne. Niektórzy dodatkowo podejmowali dalszą edukację. Wśród beneficjentów biorących udział w badaniu ankietowym pojawiały się opinie, że część uczestników w wyniku otrzymanego wsparcia zwiększyła swoją samodzielność. Dzięki wysiłkom włożonym w realizację projektów, niektórzy uczestnicy ograniczyli również swoje nałogi.

Istotne zmiany jakie zadziały się w życiu uczestników projektów potwierdzają oni sami. **Jakość życia 68% osób objętych wsparciem poprawiła się**. Jedynie 11% z nich zgłaszało pogorszenie się sytuacji (ale na to przeważnie wpływały inne czynniki, np. sytuacja osobista czy choroba). W przypadku 21% nie nastąpiła istotna zmiana.

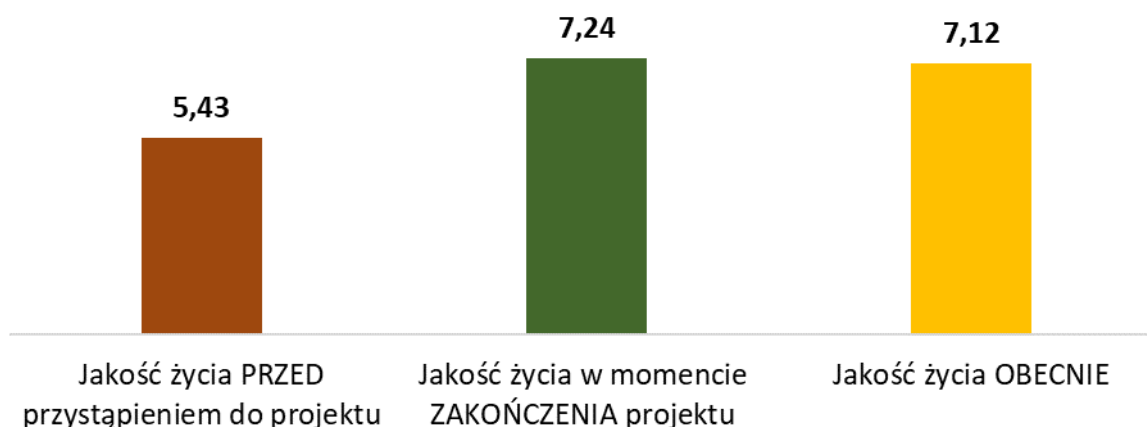
---

¹⁶ 794 osoby wykazane we wskaźniku Liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym pracujących po opuszczeniu programu (łącznie z pracującymi na własny rachunek) w stosunku do 2559 bezrobotnych lub biernych zawodowo uczestników projektu.

¹⁷ 1009 osób wykazanych we wskaźniku Liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym poszukujących pracy po opuszczeniu programu w odniesieniu do liczby osób biernych zawodowo (1717 os.).

¹⁸ Analiza na podstawie badania CATI uczestników.

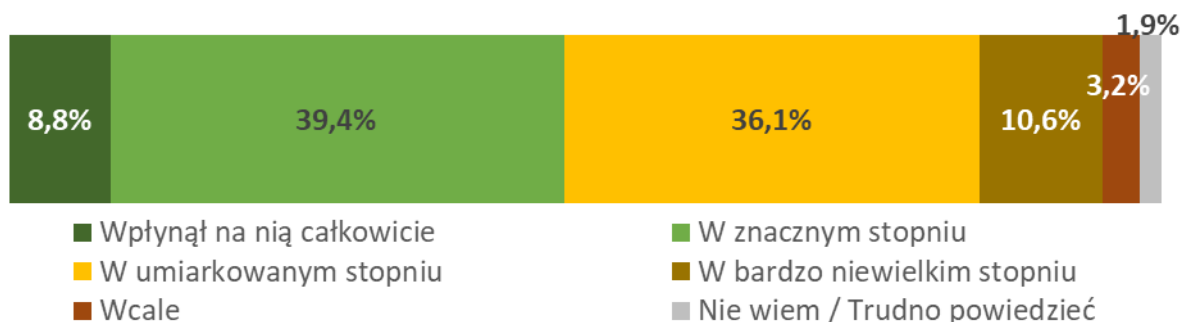
Wykres 3 Ocena jakości życia uczestników projektu w trzech punktach czasowych na skali od 1 do 10, gdzie 1 oznacza, że jakość życia uczestnika była bardzo niska, a 10 jakość życia była bardzo wysoka

Źródło: Badanie CATI uczestników projektów (n=300).

Jak pokazują wyniki badania, to właśnie **udział w projekcie był ważnym czynnikiem poprawiającym jakość życia jego uczestników**. Wśród tych, którzy wyżej ocenili jakość życia po projekcie niż przed nim, to właśnie uczestnictwo w tej inicjatywie w znacznym stopniu wpłynęło na tę poprawę.

Wykres 4 Ocena stopnia w jakim udział w projekcie wpłynął na pozytywną zmianę jakości życia uczestnika

Źródło: Badanie CATI uczestników projektów (n=300).

Zdaniem połowy beneficjentów analizowanych projektów z OP 11, przyczyniły się one do ograniczania ubóstwa w istotnym stopniu. Projekty miały swój udział w zahamowaniu zjawiska uzależnienia od pomocy społecznej, dziedziczenia biedy i niekorzystnych postaw społecznych osób wykluczonych bądź zagrożonych wykluczeniem społecznym z obszaru rewitalizacji. Realizacja projektów przyniosła wymierne korzyści społeczno-ekonomiczne, przyczyniając się do zmniejszenia wydatków na świadczenia z pomocy społecznej w przypadku osób zaktywizowanych do pracy. Dodatkowo podejmowane staże i szkolenia z dość atrakcyjnymi stypendiami, a także podjęcie zatrudnienia wprost poprawiły kondycję finansową uczestników. Szacunki na bazie udzielonych odpowiedzi pozwalają wnioskować,

że osoba, która pracuje po projekcie, zarabia średnio 3352 zł netto¹⁹, zaś około 16% pracujących przyznało, że zarabia powyżej 4000 zł netto.²⁰

Beneficjenci projektów aktywizacyjnych mają problem z oszacowaniem jak długo utrzymają się efekty związane z ograniczeniem ubóstwa. Ci, którzy wyrazili swoje szacunki przeważnie przewidują, że efekty będą trwały do 5 lat. Beneficjenci nie dysponują żadnymi narzędziami, aby utrzymać te efekty dłużej. Jedynym sposobem zapewniania trwałości jest wysokiej jakości wsparcie, jakie otrzymywali uczestnicy projektów.

Jak wskazują przytoczone wyniki badań ankietowych wśród beneficjentów i uczestników projektów z OP 11, działania finansowane ze środków RPO WL 2014-2020 miały co do zasady istotny, pozytywny wpływ na życie i aktywność osób nimi objętych. Jednak z uwagi na ograniczoną skalę interwencji nie mają one istotnego znaczenia dla poprawy sytuacji we wspartych gminach, czy nawet terenach ograniczonych granicami obszaru rewitalizacji. Z efektów projektów współfinansowanych z EFS skorzystało 2 569 osób, tj. około 0,8% mieszkańców wyznaczonych obszarów rewitalizacji i 0,2% mieszkańców gmin, w których projekty te były realizowane. Co więcej, uczestnikami projektów finansowanych z EFS są mieszkańcy 57 spośród 133 gmin, które przygotowały GPR/LPR. Z uwagi na te dane, nie należy oczekiwać, że oceniane projekty będą miały istotne znaczenie dla ogólnej poprawy sytuacji związanej z aktywnością społeczno-zawodową mieszkańców. Niemniej, nie można negować ich wpływu na życie i aktywność jednostek będących bezpośrednimi odbiorcami wsparcia.

Dla porównania warto również spojrzeć na dane dotyczące całości interwencji z OP 11, nieograniczonej do obszarów rewitalizacji. W instrumentach z tej osi wsparto 21 403 osoby zagrożone ubóstwem lub wykluczeniem społecznym²¹ spośród 49 113 osób, którym w 2022 r. decyzją przyznano świadczenia z pomocy społecznej²². Oznacza to, że w ramach PI 9i w całej OP 11 osiągnięto większą koncentrację na osobach zagrożonych wykluczeniem społecznym niż w ramach naborów skierowanych na obszar rewitalizacji.

W 57% gmin posiadających LPR/GPR ani jedna osoba nie wzięła udziału w projektach z Działan 11.1/11.4 wdrażanych na obszarach rewitalizacji. W 16% gmin, które wyznaczyły obszar rewitalizacji, we wspomnianych projektach uczestniczyło nie więcej niż po 5 osób.

Efektywność kosztowa wsparcia działań aktywizacyjnych dedykowanych osobom z obszarów rewitalizacji jest nieznacznie wyższa niż ogólna efektywność kosztowa tego typu działań realizowanych w OP 11. Na projekty z OP 11, dedykowane obszarom rewitalizacji, przeznaczono 52 746 235 zł (z czego dofinansowanie wyniosło 44 828 373,81 zł)²³. W

---

¹⁹ Z uwagi na drażliwość pytania o zarobki, badani określali swoje pensje w przedziałach. Szacunek na podstawie środków tych przedziałów, z uwzględnieniem wartości 1600 zł dla przedziału „poniżej 2 tys. zł” i kwoty 6000 zł dla odpowiedzi „powyżej 5 tys. zł”.

²⁰ Blisko 40% pytanym o zarobki odmówiło odpowiedzi na to pytanie, tak więc trudno określić jak dokładnie kształtuje się ta struktura.

²¹ Załącznik I. Informacja kwartalna z realizacji Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020 za IV kwartał 2022 r. Tabela 2.

²² Dane GUS – BDL. Rzeczywista liczba osób korzystających ze świadczeń wykazuje korzystających tylko raz niezależnie od liczby i rodzaju świadczeń przyznanych decyzjami.

²³ Dane na 30.06.2023.

zakończonych projektach wydatki kwalifikowalne wyniosły 44 644 736,32 zł. Beneficjenci otrzymali dofinansowanie na poziomie około 85% (z niewielkimi, pojedynczymi odchyleniami od tej wartości). Skutecznie zaktywizowano do pracy 794 osoby²⁴, co oznacza koszt **jednostkowy aktywizacji na poziomie 56 227,63 zł**. Wartości te można porównać z innymi wskaźnikami kosztu jednostkowego, zarówno w ramach RPO WL 2014-2020, jak i w innych programach. W całym PI 9i RPO WL 2014-2020 zaktywizowano do pracy 5 698 osób²⁵. Jednocześnie w tym czasie zatwierdzono wydatki kwalifikowalne w wysokości 387 549 564,84 zł²⁶. Oznacza to, że koszt jednostkowy zaktywizowania jednej osoby wyniósł 68 015,02 zł. Beneficjenci projektów społecznych, realizowanych na obszarach wskazanych w programach rewitalizacji wprost deklarowali, **że nie można byłoby osiągnąć podobnych efektów bez takiego poziomu finansowania**. Biorąc pod uwagę powyższe, można uznać, że stosunek nakładów poniesionych na realizację poszczególnych działań do uzyskanych efektów interwencji był odpowiedni.

3.2.2 Efekty w zakresie wspierania inwestycji z obszarów rewitalizacji

Ocena efektów interwencji w zakresie rewitalizacyjnych działań infrastrukturalnych, wdrażanych w ramach Działań 13.3, 13.4 i 13.8, bazuje zarówno na danych zastanych, przeprowadzonych wywiadach, jak i relacji samych beneficjentów, którzy opisywali je w badaniu on-line. Przedstawiona analiza obejmuje łącznie 96 projektów infrastrukturalnych, z czego zdecydowaną większość (86) realizowały jednostki samorządu terytorialnego (przeważnie szczebla gminnego). Ponadto ocenie poddano 7 projektów przedsiębiorstw, a także pojedyncze inicjatywy wdrażane przez spółdzielnię mieszkaniową, szpital i organizację pozarządową. Analizowane projekty to zarówno inwestycje na terenach ogólnodostępnych (place zabaw, skwery, parki, siłownie plenerowe, boiska, mała architektura użytkowa, infrastruktura towarzysząca), a także modernizacje istniejących budynków bez zmiany ich przeznaczenia lub też modernizacje budynków ze zmianą ich przeznaczenia, przeważnie na cele społeczne. W RPO WL 2014-2020 nie było możliwości realizacji projektów przez sektor mieszkaniowy²⁷.

Duża różnorodność projektów nieco utrudnia ich klasyfikację. Każdy projekt miał swój unikalny charakter, odpowiadający na potrzeby zdiagnozowane na danym terenie. Zdanie to podzielało 8 na 10 realizatorów projektów z OP 13 objętych analizą. Wskazywali oni na powiązanie realizowanego przedsięwzięcia z diagnozą oraz listą potrzeb i inwestycji wyrażoną w programach rewitalizacji poszczególnych gmin.

---

²⁴ Wartość osiągnięta wskaźnika „Liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym pracujących po opuszczeniu programu (łącznie z pracującymi na własny rachunek)” w ramach Działań 11.1 i 11.4 wdrażanych na obszarach rewitalizacji. Dane na podstawie SL2014.

²⁵ Dane na 30.06.2023.

²⁶ Dane na podstawie informacji kwartalnej za II kw. 2023 r.

²⁷ Takie wsparcie było możliwe w ramach Działania 5.3, gdzie realizowano projekty w zakresie efektywności energetycznej sektora mieszkaniowego. Spółdzielnia mieszkaniowa z Lubartowa, jedyny przedstawiciel sektora mieszkaniowego z analizowanych działań z OP 13, składała projekt jako średnie przedsiębiorstwo. Por. [artykuł na stronie Lubartowiak.pl](https://artykul.na stronie Lubartowiak.pl) [dostęp 12.10.2023]

Wykres 5 Tematyka projektu wynikała przede wszystkim z LPR/GPR

Źródło: badanie CAWI beneficjentów projektów, odpowiedzi tylko dla proj. z OP 13.

Wskaźniki monitorowania stanowią bazę dla oceny efektów wsparcia, opisując zarówno zasięg interwencji, jak też charakteryzując ilościowo rezultaty projektów. **Powierzchnia obszarów objętych rewitalizacją to blisko 1000 ha.** Stan na 30.06.2023 r. wynosił 974,79 ha, jednak do końca roku wartość ta może wzrosnąć do 1 004,58 ha. Stanowi to około **0,45% całej powierzchni obszarów rewitalizacji w regionie**²⁸. Spośród wszystkich obszarów objętych rewitalizacją, około 3% stanowi otwartą przestrzeń utworzoną lub rekultywowaną na obszarach miejskich. Stan na dzień 30.06.2023 wskazywał na 265 297 m² takiej przestrzeni, a do końca roku beneficjenci zadeklarowali we wnioskach, że będzie to 372 655 m².

Oprócz terenów otwartych, działania rewitalizacyjne w dużej mierze koncentrowały się na modernizacji budynków i przestrzeni wokół nich. Budowano i modernizowano infrastrukturę społeczną i rekreacyjną, tworząc miejsca służące osobom zagrożonym wykluczeniem społecznym, seniorom, organizacjom pozarządowym i ogółowi mieszkańców. Inwestycje podmiotów prywatnych przeważnie miały na celu stworzenie miejsc wypoczynkowych i rekreacyjnych (siłownia, ośrodki hotelowo-konferencyjne, kawiarnia i pokoje gościnne).

Jedyny projekt zrealizowany przez sektor mieszkaniowy nie miał na celu odnowy budynków mieszkalnych, ale gruntowne zmiany jakościowe na terenie spółdzielni. Zaplanowano budowę zamkniętych parkingów, dróg przeciwpożarowych, placów zabaw z nawierzchnią miękką oraz siłowni plenerowych. W projekcie przewidziano też rozbudowę monitoringu i powstanie nowych, monitorowanych wiat śmietnikowych, otwieranych za pomocą kart magnetycznych. W ten sposób spółdzielnia mogła weryfikować faktyczną segregację śmieci i regulować korzystanie ze śmietników jedynie przez mieszkańców opłacających wywóz odpadów. Projekt przewidział także nasadzenia zieleni i przebudowę starej hali magazynowej na siłownię, z możliwością organizacji imprez kulturalnych.

Wiele projektów starało się w kompleksowy sposób zrealizować zadania wynikające z LPR/GPR, nie ograniczając się do jednego obiektu lub terenu, ale finansując szereg inwestycji, nawet na różnych podobszarach rewitalizacji. Przykładowo, w jednym projekcie w Puławach zagospodarowano tereny przy sześciu różnych szkołach i przedszkolach, znajdujących się w różnych częściach miasta, a także wykonano zadania związane z poprawą

²⁸ Według naszych szacunków na podstawie analizy 133 LPR/GPR około 214 380 ha w województwie lubelskim to obszar rewitalizacji.

estetyki przestrzeni publicznych i zaadaptowano obszary przy skwerach na treny rekreacyjne (tworząc np. siłownię na świeżym powietrzu), rozbudowano system monitoringu miejskiego w celu poprawy bezpieczeństwa oraz budowano i przebudowywano drogi i chodniki.

Rysunek 2 Efekty projektów rewitalizacyjnych z OP 13

Źródło: opracowanie własne na bazie danych z systemu SL2014. Dane wg stanu na 30.06.2023.

Ze zrealizowanych inwestycji korzysta 868 tys. osób. Znaczna część z nich (40%) skorzystała z efektów największego projektu, obejmującego rewitalizację śródmieścia Lublina. Kolejne 37% skorzystało z projektów kompleksowej rewitalizacji w Puławach i OSiR Tomasovia w Tomaszowie Lubelskim. Na obszarach objętych projektami rewitalizacyjnymi ulokowało się 66 przedsiębiorstw. Co istotne, najwięcej z nich wcale nie powstało w największym mieście w regionie, ale w Opolu Lubelskim (tam m.in. remontowano targowisko) oraz w Biłgoraju.

Rewitalizacja jest procesem złożonym i wielowymiarowym. Przekłada się to na bardzo zróżnicowany zakres tematyczny projektów. To z kolei oznacza, że wiele aspektów dofinansowanych przedsięwzięć umyka systemowi monitorowania (wskaźnikom produktu i rezultatu). Dla pełniejszej oceny efektów wsparcia konieczne jest rozszerzenie analizy wskaźnikowej wnioskami z przeprowadzonych badań terenowych.

Beneficjenci wsparcia z RPO WL 2014-2020 wskazują, że realizowane przez nich inicjatywy przełożyły się przede wszystkim na przywracanie lub nadawanie nowych funkcji na zdegradowanych obszarach. Taki wpływ zadeklarowało 9 z 10 badanych. Projekty przyczyniały się także do wyprowadzenia obszarów ze stanu kryzysowego, realizując tym samym główne cele procesu rewitalizacji. Taką deklarację złożyło $\frac{3}{4}$ beneficjentów. Znacznie rzadziej projektom udawało się oddziaływać na ożywienie gospodarcze (4 z 10 beneficjentów).

widzi wpływ na ten obszar działalności) czy ograniczenie ubóstwa (wskazywane w odniesieniu do 3 na 10 projektów).

Wykres 6 Średnia ocena na ile projekty przyczyniły się do realizacji poszczególnych celów (skala od 1 - brak wpływu do 5 - duży wpływ)

Źródło: Badanie CAWI beneficjentów projektów, odpowiedzi tylko dla projektów z OP 13.

Z pewnością wiele ze zrealizowanych inicjatyw przyczyniło się do **wzrostu dostępności usług społecznych**, co potwierdzają nie tylko sami beneficjenci, ale także przedstawiciele ośrodków pomocy społecznej oraz lokalnych grup działania, funkcjonujących także na terenach rewitalizowanych. Wśród przykładów dobrych praktyk w tym zakresie można wskazać m.in. przystosowanie budynku po byłej szkole na cele mieszkalnictwa społecznego, czy stworzenie Środowiskowego Centrum Wsparcia w Kraśniku na terenie po byłej przychodni. Na obszarach rewitalizacji **stworzono miejsca spędzania wolnego czasu dla wszystkich grup wiekowych**, od najmłodszych (np. place zabaw), poprzez dzieci i młodzież (infrastruktura sportowo-rekreacyjna), aż do osób starszych (kluby seniora, miejsca działania kół gospodyń wiejskich). Część powstających i modernizowanych obiektów, zwłaszcza na terenie mniejszych gmin, służyła wielu celom jednocześnie. Przykładowo, Centrum Aktywności Lokalnej w miejscowości Bystrzejowice Drugie służy zarówno mieszkańcom (lekcje angielskiego dla dzieci, zajęcia organizowane przez ośrodek kultury w Piaskach czy darmowe warsztaty organizowane przez Lokalną Grupę Działania), organizacjom pozarządowym (Ochotnicza Straż Pożarna, LGD), jak i przedsiębiorcom (działalność LGD wspierająca lokalnych przedsiębiorców i rozwijająca przedsiębiorczość poprzez granty, promocja lokalnych wyrobów w zrewitalizowanym budynku).

Beneficjenci, jak i przedstawiciele podmiotów działających na obszarach objętych realizacją projektów, wskazują także na **dotatkowe efekty**, nie wynikające bezpośrednio z zapisów Programu czy wniosków o dofinansowanie. Wśród najczęściej pojawiających się odpowiedzi można wyróżnić **wzrost atrakcyjności miejscowości** objętych rewitalizacją, w tym wzrost atrakcyjności turystycznej, szczególnie dzięki takim projektom, które wprost przewidywały powstanie przestrzeni rekreacyjnej, jak w przypadku rewitalizacji Żwirowni w Międzyrzeczu Podlaskim, gdzie stworzono miejsce rekreacji i wypoczynku, umożliwiające organizację wydarzeń kulturalnych i spotkań. Poprawa estetyki, nowe miejsca spędzania wolnego czasu czy rozbudowana oferta kulturalna stanowią element promocji gmin, do których chętniej

zjeżdżają turyści. Wśród dodatkowych efektów bardzo często zwraca się uwagę na **poprawę bezpieczeństwa**. Przede wszystkim jest to możliwe dzięki powszechnemu montowaniu systemów monitoringu wizyjnego na obszarach rewitalizowanych jako element projektu. Poprawa oświetlenia na terenach objętych wsparciem przyczyniła się do zwiększenia bezpieczeństwa po zmroku. Montaż oświetlenia energooszczędnego LED, często także w połączeniu z instalacją fotowoltaiczną, pozwolił **ograniczyć zużycie energii**. Do tego efektu przyczyniły się także termomodernizacje ujęte w części projektów.

Ogólna ocena wpływu projektów na zmiany na obszarach rewitalizacji jest bardzo pozytywna. Choć wydaje się, że niektóre projekty mogły mieć ograniczony wpływ, co można ocenić ze względu na ich zakres czy bazując na subiektywnej ocenie samych beneficjentów, to zdecydowana większość miała przełożenie na sytuację na terenach, na których je realizowano.

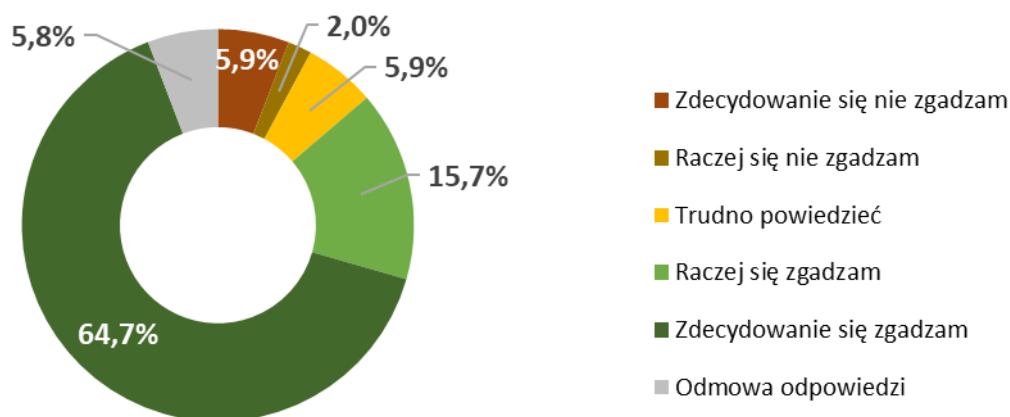
Wykres 7 Ocena czy poszczególne projekty przyczyniły się do poprawy sytuacji na obszarze rewitalizowanym

Źródło: Badanie CAWI beneficjentów projektów, odpowiedzi tylko dla projektów z OP 13.

Ocena efektywności kosztowej projektów rewitalizacyjnych jest utrudniona. Nie ma bowiem jednego schematu działań, projekty posiadają różny zakres prac i nawet tam, gdzie realizowane są te same wskaźniki produktu czy rezultatu, działania są nieporównywalne pod względem skali czy zakresu. Tym samym ocena kosztów jednostkowych jako podstawy efektywności finansowej może prowadzić do błędnych wniosków. Należy też wziąć pod uwagę, że projekty, których realizacja przypadła na okres od końca 2021 roku były wdrażane w czasie galopującej inflacji. Także wcześniej koszty usług, w tym usług budowlanych, były istotnie wyższe niż w momencie planowania projektów na etapie programów rewitalizacji czy naborów. **Poziom cen utrudniał realizację 55% projektów.** Ceny ofert przetargowych nieraz przewyższały zaplanowane środki i zachodziła konieczność unieważniania przetargów i ogłaszania kolejnego. Wielu beneficjentów zmuszonych było wnieść większy wkład do projektu w stosunku do tego co było zaplanowane na etapie wnioskowania. Ponadto, zdaniem beneficjentów nie można byłoby osiągnąć podobnych efektów bez takiego poziomu finansowania.

Wykres 8 Ocena beneficjentów czy nie można byłoby osiągnąć podobne efekty bez takiego poziomu finansowania

Źródło: Badanie CAWI beneficjentów projektów, odpowiedzi tylko dla projektów z OP 13.

Podsumowując całość osiągniętych efektów, należy pamiętać, że projekty rewitalizacyjne to skomplikowane przedsięwzięcia, które wynikają z lokalnych potrzeb. Ich realizacja nie rozwiązywała wszystkich pojawiających się problemów; nie likwidowała ubóstwa, a tylko w ograniczonym stopniu przyczyniała się do pobudzania przedsiębiorczości. Niemniej lokalnie wdrażane inicjatywy miały ogromne znaczenie dla społeczności, zmieniając charakter obszarów, na których były realizowane, tworząc nowe miejsca dla mieszkańców i kierując w ich stronę atrakcyjną ofertę spędzania wolnego czasu i wsparcia społecznego. Wdrażana interwencja często także przekładała się na poprawę bezpieczeństwa i atrakcyjność turystyczną miejscowości. Wiele miejscowości, dzięki środkom z RPO WL 2014-2020 przeszło odnowę. Jak wynika z przeprowadzonych wywiadów i kwerendy interwentowi, częściowo stało się to kosztem istniejącej, chociaż zaniedbanej czasem zieleni. Powstawały wybetonowane parkingi, rynki z kostki brukowej, urozmaicane przez skąpe nasadzenia

Jak przewidują beneficjenci, efekty w postaci wyprowadzenia obszarów zdegradowanych ze stanu kryzysowego oraz przywracania bądź nadawania nowych funkcji obszarom zdegradowanym społecznie, gospodarczo czy środowiskowo utrzymają się ponad 5 lat. Gminy gwarantują utrzymanie i eksploatację obiektów i terenów objętych wsparciem. Posiadają środki na utrzymanie powstałej infrastruktury, a stabilna sytuacja części samorządów jest najlepszym gwarantem zachowania efektów projektów. Część z nich deklaruje, że będą zabezpieczać środki uchwałami budżetowymi na dany rok trwałości projektu. Samorzady planują dbać o wytworzony majątek w ramach projektu, przeprowadzać bieżące przeglądy i konserwacje. Tam, gdzie będzie to konieczne, beneficjenci nawiążą współpracę z lokalnymi stowarzyszeniami oraz będą pozyskiwać potrzebne fundusze dla utrzymania obiektów.

3.3 Komplementarność wsparcia w obszarze rewitalizacji

Rewitalizacja jest co do zasady obszarem interwencji, dla którego zasada komplementarności wsparcia ma kluczowe znaczenie i leży u podstaw całego procesu planowania odnowy fizycznej i społecznej obszarów problemowych. Realizacja działań infrastrukturalnych podporządkowana powinna być potrzebom i celom wsparcia aktywizacyjnego i w tym sensie

narzuca konieczność realizacji przedsięwzięć komplementarnych. W „Wytycznych w zakresie rewitalizacji w programach operacyjnych na lata 2014-2020”²⁹ wprost zapisano, że „wymogiem koniecznym dla wspierania projektów rewitalizacyjnych (a także szerzej: przedsięwzięć) jest zapewnienie ich komplementarności w różnych wymiarach. W szczególności dotyczy to komplementarności: przestrzennej, problemowej, proceduralno-instytucjonalnej, międzyokresowej oraz źródeł finansowania”³⁰.

Komplementarność taka zapewniana jest już na etapie planowania procesu rewitalizacji. W przygotowanych przez gminy GPR/LPR wskazane są listy projektów, które pozwolić mają na rozwiązanie problemów zdiagnozowanych na obszarze wyznaczonym do rewitalizacji. Listy te zawierają zarówno działania inwestycyjne, jak i projekty społeczne, finansowane z EFS. Dodatkowo, w dokumentach tych wskazywano na komplementarność występującą pomiędzy planowanymi inwestycjami.

Pomimo tego, że realizacja wszystkich założeń przyjętych w GPR/LPR nie była możliwa³¹ to wnioski z przeprowadzonych analiz wskazują, że projekty wdrożone dzięki środkom RPO WL 2014-2020 miały charakter zarówno przedsięwzięć komplementarnych wewnątrz, jak i zewnątrz. Komplementarność wewnętrzną w ramach RPO WL 2014-2020 wspierał wymóg wykazania, że projekt inwestycyjny (dofinansowany w OP 13), będzie komplementarny z przedsięwzięciem finansowanym ze środków EFS. Priorytetowo traktowane miały być projekty inwestycyjne komplementarne z inicjatywami realizowanymi w ramach działań 9.2 (Aktywizacja zawodowa – projekty PUP), 11.1 (Aktywne włączenie), 11.2 (Usługi społeczne i zdrowotne), 11.3 (Ekonomia społeczna)³² oraz 11.4 (Aktywne włączenie w ramach ZIT LOF). W trakcie wdrażania nie odstąpiono od wymogu realizacji projektu komplementarnego ze środków EFS z RPO WL 2014-2020, pozostawiając wymóg uzupełniania działań inwestycyjnych, tzw. projektami społecznymi. Co do zasady wsparcie tego typu było realizowane.

W co drugiej gminie, w której realizowano projekty rewitalizacyjne, wdrażano zarówno przedsięwzięcia inwestycyjne z OP 13, jak i działania aktywizacyjne z OP 11. W nieco mniejszym odsetku gmin środki RPO WL 2014-2020 pozwoliły na realizację jedynie przedsięwzięć infrastrukturalnych, natomiast w 11% wspartych samorządów program regionalny służył w większości działaniom aktywizacyjnym.

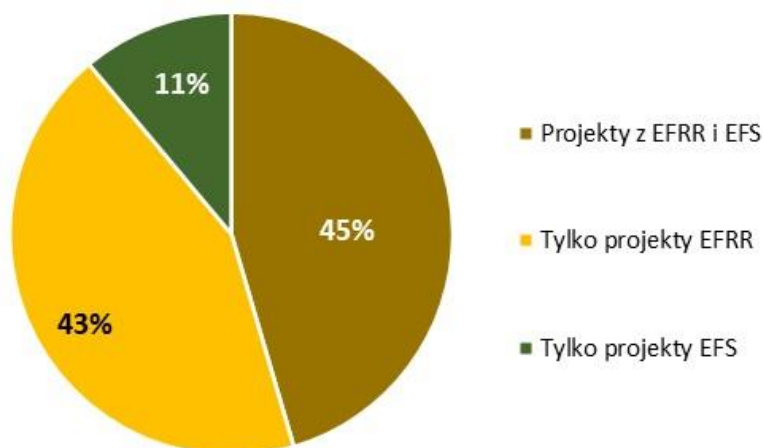
²⁹ Ministerstwo Rozwoju, „Wytyczne w zakresie rewitalizacji w programach operacyjnych na lata 2014-2020”, 2 sierpnia 2016 r.

³⁰ Wytyczne..., s. 21

³¹ Programy rewitalizacji zawierają zazwyczaj dosyć szeroką listę planowanych przedsięwzięć. Ich realizacja uzależniona jest m.in. od dostępności wsparcia zewnętrznego, możliwości pokrycia wkładu własnego oraz tego, czy podmioty zgłaszające propozycje projektów do GPR/LPR będą nadal zainteresowane ich realizacją w momencie, w którym dostępne będą środki na sfinansowanie tych działań. Ponieważ od momentu opracowania GPR/LPR, a więc i zgłoszenia do niego propozycji działań aktywizujących mija zazwyczaj kilka lat, część z podmiotów (głównie NGO, stowarzyszeń i podmiotów prywatnych) nie podejmuje się ostatecznie realizacji zgłoszonych wcześniej projektów. Niekiedy okazywało się, że w podmiotach tych nie są już zatrudnione/nie współpracują już z nimi osoby, które opracowały propozycję danego przedsięwzięcia. Czasami również sytuacja odbiorców ostatecznych wsparcia zmieniała się na tyle, że podmioty mające przygotowaną dla nich ofertę, nie widziały zasadności jej uruchamiania, ponieważ nie była już dopasowana do aktualnych potrzeb grupy docelowej. Problem ten pojawiał się zarówno w województwie lubelskim, jak i w innych regionach.

³² SzOOP, s. 524

Wykres 9. Odsetek gmin, w których realizowano projekty rewitalizacyjne z RPO WL 2014-2020 wg funduszu – projekty z EFRR oznaczają wsparcie z OP 13, natomiast EFS – OP 11

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z SL2014

Warto podkreślić, że komplementarność wewnętrzna występowała w RPO WL 2014-2020 nie tylko w ramach wsparcia z działań dedykowanych rewitalizacji. Ponad połowa (53%) beneficjentów zadeklarowała, że oni lub inne podmioty działające na terenie danej gminy, zrealizowały w ramach innych działań RPO WL 2014-2020 inwestycje obejmujące obszary zdegradowane i wymagające rewitalizacji, wskazane w LPR/GPR. Pokrywa się to z deklaracjami, jakie zebrali przedstawiciele IZ, realizujący wizyty monitoringowe i ankiety z beneficjentami. Zdecydowanie najczęściej wskazywano na inwestycje związane z termomodernizacją obiektów na obszarach zdegradowanych, co także potwierdzono w wywiadach z IDI z osobami odpowiedzialnymi za programowanie wsparcia. Przedsięwzięcia tego typu uznać należy za niezwykle cenne. Z jednej strony przyczyniają się do poprawy estetyki przestrzeni publicznej, z drugiej strony przynoszą wymierne korzyści mieszkańcom (w przypadku budynków mieszkalnych), których warunki życia poprawiły się w wyniku inwestycji, a jednocześnie obniżone zostały koszty ogrzewania mieszkania. Na kolejnych pozycjach znalazło się wsparcie infrastruktury drogowej, w tym ulic w bezpośrednim sąsiedztwie rewitalizowanych obszarów. Popularnym obszarem działań komplementarnych było też wsparcie instytucji kultury (zarówno ich infrastruktury, jak również urozmaicenie i zwiększenie dostępności oferty). Z kolei w ramach poprawy dostępności oraz jakości usług publicznych (wskazywanych przez 14% beneficjentów), koncentrowano się na zniesieniu barier architektonicznych i ogólnej poprawie standardu technicznego budynków, w których świadczone są usługi publiczne.

Co do zasady duża część projektów zrealizowanych na wyznaczonych w GPR/LPR obszarach zdegradowanych, nakierowana była na rozwój infrastruktury i ogólnodostępnych usług, poprawiających jakość życia. Nie były one ograniczone jedynie do wsparcia działań na rzecz osób zagrożonych wykluczeniem lub wykluczonych, mających na celu ich aktywizację społeczno-zawodową. Tego typu inicjatywy były realizowane, jednak wskazał je mniejszy odsetek beneficjentów.

Wykres 10. Inne projekty realizowane na obszarach zdegradowanych wskazanych w LPR/GPR finansowane ze środków RPO WL 2014-2020

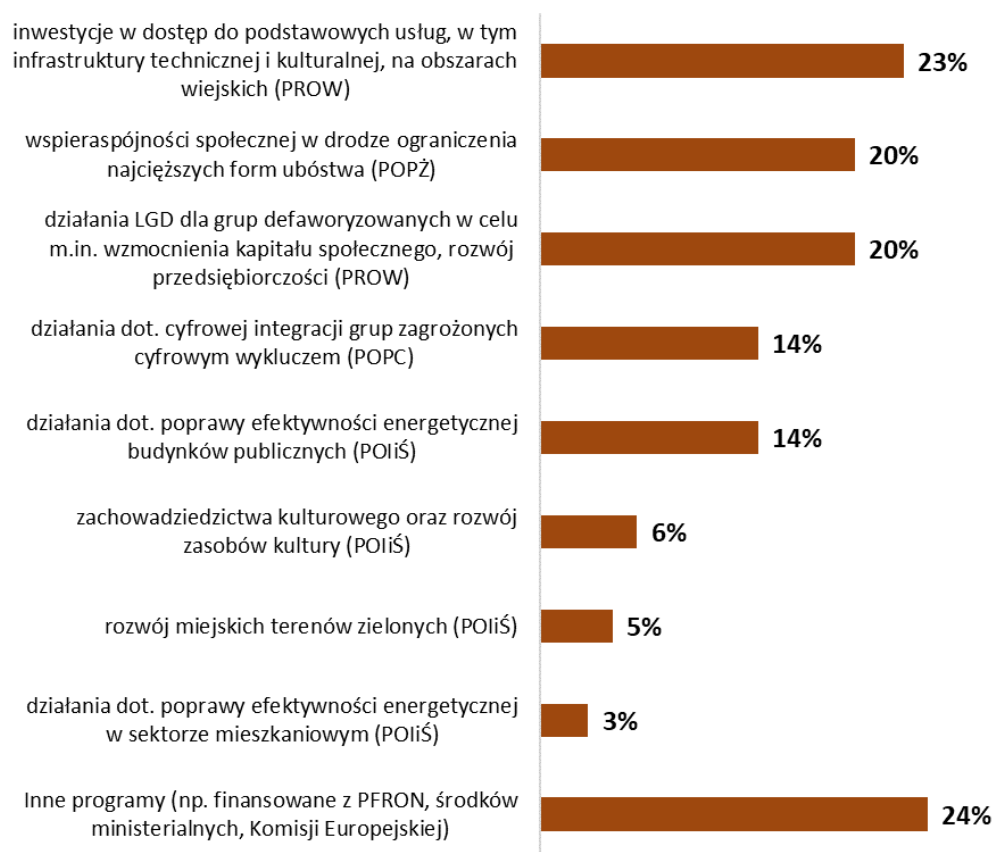
Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI beneficjentów (n=66)

Większy odsetek beneficjentów OP 11 i 13 deklarował, że na obszarach zdegradowanych zrealizowano projekty wynikające z GPR/LPR finansowane z innych źródeł niż program regionalny. Tym samym inwestycje te realizowały założenia komplementarności zewnętrznej, pomiędzy różnymi źródłami finansowania. Łącznie 62% beneficjentów biorących udział w badaniu ankietowym zadeklarowało, że na obszarach rewitalizacji realizowano (zarówno ankietowane instytucje, jak i inne podmioty) projekty z innych programów wsparcia. W tym przypadku najczęściej wskazywano na inwestycje zapewniające dostęp do podstawowych usług, w tym infrastruktury technicznej i kulturalnej dla ludności obszarów wiejskich. Przedsięwzięcia te, finansowane z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020 (PROW), były bardzo zróżnicowane. Obejmowały zarówno rozwój infrastruktury wodno-ściekowej, wsparcie świetlic wiejskich, budowę targowiska, jak i rozwój infrastruktury sportowej i turystycznej. Co piąty respondent wskazywał na realizację uzupełniających działań pomocowych związanych z ograniczeniem najcięższych form ubóstwa oraz wsparciem grup defaworyzowanych na obszarach wiejskich. Działania komplementarne, podobnie jak w RPO WL 2014-2020, dotyczyły również wsparcia termomodernizacji budynków znajdujących się na obszarach zdegradowanych. Zdecydowanie częściej były to obiekty publiczne niż mieszkalne.

Niemal jedna czwarta ankietowanych zadeklarowała, że na obszarach zdegradowanych realizowano inwestycje z wykorzystaniem innych źródeł wsparcia. Najczęściej były to środki z

PFRON, Polskiego Ładu oraz Rządowego Funduszu Inwestycji Lokalnych (RFIL). Część inwestycji finansowano również ze środków własnych gmin oraz dotacji ministerialnych. Na podstawie wywiadów z przedstawicielami IZ można wskazać także na takie dodatkowe źródła finansowania, jak Program Współpracy Transgranicznej Polska-Białoruś-Ukraina 2014-2020 czy Program Operacyjny Polska Cyfrowa 2014-2020.

Wykres 11. Inne projekty realizowane na obszarach zdegradowanych wskazanych w LPR/GPR finansowane ze środków innych programów wsparcia

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badania CAWI beneficjentów (n=66)

Podsumowując, komplementarność projektów rewitalizacyjnych finansowanych z RPO WL 2014-2020 zachodzi zarówno na poziomie inwestycji finansowanych z programu regionalnego, jak również pomiędzy programami operacyjnymi i innymi źródłami wsparcia.

3.4 Skuteczność i oddziaływanie wsparcia

3.4.1 Skuteczność wsparcia z perspektywy celów wskaźnikowych RPO WL 2014-2020

Skuteczność wsparcia będzie rozpatrywana z perspektywy wkładu ocenianej interwencji do osiągnięcia celów szczegółowych wymienionych w RPO WL 2014-2020 dla obu z Priorytetów Inwestycyjnych, to jest 9i w przypadku aktywizacji społecznej i 9b dla projektów inwestycyjnych na obszarach rewitalizacji.

W RPO WL 2014-2020 przewidziano objęcie wsparciem 19 725 osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w ramach PI 9i, obejmującego całą interwencję w ramach Działania 11.1 i 11.4. Zgodnie z informacją kwartalną z wdrażania Programu za II kwartał

2023 r., takich osób wsparto już blisko 22 tys. Jednocześnie prawie 12% z nich pochodzi z obszaru rewitalizacji³³. Do 30.06.2023 r. zakontraktowano 371 711 508,44 zł unijnego dofinansowania w całym PI 9i³⁴, a około 12% tej kwoty stanowi dofinansowanie projektów z Działów 11.1 i 11.4, realizowanych na obszarach rewitalizacji. Udział osób biernych zawodowo z obszarów rewitalizacji także stanowi 12% wszystkich osób biernych zawodowo, objętych interwencją w ramach PI 9i. Tym samym można uznać, że **wkład działań aktywizacyjnych, skierowanych do osób w najtrudniejszej sytuacji, w sposób adekwatny do skali wykorzystanych na ich potrzeby środków, przyczynił się do osiągnięcia celu jakim było wsparcie blisko 22 tys. takich osób**. Nieco inaczej układają się proporcje w przypadku osób z niepełnosprawnościami. Chociaż na obszarach rewitalizacji przewidziano skierowanie działań aktywizacyjnych do 606 z nich, a do 30.06.2023 r. ich udział był znacznie wyższy (936 osób), stanowi to jedynie prawie 7% wszystkich osób z niepełnosprawnościami, uczestniczących w projektach z PI 9i. Należy przy tym mieć na uwadze fakt, że osoby z niepełnosprawnościami niekoniecznie muszą zamieszkiwać obszar rewitalizowany, a do tego nie były grupą na aktywizację, której kładziono nacisk w realizowanych projektach. Jak zauważono wcześniej, omawiane projekty były nakierowane na obszar rewitalizowany, a nie koncentrowały się na poszczególnych grupach docelowych.

Tabela 6. Wskaźniki produktu dla PI 9i – dla wszystkich działań

Nazwa wskaźnika [jednostka miary]	Wartość docelowa ogółem	Wartość osiągnięta ogółem	Wartość osiągnięta w ramach rewitalizacji	Wartość planowana do osiągnięcia w ramach rewitalizacji
Liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym objętych wsparciem w programie [osoba]	19 725	21 787	2 569	2 500 ³⁵
Liczba osób z niepełnosprawnościami objętych wsparciem w programie [osoba]	11 925	14 339	936	606 ³⁶
Liczba osób biernych zawodowo objętych wsparciem w programie [osoba]	11 095	14 993	1 717	-

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych SL2014. Stan na 30.06.2023 r.

Biorąc pod uwagę jak trudną grupą do aktywizacji społeczno-zawodowej są osoby zagrożone ubóstwem lub wykluczeniem społecznym, zastanawia znacznie wyższa efektywność społeczna i zatrudnieniowa w grupie osób rekrutowanych z obszarów rewitalizacji niż przewidywana w programie dla całego PI 9i, a także wyższa niż w pozostałych projektach,

³³ Chodzi o 2 569 osób wspartych, wykazanych we wskaźniku Liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym objętych wsparciem w programie.

³⁴ Dane na podstawie informacji kwartalnej za II kwartał 2023 r. Tabela 1. Informacje nt. postępu finansowego na poziomie priorytetu inwestycyjnego.

³⁵ Wartość docelowa podana w projektach była mniejsza niż dotychczas osiągnięta.

³⁶ Jw.

które nie koncentrowały się na tych terenach. Jak wskazano w Informacji kwartalnej za II kw. 2023 r., wysoki poziom realizacji wskaźnika wynika z jednej strony z zastosowania kryteriów dostępu określających minimalny poziom 32% osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym, które uzyskują kwalifikacje zawodowe oraz wymóg, aby szkolenia realizowane w ramach projektu kończyły się walidacją i certyfikacją rozumianymi jako egzamin i dokument potwierdzający nabycie wymaganych umiejętności, kompetencji lub kwalifikacji. Nie można także pomijać bardzo dużego zaangażowania beneficjentów w zapewnianie jakościowego wsparcia i motywowania uczestników do zakończenia projektów zgodnie ze ścieżką. Niemniej, praca z grupą z terenów rewitalizacji, jak wskazywali w rozmowach niektórzy beneficjenci i co potwierdzają informacje na temat problemów zgłaszanych w trakcie realizacji projektów, jest jeszcze bardziej wymagająca niż z osobami zagrożonymi wykluczeniem spoza terenów zdegradowanych. Tym samym zaskakują wyniki osiągnięte w analizowanych projektach, które charakteryzują się istotnie wyższą efektywnością. Wysiłki beneficjentów, w tym często praca w małych grupach, bezpośredni kontakt z każdym uczestnikiem i znajomość lokalnych uwarunkowań wydają się być czynnikami, które pozwoliły osiągnąć wyższy wskaźnik zatrudnienia, nabywania kompetencji i kwalifikacji oraz poszukiwania pracy. Częściowo może to także wynikać z niższego udziału osób z niepełnosprawnościami w tej grupie. Zatrudnialność osób z orzeczeniem jest wciąż znacznie niższa niż tych, którzy nie posiadają ograniczeń w funkcjonowaniu. Należy także mieć na uwadze, że dane dotyczące projektów realizowanych na obszarach rewitalizowanych odnoszą się w znacznej większości do projektów zakończonych, to jest takich, w których możliwe było zweryfikowanie osiągnięcia wskaźnika na koniec realizacji projektu. W ramach ogólnej populacji wniosków znajduje się więcej projektów w fazie realizacji. Dla porównania, zgodnie z danymi z SL2014 w Działaniu 11.1 aż 18% spoza obszaru rewitalizacji było wciąż niezakończonych, a będące wciąż w realizacji projekty z konkursów dedykowanych obszarom zdegradowanym stanowiły jedynie 8%. W przypadku projektów w realizacji nie było jeszcze możliwości zbadania efektu aktywizacji, a mierzony był już wskaźnik referencyjny dotyczący uczestnictwa w projekcie.

Tabela 7. Wskaźniki rezultatu PI 9i (dla wszystkich działań)

Nazwa wskaźnika [jednostka miary]	Wartość bazowa ogółem (2014)	Wartość docelowa ogółem	Wartość osiągnięta w całym PI 9i	Wartość osiągnięta w ramach rewitalizacji
Liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym, które uzyskały kwalifikacje lub nabyły kompetencje po opuszczeniu programu [%]	32%	32%	70% ³⁷	79% ³⁸
Liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym poszukujących pracy po opuszczeniu programu [%]	45%	30%	57% ³⁹	59% ⁴⁰
Liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym pracujących po opuszczeniu programu (łącznie z pracującymi na własny rachunek) [%]	25%	16%	26% ⁴¹	31% ⁴²

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych SL2014. Stan na 30.06.2023 r.

Priorytet inwestycyjny 9b był realizowany tylko przez działania rewitalizacyjne z OP 13. Tym samym całość alokacji PI 9b pracowała na realizację wyznaczonych w RPO WL 2014-2020 celów. Do 30.06.2023 udało się osiągnąć, a nawet w większości przekroczyć, oczekiwane wartości docelowe wskaźników. Jedynie Liczba przedsiębiorstw otrzymujących wsparcie jest póki co niższa o 1 od planowanej wartości docelowej. Jeśli jednak beneficjent projektu, który deklarował wykonanie wskaźnika, faktycznie dopilnuje jego realizacji, to wartość docelowa zostanie osiągnięta.

³⁷ Obliczony odsetek jako liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym, które uzyskały kwalifikacje lub nabyły kompetencje po opuszczeniu programu (15 180 os.) w odniesieniu do 21 782 osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym objętych wsparciem w programie. Dane na podstawie sprawozdania kwartalnego RPO WL 2014-2020 za II kw. 2023 r.

³⁸ Osoby wykazane we wskaźnikach Liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym, które uzyskały kwalifikacje lub nabyły kompetencje po opuszczeniu programu (335) oraz Liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym, które uzyskały kwalifikacje po opuszczeniu programu (1 705) w odniesieniu do 2 569 osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym objętych wsparciem w programie [osoby]. Stan na 30.06.2023.

³⁹ Obliczony odsetek jako osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym poszukujących pracy po opuszczeniu programu (8 611 os.) w odniesieniu do 14 993 osób biernych zawodowo objętych wsparciem w programie. Dane na podstawie sprawozdania kwartalnego RPO WL 2014-2020 za II kw. 2023 r.

⁴⁰ Osoby wykazane we wskaźniku Liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym poszukujących pracy po opuszczeniu programu (1009) w odniesieniu do osób biernych zawodowo objętych wsparciem (1717). Stan na 30.06.2023.

⁴¹ Obliczony odsetek jako Liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym pracujących po opuszczeniu programu (łącznie z pracującymi na własny rachunek) (5 698 os.) w odniesieniu do 21 782 objętych wsparciem w programie. Dane na podstawie sprawozdania kwartalnego RPO WL 2014-2020 za II kw. 2023 r.

⁴² Osoby wykazane we wskaźniku Liczba osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym pracujących po opuszczeniu programu (łącznie z pracującymi na własny rachunek) (794) w odniesieniu do łącznej liczby osób bezrobotnych i biernych zawodowo objętych wsparciem (2559). Stan na 30.06.2023.

Tabela 8. Wskaźniki produktu dla PI 9b – dla wszystkich działań

Nazwa wskaźnika [jednostka miary]	Wartość docelowa ogółem	Wartość osiągnięta w ramach rewitalizacji	Wartość planowana do osiągnięcia w ramach rewitalizacji
Liczba obiektów infrastruktury zlokalizowanych na zrewitalizowanych obszarach [szt.]	261	262	282
Liczba przedsiębiorstw otrzymujących wsparcie (CI1) [szt.]	18	17	18
Publiczne lub komercyjne budynki wybudowane bądź zmodernizowane na terenach miejskich (CI39) [m ²]	33 500	38 606,21	49 505,43

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych SL2014. Stan na 30.06.2023 r.

Wskaźnikiem rezultatu dla działań z PI 9i jest Wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym. W latach 2013-2019 jego wartość spadła z 21,5% do 17,5%⁴³. Uzupełniające miary, to jest wskaźnik granicy ubóstwa skrajnego oraz wskaźnik „ustawowej” granicy ubóstw, również spadły w tym okresie, odpowiednio z 9,4% do 6,8% oraz z 17,6% do 12,6%. Obserwowana pozytywna zmiana nie jest jednak efektem interwencji podejmowanej na poziomie programu operacyjnego (czy szerzej, programów operacyjnych perspektywy finansowej 2014-2020), wynika raczej z ogólnej poprawy sytuacji społeczno-gospodarczej obserwowanej w omawianym okresie.

Wskaźnikiem możliwym do analizy na poziomie regionalnym, jest zasięg ubóstwa po uwzględnieniu w dochodach transferów społecznych. Określa on procent osób, których dochód ekwiwalentny do dyspozycji (po uwzględnieniu w dochodach transferów społecznych) jest niższy od granicy ubóstwa ustalonej na poziomie 60% mediany rocznych ekwiwalentnych dochodów do dyspozycji w danym kraju⁴⁴. Pomiędzy 2019 a 2021 (najnowsze dane) spadł on z 26,5% do 22,9%. Pozostał jednak w województwie lubelskim wciąż najwyższy w kraju, przy średniej dla Polski w wysokości 14,8%⁴⁵. Niemniej, podobnie jak w przypadku wcześniej omówionych wskaźników, monitorowanych na poziomie kraju, nie można w tym wypadku mówić o istotnym wpływie udzielonego wsparcia na rzecz rewitalizacji. Kluczowe znaczenie dla zmiany ww. mierników ubóstwa miały zmiany zachodzące w gospodarce, w tym poprawa sytuacji na rynku pracy, mierzona spadkiem bezrobocia i szereg wdrażanych programów socjalnych.

3.4.2 Wpływ wsparcia na sytuację na obszarach zdegradowanych

W niniejszej sekcji skoncentrowano się na bezpośrednim oddziaływaniu dofinansowanych projektów. Przy ocenie wpływu wsparcia, analiza koncentruje się w szczególności na tym jak zmienił się obszar, na którym podejmowano oceniane działania. Ocena ta bazuje głównie na relacjach osób, które te zmiany obserwują, to jest mieszkańców, przedstawicieli ośrodków

⁴³ Dane BDL GUS. Po 2019 r. wskaźnik ten przestał być publikowany w podziale na regiony.

⁴⁴ [Definicja GUS za EU SILC](#)

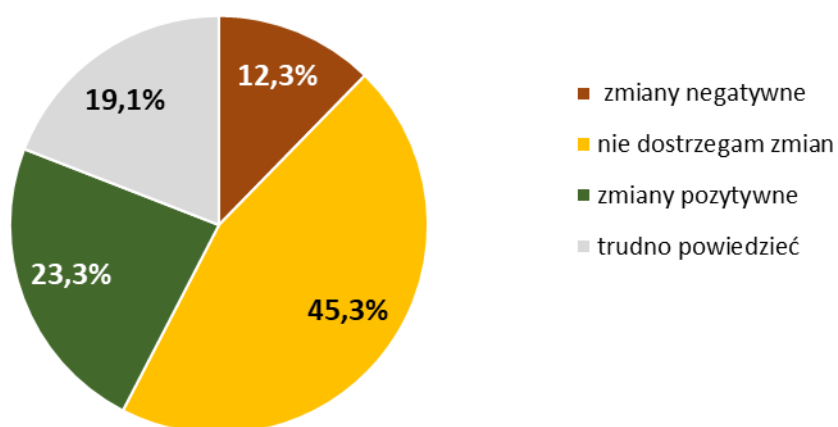
⁴⁵ Dane BDL GUS: Kategoria K3 LUDNOŚĆ, Grupa G10 GOSPODARSTWA DOMOWE, Podgrupa P2712 Wskaźnik zasięgu ubóstwem po uwzględnieniu w dochodach transferów społecznych, Wymiary: Wskaźniki; Lata. Ostatnia aktualizacja 29.05.2023.

pomocy społecznej i lokalnych grup działania z terenów objętych projektami w zakresie rewitalizacji. Uzupełnieniem są wnioski z badania beneficjentów.

Ubóstwo i korzystanie z pomocy społecznej

Szczególnie istotna wydaje się perspektywa osób zamieszkujących obszary rewitalizowane, będących osobami zagrożonymi wykluczeniem społecznym w momencie rozpoczęcia udziału w projekcie. Uczestnicy projektów zostali zapytani czy w okolicy, w której mieszkali w momencie przystąpienia do projektu, obserwują negatywne lub pozytywne zmiany w zakresie poziomu ubóstwa. Co czwarty z ankietowanych zaobserwował ograniczenie tego zjawiska w swoim otoczeniu, a tylko co ósmy widzi pogorszenie sytuacji w tym zakresie. Zdecydowana większość badanych nie dostrzegła istotnych zmian lub też nie miała zdania w tej kwestii.

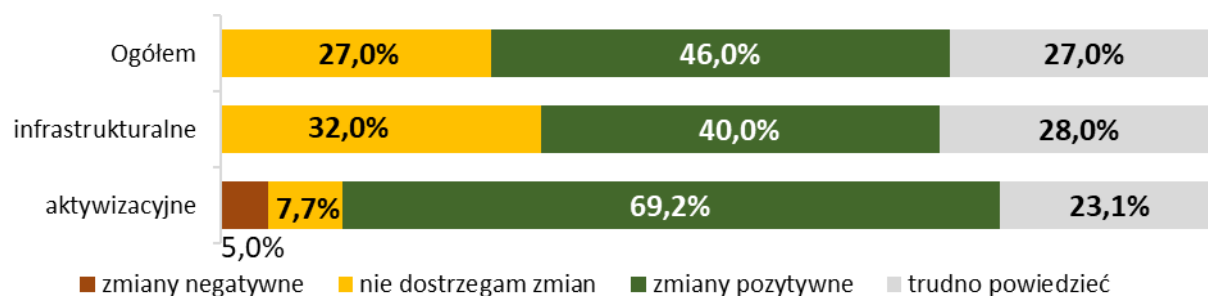
Wykres 12 Percepcja zmian na obszarze zamieszkania uczestnika projektu w zakresie **ubóstwa**

Źródło: Badanie CATI uczestników projektów (n=300).

Nieco inaczej poziom zachodzących zmian widzą beneficjenci, realizujący projekty na obszarze rewitalizacji. Zapytani o to, czy niezależnie od realizowanego projektu, dostrzegają zmiany na obszarze zdegradowanym, na którym był on realizowany, najczęściej deklarowali poprawę sytuacji. W szczególności beneficjenci projektów społecznych z OP 11 wskazywali na pozytywne zmiany.

Wykres 13 Ocena zmian na obszarze zdegradowanym, na którym realizowany był projekt, w zakresie **ubóstwa** z perspektywy beneficjentów projektów infrastrukturalnych i aktywizacyjnych

Źródło: Badanie CAWI beneficjentów (n=66)

Najlepszą wiedzę o zmianach w zakresie skali występowania zjawiska ubóstwa, mają pracownicy ośrodków pomocy społecznej. Zostali oni poproszeni o porównanie skali zjawiska ubóstwa na obszarach rewitalizacji, pomiędzy rokiem 2014 a 2022. Zdaniem zdecydowanej większości z nich, obecnie ubóstwo ma znacznie bardziej ograniczony charakter niż w 2014 roku.

Wykres 14 Poziomu **ubóstwa** w roku 2014 w porównaniu do aktualnego poziomu z perspektywy pracowników OPS

Źródło: Ankieta pocztowa pracowników OPS (n=43).

Pomimo generalnie pozytywnej oceny zmian zachodzących na obszarach rewitalizacji należy mieć na uwadze – podobnie, jak w przypadku analizy wskaźników kontekstowych – że na poziom ubóstwa oraz jego oznaki, obserwowane przez uczestników projektów, beneficjentów oraz przedstawicieli OPS i LGD, wpływa wiele innych czynników niż tylko projekty rewitalizacyjne. Potwierdzają to wnioski z badania OPS, w których jako kluczowe czynniki oddziałujące na ograniczenie zjawiska ubóstwa wskazano na:

- wprowadzenie nowych świadczeń socjalnych i rodzinnych (w tym w szczególności Program 500+, a także 13. i 14. emerytura),
- poprawa sytuacji materialnej rodzin w wyniku wzrostu płacy minimalnej,
- rozwój gospodarczy, w tym powstawanie nowych miejsc pracy,
- dostęp do środków publicznych (m.in. programy osłonowe).

Wśród czynników istotnych, choć wskazywanych rzadziej, można podać np. na wyższy poziom wykształcenia mieszkańców, modernizację rolnictwa, a także nabycie przez część beneficjentów pomocy społecznej uprawnień emerytalno-rentowych. Przedstawiciele OPS, którzy brali udział w badaniu, wprost pisali, że projekt rewitalizacyjny wdrażany na ich terenie nie wpłynął na zmniejszenie ubóstwa. Inni wskazywali, że pośrednio inwestycje miały przełożenie na lokalne zmniejszenie poziomu ubóstwa w wyniku zrealizowanych projektów np. poprzez rozwinięcie infrastruktury i tworzenie nowych miejsc pracy w zrewitalizowanych obiektach. Aktywizacja zawodowa uczestników projektów także miała wpływ.

W przypadku osób bezpośrednio objętych wsparciem, ich sytuacja faktycznie mogła ulec poprawie dzięki udziałowi w projekcie, jednak z perspektywy regionu, wpływ wspartych przedsięwzięć na obserwowane zmiany jest niewielki. Nie świadczy to jednak o błędach we wdrażaniu lub programowaniu wsparcia, ale wynika z realnych ograniczeń takiej interwencji. To głównie wsparcie aktywizacyjne wprost może oddziaływać na sytuację materialną osób

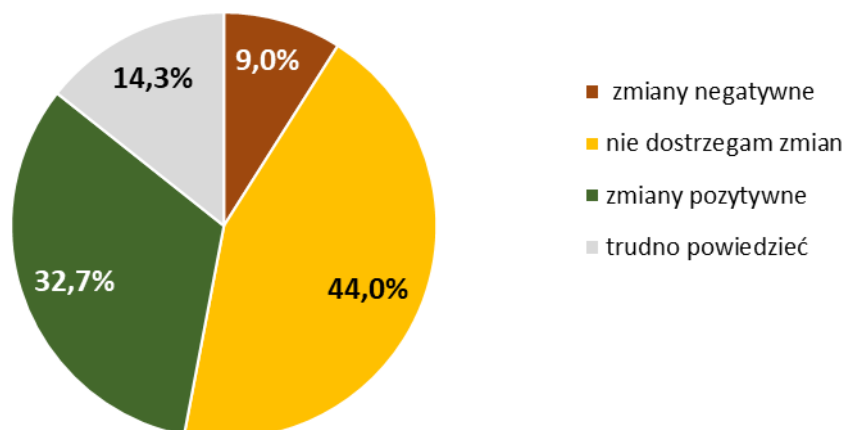
zagrożonych ubóstwem i ubogich. Interwencja, która jednocześnie jest zindywidualizowana, realizowana w sposób jakościowy nie może być – przy założonym w RPO WL 2014-2020 budżecie, który przeznaczony jest na wspieranie różnych, istotnych dla regionu tematów – jednocześnie nastawiona na wsparcie dużych grup odbiorców. Alokacja na działania aktywizacyjne nie pozwala na objęcie interwencją kilkadziesiąt procent grupy docelowej, a taka skala działań byłaby konieczna, jeśli program regionalny miałby się przełożyć na wymierne, obserwowalne zmiany w obszarze rewitalizacji. To jedynie ograniczona skala powoduje, że przełożenie na globalne zjawiska, jakim jest ubóstwo, jest niewielkie. Przeprowadzone badanie potwierdza, że projekty z OP 11 były wdrażane w sposób gwarantujący kompleksowe, jakościowe wsparcie. Jednak relatywnie niewielki odsetek osób nimi objętych, nie pozwolił na rzeczywiste rozwiązania (lub przyczynienie się do rozwiązania) problemów obszarów zdegradowanych. Niemniej, tam gdzie na większą skalę realizowano projekty aktywizacyjne, widać zmiany w zakresie ubóstwa. Przedstawiciele badanych OPS potwierdzają, że wiele osób biorących udział w projektach rewitalizacyjnych znalazło zatrudnienie na lokalnym rynku pracy, a tylko pewna grupa w dalszym ciągu korzysta ze świadczeń pomocy społecznej. Udział w tego typu projektach pokazał uczestnikom, jak można wyjść poza strefę, w której obecnie funkcjonowali i że podnoszenie kwalifikacji zawodowych pozwala rozszerzyć ich wachlarz możliwości w wyborze i podjęciu zatrudnienia, a przez to zaprzestania korzystania ze świadczeń pomocy społecznej.

Należy pamiętać, że ubóstwo jest główną przyczyną przyznawania pomocy społecznej. Jednak na przestrzeni lat niewiele zmieniały się kryteria dochodowe uprawniające do skorzystania z takiego wsparcia, w formie pieniężnej i niefinansowej. Przy obecnej wysokości płacy minimalnej i emerytur oraz rent wskaźnik ubóstwa (zwłaszcza tzw. „ustawowego”) będzie spadał, a jednocześnie sytuacja osób niekwalifikujących się do pomocy będzie coraz trudniejsza z uwagi na inflację. Oznacza to, że na poziomie wskaźników widać będzie realny odpływ osób uprawnionych do pomocy, a jednocześnie osoby będące tuż nad ustawową granicą ubóstwa wciąż będą w trudnej sytuacji. Jest to istotne, pod kątem planowania interwencji w obszarze rewitalizacji w przyszłości. Warto również w tym kontekście rozszerzyć zakres grup planowanych do objęcia wsparciem, również o osoby nie wpisujące się w definicje osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym.

Integracja społeczna (włączenie społeczne)

Co do zasady, od 2014 r. na obszarach rewitalizacji zachodziły zmiany, które widoczne były dla wszystkich grup objętych badaniem. Około jednej trzeciej uczestników projektów aktywizacyjnych widzi w miejscu swojego zamieszkania pozytywne zmiany w zakresie interwencji społecznej. Przeciwnego zdania jest mniej niż co dziesiąty ankietowany. Jednak dominującą grupą są osoby, które takich zmian w ostatnich latach nie zauważyły.

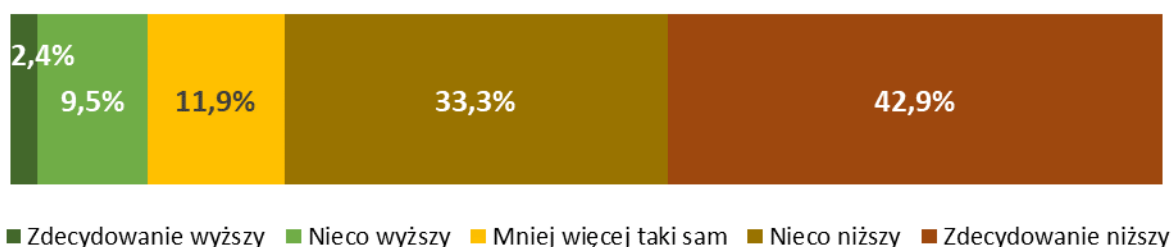
Wykres 15 Percepcja zmian na obszarze zamieszkania uczestnika projektu w zakresie **poziomu integracji społecznej**

Źródło: Badanie CATI uczestników projektów (n=300)

Wyniki badania OPS pozwalają przybliżyć czynniki stojące za obserwowanymi zmianami oraz zweryfikować, jaka była rola dofinansowanych projektów w obserwowanych zmianach. Generalnie, przedstawiciele OPS są zdania, że poziom integracji społecznej przed uruchomieniem Programu był niższy niż obecnie (76% OPS tak zadeklarowało). Na zmianę tę miał wpływ szereg czynników, a podjęte inicjatywy wynikające z LPR/GPR, finansowane z RPO WL 2014-2020 były tylko jednymi z nich. Istotną rolę w tym procesie miały powstające i rozwijające się Centra Integracji Społecznej (także w ramach rewitalizacji) i działalność Klubów Integracji Społecznej, a także nowe programy rządowe skierowane do osób z niepełnosprawnościami (np. Asystent osobisty osoby niepełnosprawnej, Opieka wytchnieniowa).

Wykres 16 Porównanie poziomu **integracji społecznej** mieszkańców w roku 2014 do aktualnego z perspektywy pracowników OPS

Źródło: Ankieta pocztowa pracowników OPS (n=43).

Na poprawę integracji społecznej wpłynęły projekty skierowane do przedstawicieli wielu grup społecznych: seniorów, osób biernych zawodowo i bezrobotnych oraz dzieci i młodzieży. Pozytywny wpływ zaobserwowano w ramach projektów: szkoleniowych, doradztwa zawodowego oraz wsparcia psychologicznego, wsparcia kompetencji i treningu umiejętności, a także pośrednictwa pracy. Przedsięwzięcia te skutkowały wzrostem zatrudnienia (lub szans na nie). Nie bez znaczenia były także aktywne działania służb społecznych, a także współpraca jednostek organizacyjnych gminy oraz organizacji

pozarządowych w zakresie współrealizacji działań i przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu. Lokalnie, na wzrost integracji społecznej znaczący wpływ miały programy rewitalizacji społecznej osób wykluczonych społecznie i zagrożonych ubóstwem.

Poza działaniami aktywizacyjnymi analiza przyczyn zmiany poziomu integracji społecznej w wyniku projektów rewitalizacyjnych potwierdza, że zmiana dokonała się poprzez zapewnienie nowych miejsc spędzania wolnego czasu dla wszystkich grup społecznych, w tym osób wykluczonych społecznie. Integracja społeczności lokalnej, zwiększona dzięki nowej ofercie rekreacyjnej, pośrednio przyczyniła się do integracji społecznej. Także bezpośrednio część inwestycji miała wpływ na integrację społeczną i przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu. Przykładowo, zaadaptowanie części biblioteki w Stoczku Łukowskim na działalność Centrum Integracji Społecznej czy utworzenie Powiatowego Centrum Usług Społecznych we Włodawie, który pełnił centrum opieki i aktywizacji dla osób starszych oraz z niepełnosprawnościami. W budynku mieści się Powiatowy Ośrodek Wsparcia „Przystań”, Dom Pomocy Społecznej, Dzienny Dom Pomocy, mieszkania wspomagane, a także Zakład Aktywności Zawodowej⁴⁶.

Wydaje się, że większość badanych OPS jako kluczowe efekty projektów i zmian na obszarze rewitalizacji widzi wzrost poziomu zintegrowania społeczności lokalnej, a nie przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu. Dzięki działalności w zrewitalizowanych obiektach seniorzy z obszaru rewitalizacji mają ułatwiony dostęp do zajęć aktywizujących i terapeutycznych, poradnictwa psychologicznego, rodzinnego, prawnego, edukacji zdrowotnej i zajęć z zakresu kultury fizycznej, zajęć kulturalnych, zajęć edukacyjnych. Rozwijają się intensywnie koła gospodyń wiejskich, integrując społeczności lokalne, a młodzież i dorośli zyskali nowe miejsca rekreacyjne i poszerzoną ofertę kulturalną. Wartością dodaną w zakresie umożliwienia integracji społecznej było niwelowanie barier architektonicznych.

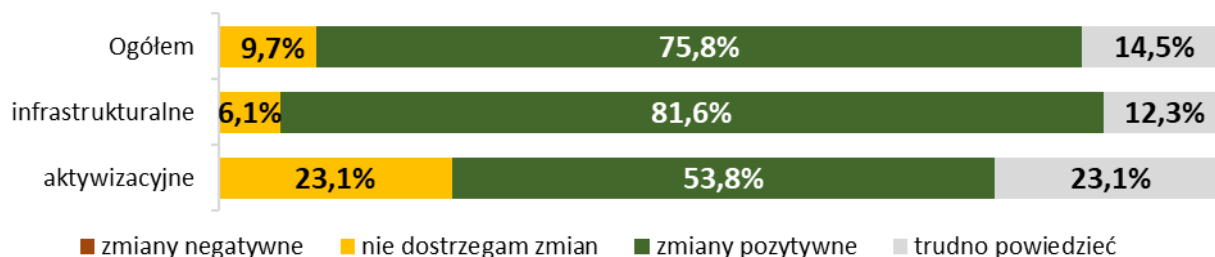
Projekty rewitalizacyjne są istotne dla społeczności lokalnej, ale raczej w niewielkim stopniu przyczyniły się do ograniczenia wykluczenia społecznego, zawierającego się w kategoriach wynikających z ustawy o pomocy społecznej. Dzięki nim poprawiła się natomiast możliwość rozwijania kontaktów społecznych wśród mieszkańców i zagospodarowania czasu wolnego.

Oprócz uczestników projektów oraz OPS, pozytywne zmiany na obszarach rewitalizacji dostrzegają również beneficjenci RPO WL 2014-2020. Oceniają je oni głównie z perspektywy swojego projektu i najczęściej wskazują na pozytywne oddziaływanie projektów infrastrukturalnych. Realizatorzy wsparcia aktywizacyjnego nieco rzadziej potwierdzają, że faktycznie poziom integracji społecznej wzrósł na terenie objętym programem rewitalizacji. Odpowiedzi te są dosyć intuicyjne, ponieważ efekty projektów inwestycyjnych są bardziej namacalne, łatwiej też zaobserwować skalę i sposób korzystania z nich przez mieszkańców.

---

⁴⁶ [Strona Powiatu Włodawskiego.](#)

Wykres 17 Ocena zmian w obszarze zdegradowanym, na którym realizowany był projekt, w zakresie **poziomu integracji społecznej** z perspektywy beneficjentów projektów infrastrukturalnych i aktywizacyjnych

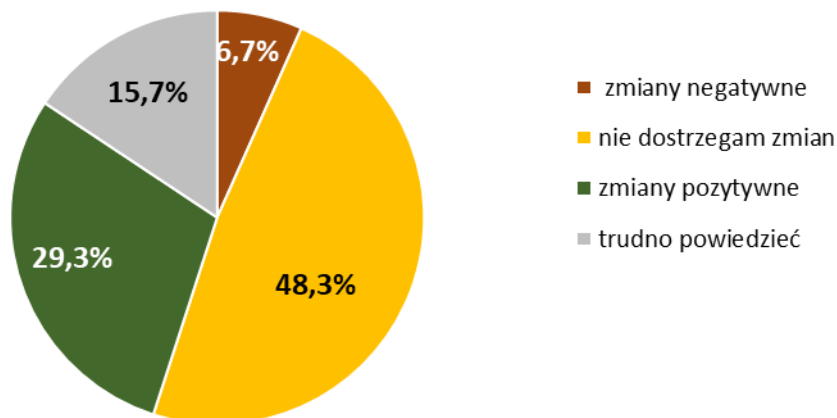

Źródło: Badanie CAWI beneficjentów.

Aktywność społeczna

Kolejny z analizowanych aspektów, na które oddziaływać może rewitalizacja fizyczna i społeczna, dotyczy aktywności społecznej mieszkańców wspartych obszarów. Około połowa mieszkańców obszarów rewitalizacji, objętych projektami aktywizacyjnymi, nie zaobserwowała w swoim najbliższym otoczeniu zmian w zakresie aktywności społecznej mieszkańców. Jednak już prawie co trzeci badany (29%) widzi poprawę w tym zakresie. Tylko pojedyncze osoby są przeciwnego zdania.

Wykres 18 Percepcja zmian na obszarze zamieszkania uczestnika projektu w zakresie **aktywności społecznej**

Źródło: Badanie CATI uczestników projektów (n=300).

Przedstawiciele badanych OPSów potwierdzają, że przed uruchomieniem Programu aktywność społeczna na terenach objętych badaniem była istotnie niższa. Tę opinię wyraziło niemal 80% ankietowanych. Aktywność społeczna mieszkańców jest jednym z tych wymiarów funkcjonowania, na który w największym stopniu oddziaływało wsparcie rewitalizacyjne z RPO WL 2014-2020.

Wykres 19 Porównanie poziomu **aktywności społecznej** mieszkańców w roku 2014 do aktualnego z perspektywy pracowników OPS

Źródło: Ankieta pocztowa pracowników OPS (n-43).

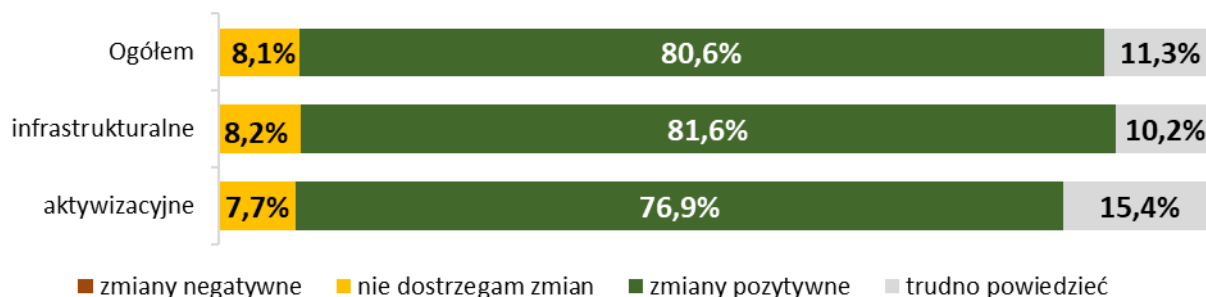
Zmiana aktywności mieszkańców wynika z programów realizowanych przez różne instytucje rządowe, samorządowe i dofinansowania z poziomu krajowego (np. program Senior+). Również projekty rewitalizacyjne mają duży wpływ na animowanie aktywności społecznej, tworzą bowiem warunki dla prowadzenia różnego rodzaju działań dla społeczności lokalnych oraz inicjują niektóre aktywności, w ramach dofinansowanych projektów.

W ostatnim czasie powstało wiele kół gospodyń wiejskich, powstają domy i kluby seniora, dofinansowane są kluby sportowe i ochotnicze straże pożarne. Część z nich korzysta ze zrewitalizowanej infrastruktury, stanowiącej bazę działalności dla mieszkańców. Wiele stowarzyszeń, kół gospodyń wiejskich i klubów seniora ma siedzibę we wspartych obiektach, w których odbywają się różnego rodzaju warsztaty, pokazy, prezentacje, spotkania, a także organizowane są warsztaty aktywizacyjne, szkolenia zawodowe i zajęcia z doradztwa zawodowego. W niektórych obiektach znalazło się miejsce na prezentację dzieł lokalnych artystów czy wyrobów pochodzących od przedsiębiorców z gminy. Ciekawym przykładem jest projekt utworzenia Hrubieszowskiego Centrum Dziedzictwa. W zrewitalizowanym budynku działa biblioteka, która poza udostępnianiem swojego księgozbioru organizuje i realizuje różne programy. W ramach projektu powstało także centrum wolontariatu oraz Uniwersytet III Wieku.

Zwiększeniu aktywności społecznej mieszkańców sprzyjały również inwestycje związane z przygotowaniem terenów otwartych. Przykładowo, rewitalizacja skweru i zagospodarowanie przyległego terenu przyczyniła się do większej aktywności społecznej mieszkańców i turystów odwiedzających Janów Podlaski. Odbywają się tam imprezy kulturalno-rozrywkowe, np. Janowskie Święto Ziół, Festiwal Sękaczy, imprezy dla dzieci i całych rodzin np. z okazji Dnia Dziecka. Więcej osób uczestniczy w realizowanych przedsięwzięciach, gdyż jest to miejsce ogólnodostępne, wolne od barier architektonicznych. Utwardzone alejki, fontanna, nowe ławki, ogólnodostępny pawilon, w którym prowadzone są usługi gastronomiczne czyni to miejsce przyjazne dla spotkań rodzinnych i towarzyskich. Jest to miejsce wypoczynku, relaksu, a fontanna i punkt informacji turystycznej dodatkowo stanowi atrakcję turystyczną. Natomiast zrewitalizowany skwer miejski w Stoczku Łukowskim przejmuje w porach letnich funkcje głównego miejsca, w którym odbywają się imprezy miejskie, np. koncerty orkiestry strażackiej z zabawą taneczną, czytania narodowe, pikniki, bitwy regionów czy festyny i kiermasze.

Badani, w tym przedstawiciele Lokalnych Grup Działania wskazywali, że postępujący wzrost aktywności społecznej zmienia też mentalność mieszkańców. Są oni otwarci na nowe inicjatywy społeczne, a wręcz oczekują dalszego rozwoju w tym zakresie, chętnie włączając się w nie jako uczestnicy bądź współorganizatorzy. Wzrost poziomu aktywności społecznej dostrzegają także beneficjenci i to w takim samym stopniu ci, którzy wdrażali wsparcie o charakterze infrastrukturalnym, jak też realizatorzy projektów aktywizacyjnych.

Wykres 20 Ocena zmian na obszarze zdegradowanym, na którym realizowany był projekt, w zakresie **poziomu aktywności społecznej** z perspektywy beneficjentów projektów infrastrukturalnych i aktywizacyjnych

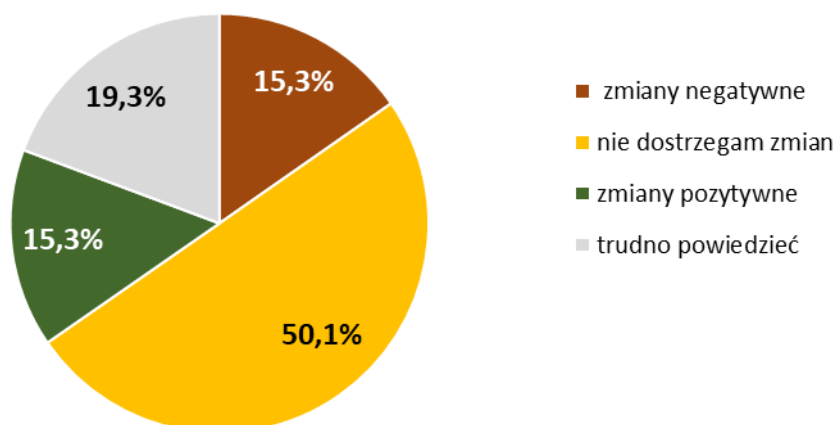
Źródło: Badanie CAWI beneficjentów (n=64).

Podsumowując, należy uznać, że projekty rewitalizacyjne przyczyniły się do wzrostu lokalnych inicjatyw społecznych w zakresie rozwijania infrastruktury służącej mieszkańcom, ich rekreacji, organizacji imprez. Tym samym wsparcie z RPO WL 2014-2020 przyczyniło się do tworzenia warunków dla działań animacyjnych. Aby zmaksymalizować efektywność i trwałość tego wsparcia konieczne będzie jednak wspieranie inicjatyw społecznych, wykorzystujących jako bazę dofinansowaną infrastrukturę. W innym wypadku istnieje ryzyko, że po początkowym sukcesie, nastąpi okres marazmu i aktywność społeczna ponownie się obniży.

Poziom zatrudnienia i przedsiębiorczości

Kolejnym z analizowanych aspektów oddziaływania działań rewitalizacyjnych, jest rewitalizacja gospodarcza, skoncentrowana wokół zwiększenia atrakcyjności obszarów zdegradowanych dla przedsiębiorców. Przyjmuje się, że pojawienie się nowych przedsiębiorstw na obszarach zdegradowanych i wymagających rewitalizacji powinno przełożyć się na zwiększenie liczby miejsc pracy, a tym samym sprzyjać wzrostowi aktywności zawodowej mieszkańców obszarów problemowych. Wnioski z badania ankietowego poszczególnych grup wskazują jednak na umiarkowane oddziaływanie interwencji na ten aspekt rewitalizacji. Zwiększenia liczby nowych przedsiębiorstw nie dostrzega większość mieszkańców obszarów rewitalizowanych. Istotne pobudzenie przedsiębiorczości oraz zaangażowanie przedsiębiorstw w proces to także jeden z tych wymiarów rewitalizacji, na które najmniej wpłynęła interwencja, co potwierdzają przedstawiciele IZ. Pozostali dzielą się na dwie równoliczne grupy: tych, którzy obserwują pozytywne zmiany w tym zakresie i osób o całkowicie przeciwnych obserwacjach.

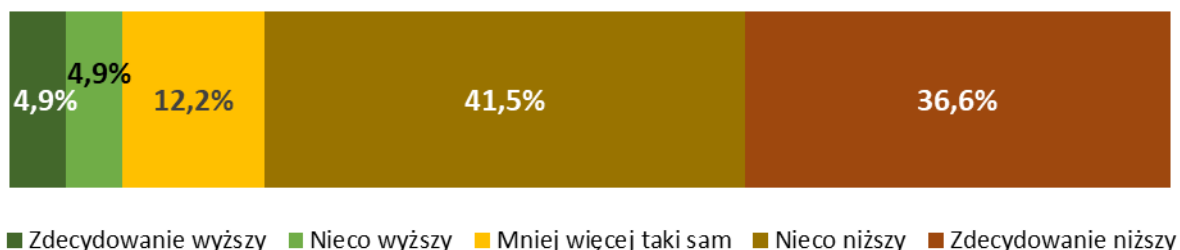
Wykres 21 Percepcja zmian na obszarze zamieszkania uczestnika projektu w zakresie **zwiększenia liczby nowych przedsiębiorstw**

Źródło: Badanie CATI uczestników projektów (n=300).

Biorąc pod uwagę dłuższą perspektywę czasową, jaką mają przedstawiciele badanych ośrodków pomocy społecznej, wydaje się jednak, że w ciągu ostatnich 5 i 9 lat zwiększyło się zarówno zatrudnienie na obszarach zdegradowanych poddanych rewitalizacji, jak i rozwinęła się przedsiębiorczość. Nowe miejsca pracy powstawały między innymi w nowopowstałych placówkach oraz tych rozszerzających swoją działalność z uwagi na modernizację w ramach działań rewitalizacyjnych.

Wykres 22 Porównanie poziomu **zatrudnienia** w roku 2014 do aktualnego z perspektywy pracowników OPS

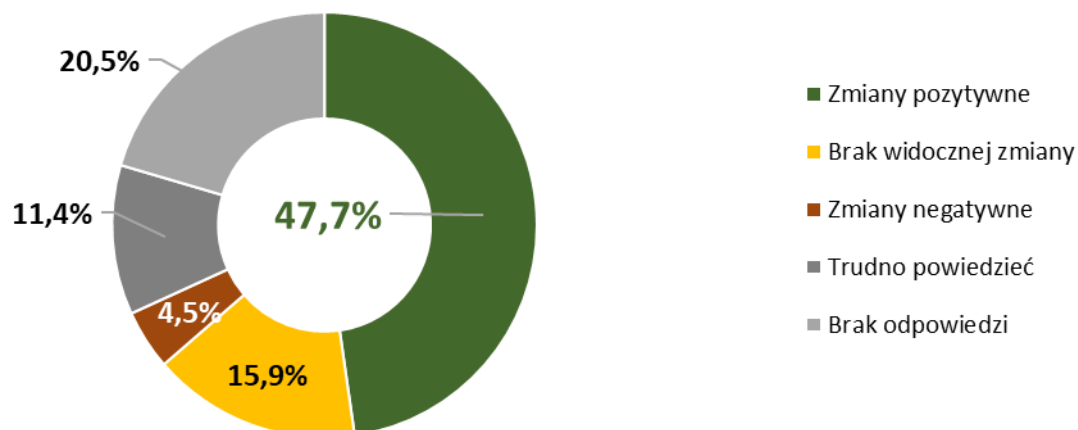

Źródło: Ankieta pocztowa pracowników OPS (n=44).

Zwiększenie poziomu zatrudnienia to także wynik projektów aktywizacyjnych. Jednak badani mieli już znacznie większą trudność ze wskazaniem konkretnych przykładów nowych przedsiębiorstw, które pojawiły się na obszarze rewitalizacji, zachęczone zwiększeniem atrakcyjności tych terenów. Z pewnością takie podmioty się pojawiły, a w niektórych przypadkach poprawa stanu lokalnej infrastruktury faktycznie zwiększyła poziom przedsiębiorczości. Zdarzały się także takie inicjatywy, które były skierowane do lokalnych przedsiębiorców, w szczególności te obejmujące tworzenie lub modernizację targowisk gminnych. Takie projekty były jednak tylko dwa. Pierwszy z nich obejmował m.in. zagospodarowanie przestrzeni placu Małego Targu wraz z poprawą funkcjonalności ul. Ogrodowej w Opolu Lubelskim. Drugi, realizowany przez Gminę Piszczac, przewidywał

pośród innych inwestycji, także zagospodarowanie zdegradowanego terenu przy ul. Cmentarnej na potrzeby utworzenia targowiska gminnego.

Wykres 23 Dostrzegane zmiany w zakresie **poziomu przedsiębiorczości** z perspektywy pracowników OPS na obszarze rewitalizacji od 2018 roku

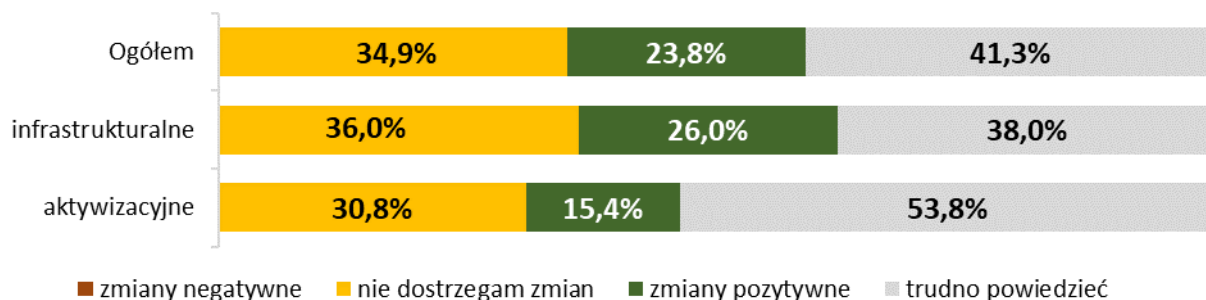

Źródło: Ankieta pocztowa pracowników OPS (n=44).

Niewielkie zmiany w zakresie przedsiębiorczości obserwowali także beneficjenci projektów, z których co czwarty widział pozytywne zmiany. Może to wynikać z faktu, że niewystarczająco uwzględniono kwestię przedsiębiorczości zarówno jeżeli chodzi o włączenie interesariuszy reprezentujących sferę gospodarczą w proces rewitalizacji, jak również zaprogramowanie interwencji przez gminę w taki sposób, żeby istotnie poprawić warunki prowadzenia działalności gospodarczej w obszarze rewitalizacji. Potwierdzają to obserwacje przedstawicieli IZ, odbywających wizyty monitoringowe. Wśród projektów rewitalizacyjnych były też takie inicjatywy, które przewidywały np. przygotowanie powierzchni pod działalność gospodarczą, co miało się przyczynić do ulokowania nowych przedsiębiorstw na zrewitalizowanym obszarze, a w konsekwencji do tworzenia kolejnych miejsc pracy. Przykładowo, w przebudowanym budynku po byłej szkole podstawowej w Strzakłach (gm. Międzyrzec Podlaski) prowadzona jest między innymi działalność przedsiębiorstwa społecznego. Nastąpił dzięki temu wzrost zatrudnienia w lokalizacji związanej z projektem oraz planuje się utworzenie kolejnych miejsc pracy. Inny ciekawy przykład można wskazać w Działaniu 13.4. W ramach projektu na obszarze zdegradowanym utworzono spółdzielnię socjalną zatrudniającą 5 osób, która na rozpoczęcie działalności pozyskała bezzwrotne wsparcie finansowe. Ze środków pozyskanych w ramach dofinansowania zakupiono pawilony gastronomiczne oraz sprzęt niezbędny do prowadzenia działalności. W 2023 roku spółdzielnia złożyła wniosek o dofinansowanie na 190 000,00 zł na rozwój usług w ramach naboru w programie „Odporność oraz rozwój ekonomii społecznej i przedsiębiorczości społecznej na lata 2022-2025”. Obecnie trwają czynności zmierzające do podpisania umowy o dofinansowanie.

Wykres 24 Ocena zmian na obszarze zdegradowanym, na którym realizowany był projekt, w zakresie **napływu nowych przedsiębiorstw w tym również przedsiębiorstw społecznych** z perspektywy beneficjentów projektów infrastrukturalnych i aktywizacyjnych

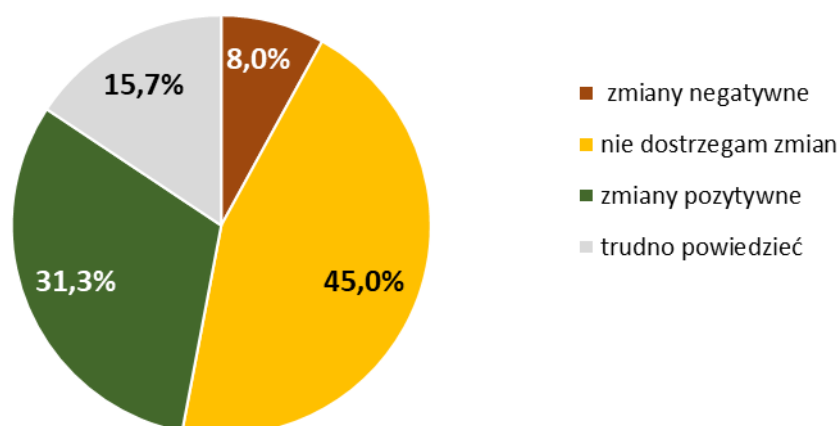
Źródło: Badanie CAWI beneficjentów (n=64)

Także działania w kierunku poprawy atrakcyjności turystycznej obszaru – tam gdzie udało się to osiągnąć – inicjują pojawienie się nowych punktów handlowo-usługowych, co potwierdzają także przedstawiciele badanych LGD. Miasta i gminy zmieniają swój wizerunek na miejsca przyjazne, oferujące ciekawą ofertę spędzania wolnego czasu. Za tym idzie rozwój usług, na przykład gastronomicznych. To z kolei przyczynia się do powstawania miejsc pracy na lokalnych rynkach pracy.

Dostęp do usług społecznych

Poprawa dostępu i jakości usług społecznych to kolejny z obszarów, na który oddziałują projekty rewitalizacyjne. Zwiększenie dostępności usług zaobserwował niemal co trzeci z badanych uczestników projektów, zamieszkujących na rewitalizowanych obszarach.

Wykres 25 Percepcja zmian na obszarze zamieszkania uczestnika projektu w zakresie **dostępu do usług społecznych**

Źródło: Badanie CATI uczestników projektów (n=300).

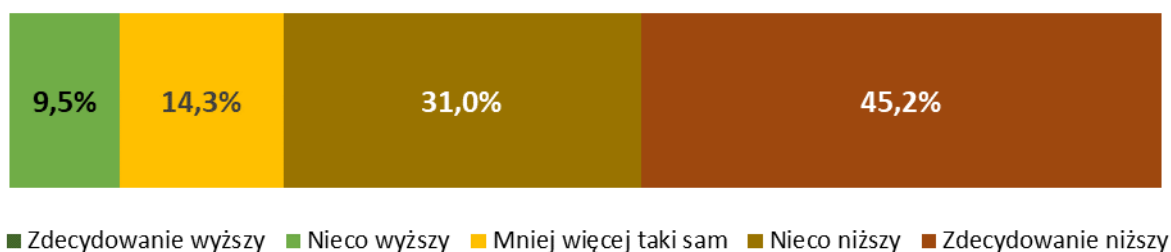
Z perspektywy OPS zwiększenie dostępu do usług społecznych stanowi realną zmianę na przestrzeni ostatnich kilku lat. Niemniej należy mieć na względzie, że działania rewitalizacyjne tylko w pewnym zakresie przyczyniły się do zwiększenia dostępności tych usług. Równolegle prowadzono wiele działań w tym kierunku, nie wynikających z LPR/GPR.

Jednym z ważniejszych czynników wpływającym na zmiany w dostępie do usług społecznych były projekty realizowane w ramach RPO WL 2014-2020, w tym projekty realizowane na obszarach rewitalizowanych zwiększające dostępność społeczności lokalnej do usług społecznych. To także działania na szczeblu rządowym i samorządowym spowodowały wzrost dostępności wielu usług również dla mieszkańców małych miejscowości.

Jak opisywali to zjawisko przedstawiciele badanych OPS, nastąpił i ciągle postępuje rozwój usług opiekuńczych, asystenckich i rehabilitacyjnych oraz promocji zdrowego i aktywnego stylu życia osób starszych. Wprowadzenie usług zdeinstytucjonalizowanych pozwoliło świadczyć ich więcej i większej liczbie osób. Także aktywny udział jednostek organizacyjnych gmin w pozyskiwaniu zewnętrznych źródeł finansowania dla oferowanych usług społecznych pozwolił na zwiększenie ich dostępności. Część gmin intensywnie współpracowała z organizacjami pozarządowymi i sektorem ekonomii społecznej, aby świadczyć nowe usługi społeczne.

Obecnie zakres dostępu do usług społecznych znacznie się poszerzył w stosunku do lat ubiegłych. Stało się to na dwa sposoby. Po pierwsze wspierając infrastrukturę, stworzono warunki dla instytucji świadczących usługi społeczne (najczęściej kluby seniora). Po drugie, wiele projektów rewitalizacyjnych dotyczyło utworzenia instytucji świadczących usługi społeczne (np. Utworzenie Środowiskowego Centrum Wsparcia w Kraśniku, „Centrum Wsparcia” dla osób z niepełnosprawnościami w Janowie Lubelskim, w skład którego wchodzi Środowiskowy Dom Samopomocy i Warsztaty Terapii Zajęciowej. Kolejnym przykładem jest projekt przebudowy budynku szkoły w Ciotuszy Starej na mieszkanie chronione, czy też projekt rewitalizacji zabytkowego zespołu architektonicznego - Wikarówka w Kazimierzu Dolnym na cele społeczne, w którym powstała placówka oferująca różnego rodzaju warsztaty dla osób zagrożonych marginalizacją społeczną, w tym muzyczne, a także koncerty oraz zajęcia dla seniorów. Ze świetlicy mogą korzystać dzieci i młodzież, których rodzice są w trudnej sytuacji. Przygotowywany jest dla nich także posiłek. Projekty rewitalizacyjne były też w pewnym stopniu zachętą do pozyskiwania nowych funduszy na kolejne inwestycje w gminach.

Wykres 26 Porównanie poziomu **dostępu do usług społecznych** w roku 2014 do aktualnego z perspektywy pracowników OPS

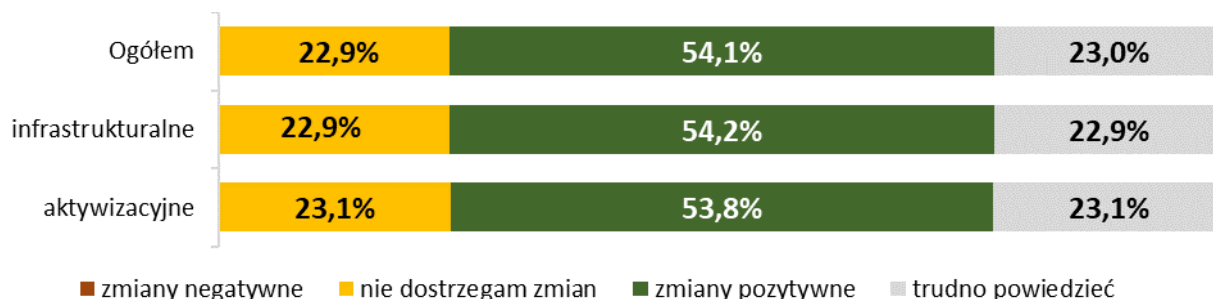

Źródło: Ankieta pocztowa pracowników OPS (n=44).

Beneficjenci projektów także potwierdzają pewne zmiany w zakresie dostępności usług społecznych. Podobnie widzą te zmiany zarówno realizatorzy projektów aktywizacyjnych, jak i infrastrukturalnych. Połowa z nich potwierdza, że usługi społeczne są lepiej dostępne na obszarach zdegradowanych po objęciu tych obszarów rewitalizacją. Wskazują przy tym na

fakt, że działania rewitalizacyjne zorientowane były na zapewnienie wysokiej jakości usług społecznych właśnie poprzez modernizację terenów i obiektów użyteczności publicznej, unowocześnienie ich wyposażenia oraz uzupełnienie oferowanych zasobów, pozwalając tym samym na zaspokojenie potrzeb społecznych i edukacyjnych mieszkańców.

Wykres 27 Ocena zmian na obszarze zdegradowanym, na którym realizowany był projekt, w zakresie **dostępu do usług społecznych** z perspektywy beneficjentów projektów infrastrukturalnych i aktywizacyjnych

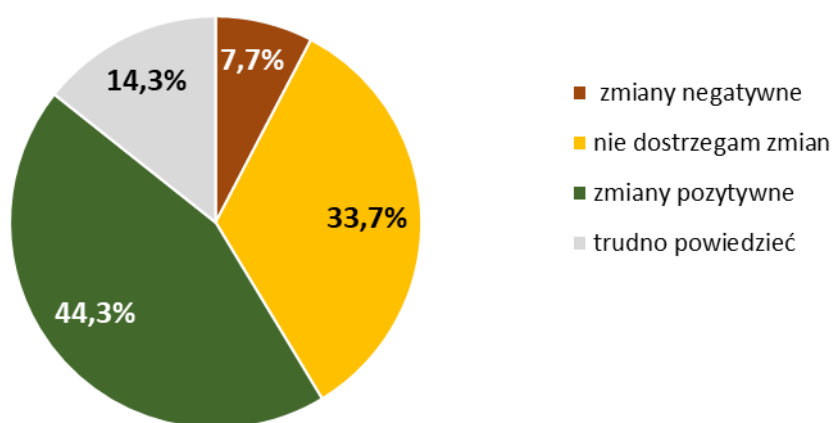

Źródło: Badanie CAWI beneficjentów (n=64).

Stan lokalnej infrastruktury

Obszarem, na który z założenia najsilniej oddziaływać może wsparcie ze środków EFRR, jest stan lokalnej infrastruktury. Właśnie w tym wymiarze notuje się największe zmiany wynikające z prowadzenia działań rewitalizacyjnych. Wyraźnie dostrzegają je mieszkańcy, którzy obserwują pozytywne przekształcenia ich najbliższego otoczenia. Jest to obszar z najwyższym odsetkiem deklaracji pozytywnych zmian w tej grupie badanych.

Wykres 28 Percepcja zmian na obszarze zamieszkania uczestnika projektu w zakresie **stanu lokalnej infrastruktury**

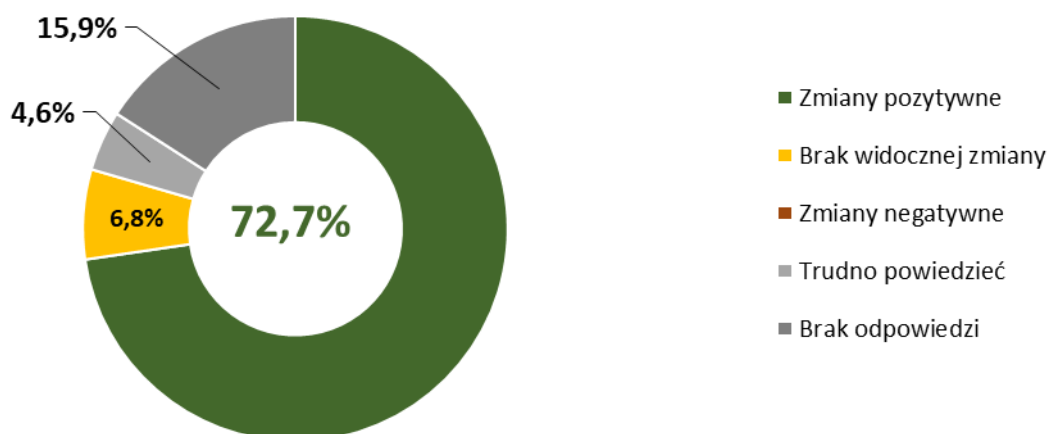

Źródło: Badanie CATI uczestników projektów (n=300).

Przedstawiciele badanych OPS potwierdzają, że w wymiarze stanu lokalnej infrastruktury nastąpiła zmiana jakościowa, a zasięg tych zmian jest dostrzegalny. Co więcej, wynikają one w dużej mierze właśnie z inicjatyw realizowanych w ramach działań rewitalizacyjnych,

finansowanych z OP 13 RPO WL 2014-2020. **Projekty poprawiły stan lokalnej infrastruktury. Przyczyniły się do poprawy estetyki miejscowości, dzięki czemu społeczność zaczęła licznie korzystać z dostępnej infrastruktury.** Pociągnęło to za sobą zmianę wizerunku miejsc objętych wsparciem. Wśród mieszkańców gmin wzrósł poziom świadomości dotyczący sposobu spędzania wolnego czasu również w najbliższej okolicy. Trafnie zmiany w zakresie lokalnej infrastruktury podsumowali przedstawiciele jednego z OPS, opisując jak realizacja projektu przyczyniła się do znaczącej zmiany w zakresie dostępu do infrastruktury lokalnej. Zrewitalizowany obszar pełni teraz funkcję reprezentacyjną gminy. Jest to miejsce o wysokich walorach przyrodniczych, o funkcji wypoczynkowej i rekreacyjnej zarówno dla młodszych, jak i starszych pokoleń, a także funkcję dydaktyczną, turystyczną, patriotyczną. Te zmiany to wynik zrealizowanego projektu.

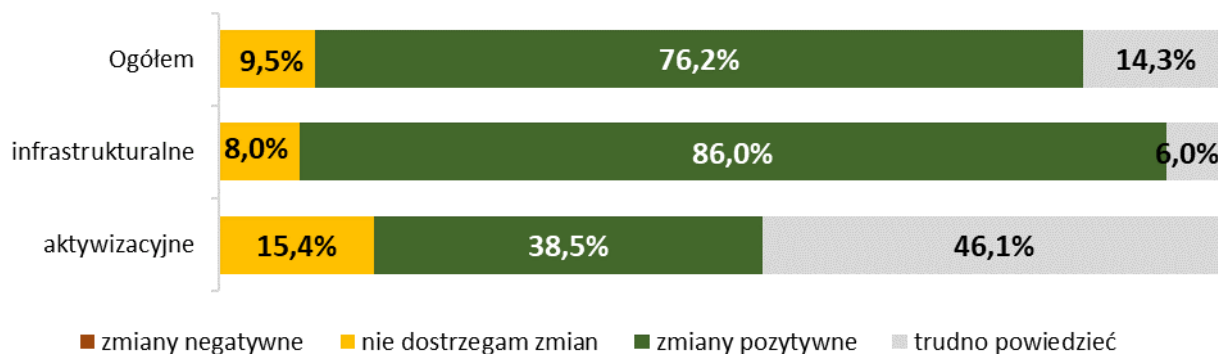
Wykres 29 Dostrzegane zmiany w zakresie **stanu lokalnej infrastruktury** z perspektywy pracowników OPS na obszarze rewitalizacji od 2018 roku

Źródło: Ankieta pocztowa pracowników OPS (n=44).

Nie zaskakuje fakt, iż beneficjenci, w szczególności odpowiadający za projekty infrastrukturalne, także dostrzegają te zmiany. W znacznej mierze są one wynikiem realizowanych przez nich inwestycji, obejmujących gruntowną modernizację i adaptację zdegradowanych przestrzeni i obiektów, które zaadaptowano do pełnienia nowych ról. Modernizacje pozwoliły także na poprawę walorów estetycznych oraz funkcjonalnych, między innymi poprzez dostosowanie obiektów i terenów do potrzeb osób z niepełnosprawnościami. **Beneficjenci mówią wprost o przywróceniu do życia obszarów objętych inwestycjami.**

Wykres 30 Ocena zmian na obszarze zdegradowanym, na którym realizowany był projekt, w zakresie **stanu lokalnej infrastruktury** z perspektywy beneficjentów projektów infrastrukturalnych i aktywizacyjnych

Źródło: Badanie CAWI beneficjentów (n=64).

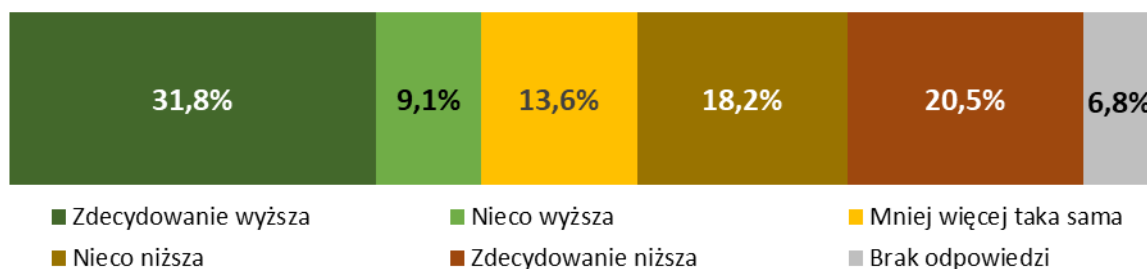
Projekty dofinansowane w RPO WL 2014-2020 przyczyniły się do wyprowadzenia obszarów zdegradowanych ze stanu kryzysowego poprzez modernizację infrastruktury, w tym społecznej, edukacyjnej, rekreacyjno-wypoczynkowej i kulturalnej. Zdarzały się przypadki, kiedy to oddziaływanie projektów wychodziło poza obszar rewitalizacji, stając się ważnym miejscem dla całych gmin. Niektóre projekty stworzyły dzieciom, młodzieży i osobom dorosłym atrakcyjne miejsca spędzania wolnego czasu związanego z rekreacją, przyczyniając się do zapobiegania możliwości występowania zjawisk patologicznych, szczególnie w młodszym pokoleniu. Wiele obszarów zdegradowany zostało ożywionych. Przykładowo, w ramach projektu w gminie Adamów zrealizowano kompleksowe zagospodarowanie przestrzeni nad zbiornikiem wodnym nadając mu funkcję turystyczno-rekreacyjną poprzez budowę plaży, budowę wiaty z zapleczem sanitarnym, budowę parku linowego, modernizację boiska. W sąsiedniej miejscowości wykonano adaptację budynku świetlicy w celu nadania mu nowych funkcji użytkowych wraz z zagospodarowaniem terenu.

Jakość życia

Nadrzędnym celem interwencji, szczególnie w obszarze rewitalizacji, ale poniekąd też w każdym innym wymiarze wdrażania RPO WL 2014-2020, jest podniesienie jakości życia mieszkańców. Zmiana w tym wymiarze, obserwowana przez uczestników projektów aktywizacyjnych, została opisana w części poświęconej efektom projektów. Wskazano tam, że projekty miały realny, pozytywny wpływ na zmianę jakości życia uczestników wsparcia aktywizacyjnego.

Z perspektywy pracowników ośrodków pomocy społecznej, jakość życia na obszarach zdegradowanych, poddanych rewitalizacji, zmieniała się na przestrzeni lat. Podobny odsetek badanych OPS zadeklarowano zmiany pozytywne, jak i negatywne. Jakość życia jest bowiem bardzo złożonym wymiarem, na który oddziałuje szereg czynników, natury osobistej, lokalnej i globalnej.

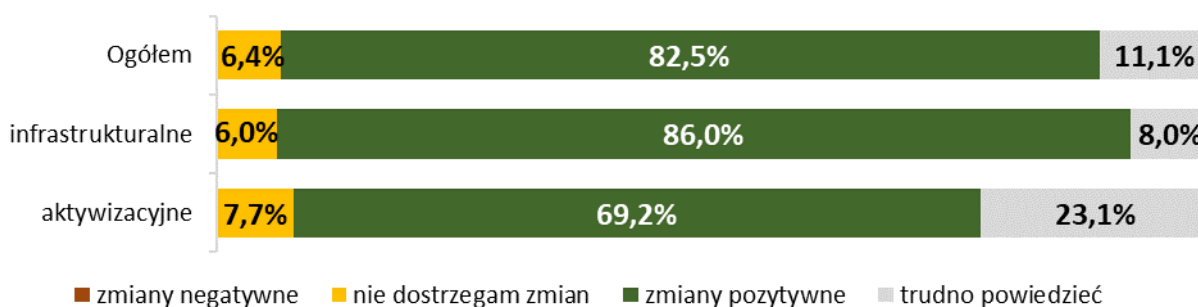
Wykres 31 Porównanie poziomu **jakości życia** w roku 2014 do aktualnego z perspektywy pracowników OPS

Źródło: Ankieta pocztowa pracowników OPS (n=44).

Poprawę jakości życia na obszarach zdegradowanych, na których były realizowane projekty, wyraźnie dostrzegają beneficjenci wsparcia. Zdaniem zdecydowanej większości z nich, mieszkańcom tych terenów żyje się teraz lepiej. Potwierdzają to także przedstawiciele lokalnych grup działania, którzy wskazują na to, jak pojedyncze inwestycje mogą istotnie zmienić sytuację na obszarze mniejszych miast i wsi. Zmienia się nie tylko estetyka przestrzeni, ale także sposób spędzania wolnego czasu i możliwość uczestnictwa w różnego rodzaju inicjatywach. Poddawane rewitalizacji obszary peryferyjne lub zaniedbane stają się miejscami, w których skupia się życie lokalnych społeczności.

Wykres 32 Ocena zmian na obszarze zdegradowanym, na którym realizowany był projekt, w zakresie **jakości życia** z perspektywy beneficjentów projektów infrastrukturalnych i aktywizacyjnych

Źródło: Badanie CAWI beneficjentów (n=64).

4. ODDZIAŁYWANIE NA INNE WYMIARY

Rewitalizacja to zjawisko złożone, o potencjalnym oddziaływaniu na różne sfery funkcjonowania miejscowości i życia mieszkańców. Analiza prowadzona w ramach niniejszego badania objęła także inne zjawiska, które mogą towarzyszyć wdrażaniu programów rewitalizacji. Pośrednio dofinansowane projekty przyczyniły się do ograniczenia poziomu przestępczości, w szczególności zjawiska wandalizmu. Dość często beneficjenci w swoich inwestycjach uwzględniali montaż monitoringu na terenach i w obiektach objętych wsparciem. Przebudowa i zagospodarowanie terenów przyczyniło się do zmniejszenia występowania zdarzeń patologicznych na tych terenach. W miejscach, które wcześniej służyły spędzaniu wolnego czasu w sposób niezdrowy, sprzyjający rozwijaniu nałogów, poprzez modernizację, zastosowanie oświetlenia i monitoringu ograniczono spożywanie alkoholu. Wpływ interwencji na spadek poziomu przestępczości jest raczej pośredni i może wynikać z aktywizacji społeczno-zawodowej uczestników projektów, ale przedstawiciele badanych OPS nie odnosili się do tego wprost jako efektu projektów. Spadek poziomu przestępczości zaobserwowało 16% uczestników projektów, nie ma natomiast potwierdzenia, aby to inicjatywy wdrażane w ramach działań rewitalizacyjnych się do tego przyczyniły. Natomiast powszechnie stosowany montaż monitoringu zewnętrznego oraz oświetlenia terenu przyczyniły się do wzrostu bezpieczeństwa mieszkańców oraz zmniejszenia przestępczości i wandalizmu.

W toku analiz nie udało się potwierdzić występowania negatywnego zjawiska gentryfikacji, w wyniku którego zrewitalizowane części miast i gmin stają się zbyt drogie do życia dla swoich dotychczasowych mieszkańców. Występowania takiego zjawiska nie potwierdzali ani przedstawiciele OPS, ani osoby zagrożone ubóstwem lub wykluczeniem społecznym, objęte wsparciem. Blisko 80% z nich wciąż mieszka dokładnie w tym samym miejscu, co w dniu przystąpienia do projektu lub w jego najbliższej okolicy, a kolejne 8% mieszka gdzie indziej, ale w tej samej miejscowości, zaś blisko 13% wyprowadziło się poza miejscowość dotychczasowego zamieszkania. Jednak wzrost kosztów życia w poprzednim miejscu zamieszkania przyczynił się do decyzji o przeprowadzce jedynie 2% wszystkich uczestników (10% tych, którzy się wyprowadzili). Pozostali wyprowadzali się głównie z uwagi na inne powody rodzinne (63% osób, które zmieniły miejsce zamieszkania) lub lepsze perspektywy pracy gdzie indziej (19%). Znacznie rzadziej decyzje te były umotywowane tym, że okolica była niesprzyjająca do mieszkania (3%) lub badany nie czuł się tam bezpiecznie (5%).

Zdaniem przedstawicieli badanych OPS, **zjawisko migracji jest silniejsze w stronę obszarów rewitalizowanych** (napływ nowych mieszkańców na obszar rewitalizacji – 32%) niż poza te tereny (odpływ mieszkańców z obszaru rewitalizacji – 14%). Jednak działania rewitalizacyjne nie stanowią istotnej przyczyny tych ruchów. Widoczny jest np. napływ mieszkańców z Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na jej terenie, a w przypadku obszarów wiejskich, także napływ osób z miast, które na atrakcyjnych, pustych terenach budują domy jednorodzinne lub zamieszkują w istniejących lokalach. Często tereny w niewielkiej odległości od większych miast regionu w ostatnim czasie rozwinęły się, pojawiły się udogodnienia typu elektryczność, gaz, wodociągi, kanalizacja, komunikacja, sklepy, usługi, kultura, edukacja, placówki ochrony zdrowia. Niewielka część tych zmian jest powiązana z

procesem rewitalizacji. Projekty rewitalizacyjne przyczyniły się pośrednio do części decyzji migracyjnych, ponieważ obszary nimi objęte stały się terenem atrakcyjnym, z łatwiejszym dostępem do kultury, do wypoczynku, rekreacji i usług społecznych. Rewitalizacje obejmujące infrastrukturę drogową, sieci wodno-kanalizacyjne, oświetlenie ulic stanowią zachętę dla mieszkańców do lokowania swojego życia osobistego, rodzinnego i zawodowego na takich terenach. Ułatwia to obsługę terenów pod zabudowę mieszkaniową, jak i stwarza bezpieczniejsze i wygodniejsze warunki do lokowania w tych obszarach miasta działalności gospodarczej lub społecznej.

Odływ mieszkańców jest związany prawie wyłącznie, jak deklarują przedstawiciele badanych OPS, z poszukiwaniem lepszej pracy. Mieszkańcy z obszaru rewitalizacji migrują w poszukiwaniu wyżej płatnego zatrudnienia, do większych miast regionu i poza województwo.

Podsumowując, rewitalizacja przyczyniła się do ożywienia społecznego i gospodarczego terenów na jakich była podejmowana oraz poprawy jakości życia ich mieszkańców. Szczególnie istotne znaczenie wydają się mieć **projekty skierowane na tworzenie miejsc świadczenia nowych usług społecznych lub tworzące miejsce integracji** lokalnych społeczności. Część inicjatyw pozwoliła się rozwinąć w stronę miejsc atrakcyjnych turystycznie, co w przyszłości może mieć większe przełożenie na lokalną przedsiębiorczość. Nieco mniejsze zmiany obserwuje się w zakresie rozwijania przedsiębiorczości, co wynika z zakresu realizowanych projektów, ale także z innych czynników koniunkturalnych.

4.1 Czynniki wpływające na realizację celów interwencji

Wśród czynników wpływających na skuteczność wsparcia działań aktywizacyjnych realizowanych na obszarach rewitalizacji w pierwszej kolejności wymienić należy skalę dofinansowanych projektów, mierzoną liczbą osób, które z nich skorzystały. Jak już wspomniano, objęły one relatywnie niewielki odsetek osób zamieszkujących obszary rewitalizacji. Z tego względu ich skuteczność dla wzrostu integracji społecznej oraz poprawy dostępu do rynku pracy dla osób wykluczonych lub zagrożonych wykluczeniem jest ograniczona i nie przyniesie odczuwalnej zmiany na obszarze rewitalizacji. Nie mniej, nie można im odmówić wpływu na sytuację poszczególnych jednostek, który jak wskazują wyniki badań terenowych, był istotny dla relatywnie dużej grupy.

Drugi z bardzo istotnych czynników wpływających na skuteczność wsparcia związany był z charakterem grupy docelowej projektów mających na celu aktywizację społeczno-zawodową. Wielu beneficjentów wśród problemów napotkanych w trakcie realizacji projektu wskazywało na problem z rekrutacją uczestników. Wynikał on z kilku czynników:

- wsparcie ograniczone mogło być tylko do osób zamieszkujących wyznaczony obszar rewitalizacji – część beneficjentów deklarowała, że do udziału w projektach zgłaszały się osoby deklarujące zamieszkiwanie na obszarze rewitalizacji, jednak w momencie próby formalnego potwierdzenia tych deklaracji okazywało się to nieprawdą,
- wsparciem objęte miały być osoby wykluczone lub zagrożone wykluczeniem społecznym – poza niekiedy problematyczną kwestią weryfikacji statusu osoby wykluczonej lub zagrożonej wykluczeniem społecznym, wyzwaniem było znalezienie osób spełniających to kryterium na niewielkim obszarze wyznaczonym do rewitalizacji,

- wsparciem objęto grupę (osoby wykluczone lub zagrożone wykluczeniem społecznym), do której skierowany był bardzo szeroki wachlarz wsparcia. To z kolei przekładało się na dosyć dużą roszczeniowość niektórych przedstawicieli tej grupy społecznej. Realizatorzy projektów wskazywali wręcz na występowanie zjawiska tzw. zawodowych uczestników projektów⁴⁷, niezainteresowanych rzeczywistą zmianą swojej sytuacji, a jedynie udziałem w danym projekcie i skorzystaniem z wynikających z tego benefitów. Zgodnie z deklaracjami beneficjentów, potencjalni uczestnicy projektów uzależniali swój udział w projekcie od warunków oferowanego wsparcia (m.in. wysokości stażu, długości trwania projektu). Jednocześnie część z nich mówiła wprost, że żadnej pracy po projekcie nie zamierza podejmować (w przypadku projektów dotyczących aktywizacji zawodowej), tylko planuje rozpocząć udział w kolejnym projekcie.

Zjawisko roszczeniowości potencjalnych odbiorców wsparcia potwierdzają również wnioski z przeprowadzonych wywiadów. Grupa ta bywa przez to bardzo trudna do rekrutacji. Co więcej wątpliwa motywacja do udziału w projekcie, podważa sensowność całej interwencji skierowanej do osób w ten sposób się zachowujących. Może też rodzić frustrację po stronie pracowników zaangażowanych w realizację projektu po stronie beneficjentów. Nie jest to przy tym problem występujący jedynie we wsparciu osób z obszarów rewitalizacji, ani nawet z samego województwa lubelskiego. Doświadczenia Ewaluatora wskazują, że podobna sytuacja ma miejsce w wielu regionach. Nie jest ona jednak łatwa do rozwiązania, jeśli wsparcie na działania aktywizacyjne i animacyjne ograniczone będzie jedynie do osób wykluczonych lub zagrożonych wykluczeniem. Od lat są oni bowiem wspierani z różnych programów i dostępne dane wskazują, że wykształciła się grupa, która nauczyła się z tego skutecznie korzystać. Rekrutacja była utrudniona także z tego powodu, że nieraz beneficjenci podejmujący się realizacji projektu nie zdawali sobie sprawy z jak ograniczonego obszaru mogą rekrutować uczestników projektów. Dla części z nich było to wyzwane, którego nie przewidzieli na etapie przygotowania projektu. Na problem ten wskazują opiekunowie projektów z WUP.

Oprócz problemów z rekrutacją uczestników, wyzwaniem dla skuteczności interwencji jest również utrzymanie ich w projektach. Z analizy uwag zgłaszanych przez beneficjentów wynika, że w większości projektów następuje wymuszona rotacja uczestników. Część z osób, które pierwotnie zakwalifikowano do wsparcia, rezygnuje z niego z przyczyn obiektywnych (np. z uwagi na stan zdrowia, czy też uczestnik trafił do aresztu), często jednak rezygnowano bez podania przyczyny. Jak wskazał jeden z beneficjentów, do projektu zrekrutowano osoby, które reprezentują typowe zachowania charakterystyczne dla klientów pomocy społecznej. Są to osoby z problemami (również uzależnione od alkoholu), trudne w kontakcie, nie stosujące się do powszechnie uznanych zasad zachowania się, wycofane, nieprzyzwyczajone do podejmowania wysiłku. Nie ma gwarancji, że wytrwają w projekcie do końca.

---

⁴⁷ Analiza danych dotyczących uczestników wsparcia z działań 11.1 i 11.4 potwierdza występowanie zjawiska wielokrotnych uczestników projektów z zakresu aktywizacji społeczno-zawodowej. W samych tylko projektach realizowanych na obszarach rewitalizacji występują osoby, które wzięły udział w co najmniej 2 projektach (łącznie 145 osoby wzięły udział w co najmniej 2 projektach, w tym 10 osób uczestniczyło w 3 projektach, 2 osoby w 4 projektach, a jeden z mieszkańców obszaru rewitalizacji był uczestnikiem łącznie 5 projektów).

Kolejnym ze zidentyfikowanych wyzwań w skutecznym aktywizowaniu społeczno-zawodowym osób z grup objętych wsparciem jest zła opinia, jaką na ich temat mają potencjalni pracodawcy. Jeden z beneficjentów wprost napisał, że lokalni pracodawcy znając specyfikę rodzin korzystających z pomocy społecznej nie są chętni do przyjmowania ich na staż. To z kolei utrudnia prowadzenie kompleksowych działań aktywizacyjnych.

Istotnym czynnikiem wpływającym na realizację projektów w ramach działań poświęconych rewitalizacji miała pandemia COVID-19 i jej skutki dla aktywności społeczno-gospodarczej. Pandemia wpłynęła na interwencję na kilka sposobów:

- po pierwsze, w związku z zakazami spotkań, część działań podejmowanych w ramach projektów społecznych ograniczona została do formy zdalnej, przynajmniej w początkowej fazie. Realizacja tych elementów projektu, których nie można było realizować zdalnie (np. zajęć praktycznych), przekładana była na okres po zakończeniu stanu zagrożenia epidemiologicznego. Zmiany te miały wpływ zarówno na skuteczność poszczególnych projektów (kontakt pośredni oceniany jest jako mniej efektywna forma działań aktywizacyjnych) oraz wydłużenie czasu ich realizacji,
- po drugie, beneficjenci zgłaszali trudności z rekrutacją uczestników, część osób obawiała się bowiem spotkań twarzą w twarz, a sam proces musiał się – w okresie lockdownu – odbywać za pośrednictwem telefonu oraz internetu, co również utrudniało dotarcie do grupy docelowej,
- po trzecie, ze względu na ograniczenia działalności społeczno-gospodarczej utrudniona była realizacja staży zawodowych. Konieczne było albo ich wydłużenie (z powodu przerw związanych z kolejnymi lockdownami) albo przedsiębiorcy, u których realizowane miały być staże ograniczali swoją działalność.

W przypadku projektów infrastrukturalnych, wspieranych w OP 13 pandemia COVID-19 miała 3 zasadnicze skutki dla postępu wdrażania interwencji i osiągnięcia zakładanych celów:

- po pierwsze w związku z lockdownami oraz kwarantanną pracowników beneficjentów oraz firm realizujących projekty inwestycyjne (m.in. roboty budowlane) okres realizacji wielu projektów uległ wydłużeniu, co przekłada się na późniejsze udostępnienie efektów dofinansowanych projektów, w tym udostępnienie na potrzeby działań aktywizacyjnych finansowanych z EFS,
- lockdowny w większości krajów przełożyły się również na zerwanie łańcuchów dostaw, to z kolei skutkowało ograniczoną dostępnością wielu produktów, wydłużeniem okresu oczekiwania na ich dostarczenie oraz wzrostem cen, co również zwiększało koszty realizacji przedsięwzięć dofinansowanych w ramach RPO WL 2014-2020⁴⁸,
- część beneficjentów zgłaszała problemy z możliwością osiągnięcia wartości docelowych wskaźników rezultatu, dotyczących liczby osób korzystających z efektów projektów. W początkowej fazie pandemii wiązało się to z ograniczoną dostępnością wielu miejsc, jednak nawet po zakończeniu okresu najbardziej restrykcyjnych

---

⁴⁸ Problemy te spotęgował jeszcze wybuch wojny w Ukrainie, który dodatkowo – szczególnie w sektorze budowlanym – wpłynął na problemy z dostępnością pracowników, z których część po ataku Rosji na Ukrainę postanowiła wrócić do kraju.

obostrzeń, w niektórych obszarach (m.in. działalność gastronomiczna i kulturalna), beneficjenci zgłaszali obawy związane ze zmniejszeniem liczby klientów. Ponadto, projekty rewitalizacyjne są, co do zasady, przedsięwzięciami trudnymi w realizacji. Często powiązane są z ingerencją w tkankę zabytkową, a konieczność współpracy z nadzorem archeologicznym prowadzi nieraz do wstrzymywania prac, na co wskazują badani odpowiedzialni za wdrażanie interwencji.

5. WNIOSKI I REKOMENDACJE

Szerokie możliwości, jakie dawał katalog wsparcia w okresie programowania 2014-2020 w zakresie rewitalizacji, przyczynił się do realizacji kompleksowych i trafnych projektów. Jak wynika z wywiadów i ankiet, **beneficjenci widzą potrzebę kontynuowania podobnych działań w ramach FEL 2021-2027, ze szczególnym uwzględnieniem dalszego rozwoju usług społecznych (w tym skierowanych do osób z niepełnosprawnościami, np. WTZ, ZAZ, ale też CIS/KIS, ŚDS i do osób starszych), rozwoju miejsc spotkań i integracji dla mieszkańców (nie tylko osób zagrożonych wykluczeniem społecznym) i działaniami pobudzającymi lokalną przedsiębiorczość i rozwój funkcji turystycznych.** Wiele gmin już pracuje nad przygotowaniem Gminnych Programów Rewitalizacji lub przekształceniem aktualnych LPR-ów w GPR-y. Część przedsięwzięć ujętych w programach rewitalizacji na listach podstawowych lub uzupełniających wciąż nie została zrealizowana, a zidentyfikowane potrzeby często nie straciły na aktualności. Dzieje się tak mimo poszukiwania różnych źródeł finansowania dla przedsięwzięć rewitalizacyjnych, także poza OP 13 i OP 11 RPO WL 2014-2020. W FEL 2021-2027 będzie możliwa dalsza rewitalizacja obszarów zdegradowanych, tym razem realizowana wyłącznie na podstawie GPR. Inwestycje będą mogły obejmować kompleksowe działania mające na celu przeciwdziałanie degradacji przestrzeni zurbanizowanej i zjawiskom kryzysowym, pobudzanie rozwoju i zmian jakościowych poprzez wzrost aktywności społecznej i gospodarczej. W nowym Programie wprowadzono szereg zmian, które stanowią zawężenie zakresu interwencji względem RPO WL 2014-2020 w obszarze rewitalizacji (np. związanych z budową dróg i parkingów) i wprowadzają szereg wymogów (np. stosowanie standardów ochrony zieleni, zgodność z Regionalnym Planem Rozwoju Usług Społecznych i Deinstytucjonalizacji). Wstępnie zaplanowano na działania rewitalizacyjne przeznaczyć 153,6 mln Euro, z czego 99 mln na obszary miejskie i 55 mln na obszary poza miejskimi⁴⁹. Wsparcie infrastrukturalne powiązано z działaniami nieinfrastrukturalnymi, w szczególności współfinansowanymi z EFS+. Przewidziano także wsparcie działań społecznych obejmujących m.in. inwestycje na rzecz aktywizacji środowisk zagrożonych wykluczeniem społecznym i ubogich (do 15% dofinansowania). Przedstawiamy poniżej nasze rekomendacje z uwzględnieniem tych zapisów. Z jednej strony stanowią one potwierdzenie niektórych modyfikacji, które już wstępnie wprowadzono w ramach FEL 2021-2027 względem RPO WL 2014-2020, a z drugiej wprowadzają pewne uszczegółowienia lub warunkowe zmiany zakresu przewidzianego wsparcia. Zostały one omówione z ekspertami w zakresie rewitalizacji, rozwoju miast i wsi z lubelskich uczelni. Przychylili się oni pozytywnie do proponowanych rekomendacji, wskazując jednocześnie konieczność wsparcia liderów lokalnej zmiany, którzy będą intensywnie działać w społecznościach lokalnych na rzecz intensywnego i zrównoważonego rozwoju w wymiarze rewitalizacji.

---

⁴⁹ Szczegółowy Opis Priorytetów Programu Fundusze Europejskie dla Lubelskiego 2021-2027. Działanie FELU.11.01 Rewitalizacja zdegradowanych obszarów miejskich: alokacja ogółem 98 696 248,00 Euro (s. 358), Działanie FELU.11.04 Rewitalizacja obszarów innych niż miejskie alokacja ogółem 54 937 059,00 Euro (s. 375).

Lp.	Wniosek wynikający z badania (nr strony w raporcie)	Treść rekomendacji	Adresat rekomendacji	Sposób wdrożenia rekomendacji	Termin wdrożenia rekomendacji (kwartał)	Klasa rekomendacji
Rekomendacje programowe, w tym operacyjne i strategiczne (dotyczące tylko jednego programu operacyjnego)						
1	Wymóg obligatoryjnego łączenia wsparcia z EFRR z projektami społecznymi z EFS stanowił problem dla beneficjentów. Takie połączenie było trudne organizacyjne, a sztywne wymogi związane z realizacją działań finansowanych z EFS nie zawsze pozwalały dopasować wsparcie do potrzeb. (s. 26)	Odstąpienie od obligatoryjnego wymogu uzupełniania wsparcia inwestycyjnego o projekt z EFS+.	IZ FEL 2021-2027	Dopuszczenie włączenia elementów rewitalizacji społecznej finansowanych także z innych źródeł (np. środki własne beneficjentów lub innych instytucji lub organizacji działających na danym terenie) lub też finansowanie tych działań w ramach jednego projektu w ramach cross-finansingu. W przypadku wsparcia finansowanego spoza EFS+, zaplanowanego w GPR, gminy będą mogły realizować wymóg prowadzenia działań społecznych także poprzez wsparcie lokalnych działań integracyjnych, skierowanych do różnych grup, również tych, które nie są wprost wskazane w poszczególnych Celach Szczegółowych.	I kw. 2024	programowa
2	Wiele miejscowości, dzięki środkom z RPO WL 2014-2020 przeszło odnowę. Częściowo stało się to kosztem istniejącej, chociaż zaniedbanej czasem zieleni. Powstawały wybetonowane parkingi, rynki z kostki brukowej, urozmaicane przez skąpe nasadzenia. Tym samym nie zawsze udawało się uniknąć tzw. „betonozy”, która co prawda poprawia estetykę i jest funkcjonalna, ale jednocześnie ogranicza zieleni i obszary biologicznie czynne. (s.38)	Kwestie ochrony zieleni i bioróżnorodności powinny stanowić stały element wsparcia. Ważne jest uwzględnianie ich już na etapie przygotowywania GPR	IZ FEL 2021-2027	Wymagać od Wnioskodawców stosowania standardów ochrony zieleni. Premiować w konkursach projekty zwiększające powierzchnię biologicznie czynną. Odstępstwa od tych zasad musiałyby być silnie uzasadnione (np. ograniczonym dostępem dla służb ratowniczych przy zachowaniu wąskiego dojazdu do danego budynku)	I kw. 2024	programowa

6. STUDIA PRZYPADKU

6.1 Studium przypadku nr 1

Tytuł projektu	Utworzenie Środowiskowego Centrum Wsparcia poprzez rewitalizację terenu po byłej Przychodni specjalistycznej przy Al. Niepodległości 23 w Kraśniku
Nazwa beneficjenta	Powiat Kraśnicki
Oś priorytetowa	13. Infrastruktura społeczna
Działanie	13.3
Wartość projektu	22 165 800 zł
Wartość dofinansowania UE	15 347 342, 73 zł
Okres realizacji	12.12.2019 – 15.07.2023
Miejsce realizacji	Miasto Kraśnik
Obszar rewitalizacji	Podobszar 1 - części dzielnicy Starego Miasta wraz z obszarem Zalewu Kraśnickiego i ścieżką będącą łącznikiem podobszaru Starego Miasta i obszaru Zalewu Kraśnickiego,

Charakterystyka obszaru rewitalizacji

Miasto Kraśnik znajduje się w zachodniej części województwa lubelskiego. Jest dobrze skomunikowane z resztą kraju, m.in. z najważniejszymi miastami regionu Lublinem i Rzeszowem. Miasto zajmuje powierzchnię 26 km² i jest siedzibą władz samorządu powiatu. W 2022 roku mieszkało w nim 31 744 osób, w tym 16 927 kobiet⁵⁰.

Lokalny Program Rewitalizacji miasta Kraśnik na lata 2017-2023 określił obszar rewitalizacji, na którym występuje największa kumulacja negatywnych zjawisk społecznych wraz z występującymi negatywnymi zjawiskami w sferze gospodarczej, środowiskowej, przestrzenno-funkcjonalnej i technicznej w podziale na cztery podobszary:

1. części dzielnicy Starego Miasta wraz z obszarem Zalewu Kraśnickiego i ścieżką będącą łącznikiem podobszaru Starego Miasta i obszaru Zalewu Kraśnickiego,
2. części Osiedla Koszary,
3. części osiedla Stacji Kolejowej
4. części dzielnicy Kraśnika Fabrycznego.

---

⁵⁰ [Dane GUS - BDL](#)

Projekt „Utworzenie Środowiskowego Centrum Wsparcia poprzez rewitalizację terenu po byłej Przychodni specjalistycznej przy Al. Niepodległości 23 w Kraśniku” został zrealizowany w podobszarze 1. Charakteryzuje się on wyższą od średniej dla całego miasta liczbą osób z niepełnosprawnościami oraz dotkniętych ubóstwem i bezrobociem. Jednocześnie dostrzegalny jest na nim zły stan budynków i obiektów użyteczności publicznej oraz obiektów o znaczeniu zabytkowym. Niewystarczająca jest na nim również jakość i dostępność usług społecznych.

Cel i zakres projektu

Głównym celem projektu było ograniczenie zjawiska wykluczenia społecznego i koncentracji ubóstwa na obszarze południowo-zachodniej części województwa lubelskiego, w którym znajduje się powiat kraśnicki. Jego realizacji służyć miała:

- poprawa dostępu do specjalistycznych usług opiekuńczych i leczniczych dla osób z zaburzeniami innych czynności psychicznych (typ C) oraz osób ze spektrum autyzmu i osób z niepełnosprawnościami sprzężonymi (typ D)
- poprawa dostępu do rynku pracy osób wykluczonych lub zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym.

Rysunek 3 Sala do terapii ruchem

Źródło: zdjęcia własne.

Realizacja projektu wynikała z wielokrotnie sygnalizowanych władzom powiatowym potrzeb utworzenia Środowiskowego Domu Pomocy przez rodziców osób z przewlekłymi zaburzeniami psychicznymi oraz ze spektrum autyzmu. W Kraśniku działa Środowiskowy Dom Samopomocy przy ul. Grunwaldzkiej 6, jednakże jego wsparcie skierowane jest dla osób z niepełnosprawnością typu A (osoby przewlekle chore psychicznie) oraz typu B (osoby z niepełnosprawnością intelektualną). Brakowało placówki typu C i D. Dodatkowo mieszkańcy powiatu sygnalizowali potrzebę stworzenia całodobowego miejsca wytchnieniowego, gdzie mogliby zostawić swoich podopiecznych i odpocząć, załatwić osobiste sprawy, etc. Wskazywano także potrzebę aktywizacji społeczno-zawodowej osób z

niepełnosprawnościami, która pozwalałaby im się usamodzielnic i podjąć zatrudnienie w zakładach pracy chronionej. W związku z tym zaplanowano w projekcie utworzenie mieszkań chronionych dla 6 osób.

Potrzebę utworzenia Środowiskowego Centrum Wsparcia potwierdziła również diagnoza opracowana na potrzeby Lokalnego Programu Rewitalizacji Miasta Kraśnik na lata 2017-2023 (LPR). Projekt wpisuje się w cele i założenia LPR.

Projekt został zrealizowany samodzielnie przez jednostkę wydziału inwestycji starostwa powiatu kraśnickiego. Nie zostały w niego włączone inne podmioty, np. organizacje pozarządowe.

Przebieg projektu

W ramach projektu utworzono Środowiskowe Centrum Wsparcia (nazwa dla placówki typu Środowiskowy Dom Opieki) w budynku dawnej, zamkniętej już specjalistycznej przychodni w Kraśniku.

Rysunek 4 Budynek Środowiskowego Centrum Wsparcia w Kraśniku

Źródło: zdjęcia własne.

Przeprowadzono kompleksowy remont nieruchomości, składającej się z dwóch niejednorodnych segmentów wolnostojących w kształcie litery „L”, w części podpiwniczony, o dwóch kondygnacjach naziemnych. Z uwagi na zły stan techniczny obiektu wymagał on skomplikowanego pod względem technicznym i technologicznym remontu kapitalnego. Budynek został podzielony na 7 segmentów, z których 4 wymagały bardzo dużych ingerencji konstrukcyjnych. Zgodnie z projektem potrzebna była rozbiórka wszystkich zewnętrznych ścian konstrukcyjnych, nośnych, w tym oparcia głównej konstrukcji obiektu na szesnastu żelbetonowych filarach, zwieńczonych pod stropem parteru i pierwszego pietra podciągami żelbetonowymi oraz na poziomie piwnicy za pomocą tzw. wieńca. Wewnątrz budynku zburzono wszystkie ściany działowe, przebudowano otwory okienne i drzwiowe. Faktycznie po działaniach rozbiórkowych pozostała wewnętrzna bryła budynku, częściowo stropy i ściany. Następnie cały obiekt został ocieplony oraz wykonano nową elewację. Nadbudowano

dodatkową kondygnację oraz zbudowano na nowo łącznik pomiędzy dwoma częściami obiektu. Zamontowano nową stolarkę oraz wszystkie instalacje wodociągowe, sanitarne, c.o., elektryczne, teletechniczne. Zamontowano instalację fotowoltaiczną, oświetlenie zewnętrzne z czujnikami ruchu i zmroku. W związku z tym, że budynek został zbudowany niezgodnie z obecnymi normami musiał on zostać dostosowany do potrzeb osób z niepełnosprawnościami, tzn. należało zbudować dwie windy, rampy, rozbudować klatki schodowe etc. Teren budynku przylega do parku leśnego, dlatego zdecydowano, że jedno z wyjść zostanie przesunięte bliżej terenu zielonego. Drugie boczne wyjście wychodzi na przygotowany teren rekreacyjny z huśtawkami, ławkami i leżakami. Sam obiekt został w pełni wyposażony w niezbędne meble, sprzęt oraz dodatkowo wyposażono sale terapeutyczne, rehabilitacyjne, zajęciowe w specjalistyczne oprzyrządowanie. Sam proces przebudowy budynku trwał od grudnia 2019 do czerwca 2023.

Rysunek 5 Sala do hydroterapii

Źródło: zdjęcia własne.

Podczas prac remontowych pojawił się szereg problemów technicznych i technologicznych, które wymagały zmian projektowych oraz rozszerzenia zakresu pracy. Wynikało to z wieku i stanu technicznego obiektu oraz faktu, że był on budowany w różnych okresach czasowych. Wykonawca musiał zmienić pierwotnie zaprojektowany system oparcia stropów. To wymusiło zmianę układu części pomieszczeń. Dodatkowo fundamenty, po ich odkryciu, okazały się na tyle słabe, że wymagały dodatkowego wzmocnienia. Problemy te jednak udało się zlikwidować, głównie dzięki dobrej współpracy zespołu ds. inwestycji starostwa powiatowego z biurem projektowym, które na bieżąco reagowało oraz samego wykonawcy. Kolejnym utrudnieniem w realizacji projektu była pogoda, choć ostatecznie nie wpłynęła ona na termin zakończenia prac remontowych.

Dużą trudnością już po realizacji projektu było skompletowanie kadry Środowiskowego Centrum Wsparcia, która posiadałaby odpowiednie kompetencje i doświadczenie. Bardzo trudno było znaleźć na rynku pracy terapeutów zajęciowych z odpowiednim wykształceniem, pielęgniarkę, psychologa, czy psychiatrę, którzy chcieliby pracować za relatywnie niewielkie

wynagrodzenie. Obecnie niemal cały potrzebny zespół został już zatrudniony, choć psycholog pracuje w ramach stażu. Trwają jeszcze rozmowy z psychiatrą, który jednak nieformalnie od początku wspiera placówkę.

Osiągnięte efekty

W chwili powstawania raportu Środowiskowe Centrum Wsparcia było w fazie rozruchowej, ponieważ działało jedynie 1 miesiąc. Ze wsparcia korzysta obecnie 22 podopiecznych, a 9 osób jest na liście oczekujących. Wynika to z długotrwałego procesu rekrutacji, na który składa się wywiad środowiskowy przeprowadzany przez ośrodek pomocy społecznej, uzyskanie zaświadczeń lekarskich od lekarza pierwszego kontaktu i psychiatry lub neurologa oraz z komisji orzecznictwa o niepełnosprawności. Dopiero na podstawie tych dokumentów Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie wydaje decyzję administracyjną o przyjęciu do placówki. Ostatecznie infrastruktura została przygotowana w sumie dla 50 osób, z czego 30 z niepełnosprawnościami typu C i 20 z typu D. Dyrektor placówki wskazuje, że na pewno wszystkie miejsca zostaną wykorzystane, a nawet zostanie przyjętych więcej osób niż to jest zaplanowane. Jest to powszechna praktyka w tego typu placówkach, ze względu na wysokie zapotrzebowanie społeczne na tego rodzaju usługi publiczne.

Osoby z niepełnosprawnościami typu C i D otrzymują szerokie i kompleksowe wsparcie indywidualne i grupowe. Korzystają z różnorodnych i komplementarnych ze sobą terapii w specjalnie wyposażonych salach. Co ważne, nie praktykuje się, częstego w innych tego typu placówkach podejścia, gdzie podopieczni uczestniczą w jednego rodzaju terapii, np. miesiąc, a potem dopiero w kolejnej. W Środowiskowym Centrum Wsparcia stawia się na dobrowolność i podążanie za potrzebami podopiecznych. Jest to bardzo ważne dla osób ze szczególnymi potrzebami.

Rysunek 6 Sala do arteterapii

Źródło: zdjęcia własne.

W ofercie Środowiskowego Centrum Wsparcia są:

- Spotkania indywidualne i grupowe z psychologiem i terapeutą.

- Sale do fizjoterapii i hydroterapii – wyposażone w różnorodny sprzęt rehabilitacyjny, tj.: bieżnie, rotory, aparat do magnoterapii, wanny do masażu kończyn dolnych i górnych.
- Trening umiejętności społecznych – bardzo często podopieczni Centrum całe swoje życie spędzili w domu bez kontaktów z osobami spoza rodziny. Dopiero w Centrum mogą poznać szerszy krąg ludzi, nawiązać relacje koleżeńskie. Podczas tych zajęć uczą się zachowania w grupie, budowania relacji społecznych.
- Trening higieniczne – nauka higieny dnia codziennego.
- Trening dnia codziennego – nauka samodzielności.
- Biblioterapia – podopieczni mogą skorzystać z książek, audiobooków (nie wszyscy umieją czytać), posłuchać muzyki, uczestniczą w programach kulturalnych, treningach relaksacyjnych, uczą się spędzać czas wolny.
- Terapia ruchem – w specjalnie do tego przystosowanej sali podopieczni uczestniczą w treningach (gry, zabawy zręcznościowe, manualne) pozwalających utrzymać ciało w dobrej kondycji. Dodatkowo organizowane są spacerunki do położonego obok Centrum parku.
- Trening relaksacyjny – osoby z trudnymi przeżyciami, w sytuacjach kryzysowych mogą indywidualnie lub w grupie wyciszyć się, odpocząć pod opieką pracownika Centrum. W sali przygotowane są szezlongi, puszczana jest muzyka relaksacyjna, śpiew ptaków, odgłosy natury. Dodatkowo wykorzystywany jest aparat do aromatoterapii.
- Sala wyciszenia – jest to specjalne pomieszczenie całe wyłożone materacami, dla osób, które mają trudny dzień i pojawiają się u nich zachowania agresywne lub autoagresywne. Podopieczni mogą się wyciszyć, zasnąć. Mimo wątpliwości czy sala wyciszenia będzie potrzebna, praktyka pokazała, że jest ona często wykorzystywana.
- Trening kulinarny – nauka przygotowania posiłków. W przypadku, gdy osoby nie są wystarczająco sprawne manualnie, oglądają filmy instruktażowe, a następnie wskazują terapeutce jakie czynności powinna wykonać, aby przygotować określony posiłek. Trening kulinarny odbywa się codziennie, dzięki czemu podopieczni mogą zjeść przygotowany samodzielnie ciepły posiłek.
- Sala plastyczna i rękodzieła – za pomocą różnorodnych technik, materiałów i narzędzi podopieczni mogą tworzyć różne prace oraz rozwijać wyobraźnię.
- Arteterapii – terapia muzyką, teatr.
- Sala komputerowa wyposażona w 10 komputerów, 3 monitory interaktywne, 2 fotolustra – podopieczni uczą się obsługi komputera, programów komputerowych oraz bezpieczeństwa wirtualnego, grają w gry. Fotolustra pozwalają na odgrywanie różnych ról, przebijanie się, co jest ważne w procesie terapeutycznym.
- Dwie sale doświadczania świata – wyposażone w różnego rodzaju urządzenia stymulujące cały organizm oraz zmysły człowieka. Dodatkowo mają one wpływ relaksacyjny.

W Środowiskowym Centrum Wsparcia powstały również miejsca wytchnieniowe. Jest to 6 pokoi z 2 aneksami kuchennymi i łazienkami. Umożliwiają one pozostawienie osoby z niepełnosprawnościami w placówce, gdy rodzina potrzebuje odpocząć, wyjechać, zająć się

swoimi prywatnymi sprawami. Miejsce to jest również przewidziane na wypadek szczególnych okoliczności, np. śmierci jedyne go opiekuna. Do chwili znalezienia opieki osoba z niepełnosprawnościami może zatrzymać się w przygotowanych pokojach. Na chwilę obecną miejsca wytchnieniowe nie zostały jeszcze uruchomione. Uznano, że kadra i podopieczni muszą się wzajemnie lepiej poznać, zaufać sobie. Dodatkowo podopieczni, szczególnie osoby ze spektrum autyzmu potrzebują dużo czasu na oswojenie i zaakceptowanie nowego miejsca.

Rysunek 7 Miejsce wytchnieniowe w Środowiskowym Centrum Wsparcia

Źródło: zdjęcia własne.

Dodatkowo w ramach projektu powstały 4 mieszkania wspomagane, każdy z 3 pokojami, kuchnią, łazienką i częścią wspólną. Pozwolą one uczyć się przez osoby z niepełnosprawnościami samodzielności, zapewnią warunki bytowe dla tych, którzy będą gotowi podjąć zatrudnienie w zakładach pracy chronionej, zakładach aktywności zawodowej, spółdzielniach socjalnych, etc. W ramach ich funkcjonowania przewidziane są różnego rodzaju treningi, wsparcie psychologiczne. W związku ze zmianą przepisów mieszkania chronione będą prowadzone przez Powiatowe Centra Pomocy Rodzinie.

Mimo relatywnie krótkiego okresu funkcjonowania Środowiskowego Centrum Wsparcia widoczne są już efekty jego działalności. U części podopiecznych widoczne są już pozytywne zmiany w zachowaniu, większa otwartość na otoczenie. Nawiązały się już pierwsze przyjaźnie. Bardzo często osoby te po zakończeniu nauki przez wiele lat w ogóle nie wychodziły z domu. Obecnie codziennie, w dni powszednie z niego wychodzą, dzięki czemu ich życie stało się o wiele bardziej ciekawe i różnorodne. Bardzo często podopieczni nie mogą się doczekać poniedziałku, żeby tylko przyjechać do placówki. Dobrym przykładem efektów działalności Środowiskowego Centrum Wsparcia jest jeden z podopiecznych, który w domu był agresywny, niszczył przedmioty, był dużym obciążeniem psychicznym i fizycznym dla reszty rodziny. Obecnie wyciszył się, jest aktywny na zajęciach, coraz rzadziej i o mniejszej sile pojawiają się zachowania agresywne, a jego rodzina odetchnęła.

Rysunek 8 Sala wyciszeń

Źródło: zdjęcia własne.

Zaskakujący efekt widoczny jest również wśród opiekunów osób z niepełnosprawnościami. Na początku wielu z nich musiało przełamać opór przed zostawieniem swojego dziecka obcym osobom. Nie wierzyli, że ktoś inny będzie w stanie dotrzeć do nich, zareagować na różnego rodzaju zachowania. Było to dla nich szczególnie trudne, gdyż większość z nich opiekowała się swoimi dziećmi przez całą dobę od kilkadziesiąt lat. Jednak po przełamaniu oporów, nagle odkrywają, że mają czas dla siebie. Paradoksalnie jedna z matek wskazała, że nie wiedziała co z tym czasem wolnym zrobić, bo od dawna go nie miała. Czuła się zdezorientowana. Inny ojciec podał, że wreszcie mógł w pełni zająć się swoją chorą matką.

Wpływ na jakość życia mieszkańców

Powstałe Środowiskowe Centrum Wsparcia cieszy się dużym zainteresowaniem mieszkańców miasta. Zgłaszają się do niego nie tylko osoby z niepełnosprawnością typu C i D, ale również inne osoby potrzebujące wsparcia, np. seniorzy, osoby samotne. Z racji sprofilowania działalności placówki nie mogą jednak skorzystać z jej oferty. Rozmówcy wskazali, że projekt miał również wpływ na ład przestrzenny i estetykę Kraśnika, co jest doceniane przez jego mieszkańców. Przez długi czas przy jednej z głównych ulic miasta stał opuszczony i zdewastowany budynek, a obecnie jest to odnowiony, estetyczny obiekt, który dodatkowo spełnia ważną funkcję publiczną. Wskazywanym potencjalnym rezultatem projektu, w dłuższej perspektywie czasowej, jest również zmiana świadomości społecznej dotyczącej osób z niepełnosprawnościami. Regularnie organizowane są wyjścia dla wszystkich podopiecznych poza placówkę, np. co środę do miejskiej biblioteki, na zakupy, wycieczki itp. Z jednej strony są to działania treningowe dla osób z niepełnosprawnościami, natomiast z drugiej strony jest to budowanie świadomości społecznej, pokazanie, że ludzie są różni z różnymi potrzebami. Samo powstanie Centrum zdaniem jej dyrektor stwarza również pewne poczucie bezpieczeństwa wśród mieszkańców miasta i regionu. Wynika to z faktu, że część osób staje się niepełnosprawnymi w trakcie swojego życia, np. w wyniku wypadku. Obecnie widzą, że istnieje placówka, która może wspierać takie osoby.

Realizatorzy projektu zadbali o zachowanie jego trwałości. Cała infrastruktura należy do starostwa powiatowego. Po zakończeniu realizacji projektu, utrzymanie powstałej infrastruktury oraz realizacja statutowej działalności Środowiskowego Centrum Wsparcia jest finansowana ze środków pochodzących z budżetu państwa przekazywanych starostwu powiatowemu.

Dodatkowo dyrektor Środowiskowego Centrum Wsparcia planuje utworzyć Stowarzyszenie, dzięki któremu będzie można pozyskiwać środki zewnętrzne na różnorodną działalność, co pozwoli rozszerzyć ofertę.

6.2 Studium przypadku nr 2

Tytuł projektu/ ów	Hrubieszowskie Centrum Dziedzictwa szansą na ożywienie społeczno-gospodarcze w obszarze rewitalizacji
Nazwa beneficjenta	Miasto Hrubieszów
Oś priorytetowa	13. Infrastruktura społeczna
Działanie	13.3
Wartość projektu	17 472 896,97 zł
Wartość dofinansowania UE	9 297 739,95 zł
Okres realizacji	2019.04.01 – 2023.01.31
Miejsce realizacji	Śródmieście miasta Hrubieszów
Obszar rewitalizacji	Jednostka nr 5 - znajduje się w centrum miasta, a jej granica przebiega od strony północnej, zachodniej i wschodniej kanałem rzeki Huczwy. Od strony południowej wzdłuż ulic Działkowej i Piłsudskiego

Charakterystyka obszaru rewitalizacji

Hrubieszów położony jest w południowo-wschodniej części województwa lubelskiego, nieopodal granicy państwowej i unijnej z Ukrainą. Jest najdalej wysuniętym na wschód polskim miastem oraz siedzibą władz powiatowych. Zajmuje powierzchnię 33 km², a w 2022 roku mieszkało w nim 16 191 osób, w tym 8 513 kobiet⁵¹. Liczba mieszkańców Hrubieszowa od lat się zmniejsza, widoczne jest również starzenie się ludności miasta. Ujemny przyrost naturalny oraz migracje są jednym z głównych problemów społecznych.

Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Hrubieszowa na lata 2017-2023 określił obszar rewitalizacji, który charakteryzuje się najwyższą koncentracją negatywnych zjawisk, nosząc znamiona obszaru zdegradowanego. Z analizowanych 10 jednostek, na które zostało podzielone miasto Hrubieszów, tylko jedna spełniła jednocześnie wszystkie przyjęte w diagnozie kryteria skutkujące najwyższą koncentracją sytuacji kryzysowych. Jednostka nr 5 charakteryzuje się współwystępowaniem:

- 13 czynników potwierdzających kryzys w sferze społecznej – wyższy ponad średnią wskaźnik udziału procentowego: osób korzystających ze świadczeń pomocy społecznej, w tym z powodu ubóstwa, pobierających dodatki mieszkaniowe, otrzymujących w szkołach stypendia socjalne, korzystających z pomocy społecznej z tytułu przemocy, liczby niebieskich kart, liczby przestępstw, w tym przestępstw przeciwko rodzinie i opiece, czynów karalnych osób nieletnich, wykroczeń przeciwko

⁵¹ [Dane BDL GUS.](#)

obyczajowości publicznej, porządkowi i spokojowi publicznemu oraz niższej liczbie organizacji pozarządowych i osób korzystających z biblioteki w przeliczeniu na liczbę mieszkańców,

- 4 czynników potwierdzających kryzys w sferze gospodarczej - wyższy ponad średnią wskaźnik udziału procentowego: osób bezrobotnych z wykształceniem gimnazjalnym i niższym, osób w wieku poprodukcyjnym w ogólnej liczbie ludności, liczby wyrejstrowanych podmiotów działalności gospodarczej oraz niższy wskaźnik ogólnej liczby podmiotów gospodarczych,
- kryzysu w sferze środowiskowej – wskaźnik masy [Mg] wyrobów zawierających azbest,
- kryzysu w sferze technicznej – wskaźnik liczby budynków komunalnych ponad 50 letnich w przeliczeniu na liczbę mieszkańców,
- kryzysu w sferze przestrzenno-funkcjonalnej – wskaźnik liczby obiektów ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków na liczbę mieszkańców.

Diagnoza przeprowadzona w Lokalnym Programie Rewitalizacji dla Miasta Hrubieszów na lata 2017-2023 wskazała, że mierniki poziomu rozwoju społecznego, gospodarczego, przestrzennego, środowiskowego i technicznego są na najniższym poziomie w jednostce nr 5 i wymaga ona szczególnej interwencji.

Jednostka nr 5 znajduje się w samym centrum miasta Hrubieszów. Jej granica przebiega od strony północnej, zachodniej i wschodniej kanałem rzeki Huczwy. Od strony południowej wzdłuż ulic Działkowej i Piłsudskiego.

Cel i zakres projektu

Celem głównym projektu była odnowa zdegradowanej przestrzeni miejskiej w Hrubieszowie oraz utworzenie Hrubieszowskiego Centrum Dziedzictwa, które ma odpowiadać na występujące na tym obszarze problemy społeczne, m.in. duży poziom wykluczenia społecznego, niską aktywność społeczną mieszkańców oraz niewystarczającą ofertę kulturalną obszaru rewitalizacji. Założony cel został osiągnięty poprzez remont zabytkowego oraz unikatowego na terenie Lubelszczyzny pod względem architektonicznym budynku. Zdegradowany obiekt został gruntownie przebudowany oraz zaadaptowany na nowe potrzeby. Zaplanowane Hrubieszowskie Centrum Dziedzictwa miało stać się miejscem pełniącym różnorodne funkcje kulturalne i społeczne na obszarze rewitalizacji. Powstała przestrzeń miała być miejscem działalności różnych hrubieszowskich organizacji pozarządowych oraz nową siedzibą miejskiej biblioteki publicznej, która obchodzi w obecnym roku 100 lecie swojego istnienia. Dotychczas biblioteka zajmowała jedynie część budynku Domu Kultury w Hrubieszowie, która była niewystarczająca i uniemożliwiała realizację w pełni jej działalności statutowej.

Rysunek 9 Budynek w trakcie prac remontowych

Źródło: strona Hrubieszowskiego Centrum Dziedzictwa. Publikacja za zgodą Urzędu Miasta Hrubieszów.

Rysunek 10 Hrubieszowskie Centrum Dziedzictwa

Źródło: zdjęcia własne.

Projekt został zrealizowany przez miasto Hrubieszów. Nie byłoby to jednak możliwe bez współpracy i zaangażowania Fundacji Przyjaźni Polsko-Francuskiej im. Małżonków Krystyny i Stefana Du Chateau. Budynek w którym utworzono Hrubieszowskie Centrum Dziedzictwa został zbudowany przez profesora Stefana Du Chateau, który urodził się we Władzinie, miejscowości pod Hrubieszowem. Był on światowej sławy architektem, specjalistą od dachów wielkopowierzchniowych. W związku z tym, że był on bezdzietny postanowił

przeznaczyć zbudowany przez siebie budynek na rzecz działalności powołanej Fundacji Przyjaźni Polsko-Francuskiej im. Małżonków Krystyny i Stefana Du Chateau. Niestety z biegiem lat fundacja posiadała coraz mniej środków, a budynek coraz bardziej niszczał. Dlatego zarząd fundacji zdecydował przekazać budynek miastu z prawem dożywotniego użytkownika, a sam otrzymał w użytkowanie jedną, 24 metrową salę na swoją siedzibę.

Rysunek 11 Tablica pamiątkowa profesora Stefana Du Chateau, dzięki któremu powstał budynek Hrubieszowskiego Centrum Dziedzictwa

Źródło: zdjęcia własne.

Przebieg projektu

Przedmiotowy projekt jest częścią sukcesywnie realizowanych przez miasto działań w ramach rewitalizacji. Władze Hrubieszowa brały udział w konkursie „Modelowa Rewitalizacji Miast” organizowanym przez Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju. Na 240 złożonych wniosków wybrano 20 projektów, a 6 miejsce zdobył projekt „Rewitalizacji Śródmieścia Hrubieszowa szansą na eliminację zjawisk kryzysowych oraz ożywienie społeczno-gospodarcze miasta”. Był to początek kompleksowych działań rewitalizacyjnych w mieście. Na początku skupiono się na renowacji systemu starych podziemnych wyrobisk górniczych, służących w wiekach dawnych mieszkańcom do ucieczki i obrony, magazynowania żywności. Wyremontowano zabytkowe i współczesne budynki przystosowując je do różnorodnych funkcji publicznych, m.in. powstał Klub Integracji Społecznej aktywizujący mieszkańców zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym, czy Centrum Aktywności Lokalnej prowadzące mieszkania chronione zapewniające całodobową opiekę i wsparcie osobom w podeszłym wieku. Te działania infrastrukturalne połączone były z komplementarnymi projektami społecznymi.

W ramach projektu „Hrubieszowskie Centrum Dziedzictwa szansą na ożywienie społeczno-gospodarcze w obszarze rewitalizacji” kompleksowo wyremontowano zabytkowy i unikalny architektonicznie w skali Lubelszczyzny budynek, który zaczął pełnić funkcje publiczne. Obiekt został ocieplony oraz otrzymał nową elewację. Wymieniono konstrukcję dachów i

stropu, wymieniono stolarkę okienną i drzwiową, zakupiono nowoczesne urządzenia, np. serwery na potrzeby archiwum. Wnętrza budynku otrzymały nowy wystrój opracowany przez projektanta. Są one zaprojektowane ze smakiem i wyczuciem, spójne ze sobą, wykonane z wysokiej klasy materiałów i tworzą bardzo miłą atmosferę.

Przedmiotowy projekt nie stanowi zakończenia działań rewitalizacyjnych w Hrubieszowie i jest jednym z elementów całościowej wizji zmiany w mieście. Zaplanowana jest kontynuacja projektów twardych, np. utworzenie Centrum Tańca z salą widowiskową, w którym mogłyby działać i powstawać zespoły taneczne, np. Zespół Taneczno-Wokalny Pieśni i Tańca Ziemi Hrubieszowskiej. Jednocześnie przewidziane są różnorodne projekty społeczne w infrastrukturze powstałej dzięki działaniom rewitalizacyjnym.

Rysunek 12 Sala czytelnicza dla najmłodszych

Źródło: zdjęcia własne.

Główne problemy związane z realizacją przedmiotowego projektu dotyczyły kwestii administracyjnych, szczególnie związanych z faktem, że jest to obiekt zabytkowy. Projekt wymagał uzyskania wielu pozwoleń, decyzji administracyjnych. W trakcie prac remontowych odkryto stare artefakty, na zabezpieczenie których miasto nie miało środków. Udało się jednak wynegocjować z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, że to on je zabezpieczy. Wydłużyło to jednak realizację prac remontowych. Dużym problemem były zakłócenia w światowych łańcuchach dostaw wynikające z pandemii Covid-19, a później wojny w Ukrainie. W konsekwencji większość dostaw wyposażenia Centrum była opóźniona. Np. część mebli dotarło w ostatnim momencie tuż przed otwarciem placówki. Jednakże te problemy były przyjmowane ze zrozumieniem przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego, który podchodził elastycznie do realizowanego projektu. Sama realizacja projektu się opóźniła, co wymagało przesuwania zaplanowanych środków w budżecie miejskim na następny rok. Sam budżet projektu wzrósł, co wiązało się z koniecznością znalezienia dodatkowych środków przez Urząd Miasta. Pomimo sygnalizowanych problemów, realizatorzy projektu nie zmieniliby nic w jego założeniach. Powstałe Hrubieszowskie Centrum Dziedzictwa było

potrzebne społeczności lokalnej, a zainteresowanie oraz liczba osób korzystających z niego potwierdza zasadność tej inwestycji.

Rysunek 13 Budynek w trakcie prac remontowych

Źródło: strona Hrubieszowskiego Centrum Dziedzictwa. Publikacja za zgodą Urzędu Miasta Hrubieszów.

Osiągnięte efekty

Realizacja projektu pozwoliła wyremontować zabytkowy budynek w centrum miasta i utworzyć Hrubieszowskie Centrum Dziedzictwa i dzięki temu powstało nowe miejsce kulturalne na mapie miasta. W budynku może rozwinąć swoją działalność Miejska Biblioteka Publiczna, która ze względu na problemy lokalowe dotychczas mogła realizować swoje działania statutowe w ograniczonym zakresie. Obecnie zwiększyła swoją aktywność i realizuje wiele różnorodnych działań kulturalnych wybiegających poza wypożyczanie książek mieszkańcom miasta. Hrubieszowskie Centrum Dziedzictwa stało się miejscem spędzania czasu oraz spotkań dla mieszkańców miasta. Rozmówcy wskazują, że mieszkańcy Hrubieszowa korzystają z Centrum od godzin porannych do zamknięcia o godzinie 19ej. O skali prowadzonej działalności świadczy liczba uczestników różnorodnych wydarzeń, która przez pierwsze 4,5 miesiąca działalności wynosiła 8500 osób, przy zaplanowanych w projekcie 780 osobach przez cały rok. Do tego należy dodać osoby korzystające z podstawowej oferty biblioteki.

Rysunek 14 Kącik prasowy

Źródło: zdjęcia własne.

W Hrubieszowskim Centrum Dziedzictwa swoją siedzibę oraz możliwość korzystania z infrastruktury mają lokalne organizacje pozarządowe oraz miejskie ciała doradcze, tj.: Rada Seniorów i Rada Kobiet. W placówce działa Hrubieszowskie Centrum Wolontariatu, Hrubieszowski Uniwersytet Trzeciego Wieku, Komitet Ratowania Zabytków. Odbywają się regularne spotkania grupy młodzieżowej „Próba fanatyków”. Realizowane są różnorodne projekty, np. „Miejsce spotkań młodych”, „Przestrzeń edukacyjno-rozwojowa dla dzieci i młodzieży”. Zgodnie z samą nazwą prowadzone są także działania mające na celu zachowanie dziedzictwa kulturowego regionu. Powstało Cyfrowe Archiwum Tradycji Lokalnej oraz zorganizowano szereg działań, np. na urodziny miasta odbyła się wystawa fotografii przybliżająca dawny Hrubieszów jego mieszkańcom. Przeprowadzono cykl spotkań, „Dzielimy się wspomnieniami”, na którym stworzono cyfrowe archiwum tradycji lokalnych (nagrania audio oraz skany starych fotografii). W kolejnym projekcie „Znani ludzie Hrubieszowa” przedstawiono w formie audio sylwetki 15 zasłużonych mieszkańców miasta. Jednocześnie realizowane są projekty związane z nowymi technologiami, np. zajęcia z robotyki i programowania, zawody w Nintendo.

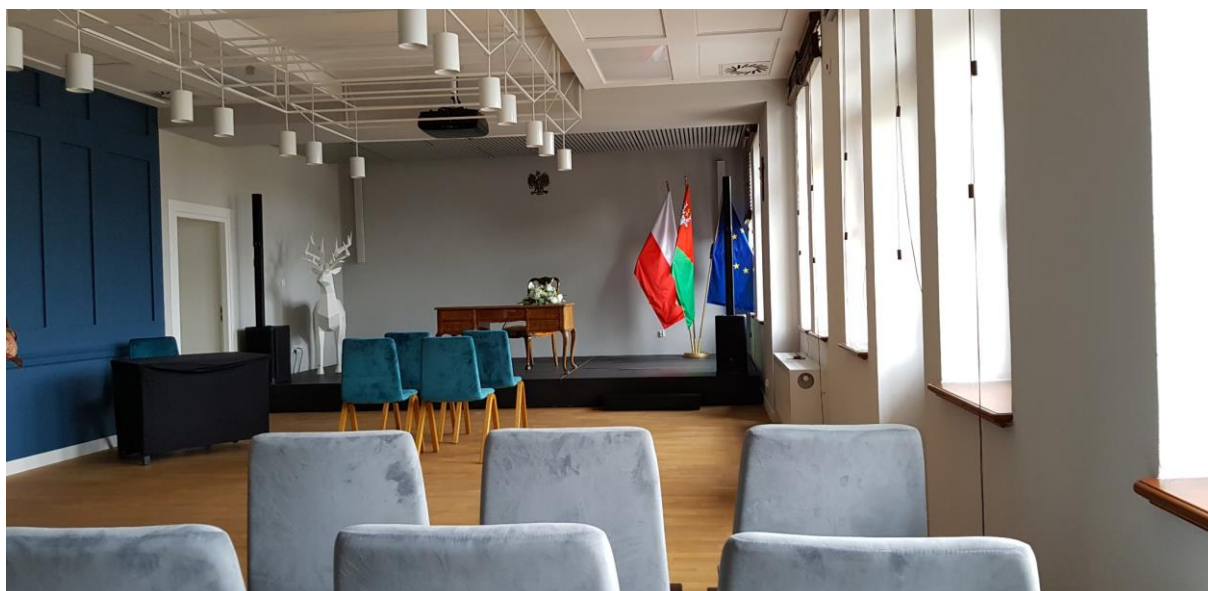
Rysunek 15 Sala wystawowa

Źródło: zdjęcia własne.

Powstanie centrum miało również wpływ na wzmocnienie postaw obywatelskich i rozwój partycypacji społecznej mieszkańców miasta. Urząd Miasta przeniósł do budynku swoje sesje, dzięki czemu większa liczba obywateli może w nich uczestniczyć. Jednocześnie w Centrum organizowane są konsultacje społeczne.

Rysunek 16 Sala konferencyjna, w której odbywają się m.in. sesja Rady Miasta Hrubieszów

Źródło: zdjęcia własne.

Wpływ na jakość życia mieszkańców

Hrubieszowskie Centrum Dziedzictwa stało się ważnym miejscem społecznej i kulturalnej aktywności mieszkańców Hrubieszowa. Jest ono licznie i regularnie odwiedzane przez różne grupy wiekowe oraz ma duży potencjał integrujący społeczność lokalną. Jest traktowane jako

miejsce, gdzie można przyjść i spotkać się z innymi osobami, spędzić miło czas, również uczestnicząc w różnego rodzaju zajęciach, spotkaniach, etc. Niektórzy mieszkańcy wykorzystują je, aby w komfortowych warunkach popracować, czy pouczyć się. Zdaniem rozmówców powstanie Centrum podniosło jakość życia mieszkańców miasta oraz rozszerzyło ofertę usług publicznych.

Rysunek 17 Sala komputerowa

Źródło: zdjęcia własne.

Po zakończeniu projektu powstała infrastruktura będzie w pełni wykorzystywana, co zapewni trwałość efektów projektu. Hrubieszowskie Centrum Dziedzictwa jest i będzie finansowane przez Miasto Hrubieszów. Dodatkowo kierownictwo placówki wskazuje, że regularnie zdobywane są środki zewnętrzne na realizację różnorodnych działań. W latach 2022 i 2023 pozyskano każdorazowo około 200 tys. zł. Przykładowo, w najbliższym czasie rozpocznie się kolejny projekt „Hrubieszowskie dzieciaki z klasą”. Skierowany jest on do 300 dzieci z pierwszych i szóstych klas podstawowych. Odbędzie się ponad 50 spotkań i zajęć z zasad dobrego zachowania. Kolejnym najbliższym wydarzeniem będzie organizacja obchodów pięciolecia zespołu „Hubal” śpiewającego pieśni patriotyczne. Te przykłady pokazują, że Hrubieszowskie Centrum Dziedzictwa aktywnie działa i planuje rozwijać swoją działalność.

6.3 Studium przypadku nr 3

Tytuł projektów	1. „Przywrócenie funkcji ośrodka kultury budynku po byłej Szkole Podstawowej w Zalesiu” 2. "Uporządkowanie i zagospodarowanie przestrzeni publicznej poprzez przebudowę obiektów sportowo-rekreacyjnych w celu przywrócenia funkcji użytkowych w miejscowości Obroki"
Nazwa beneficjenta	Gmina Wilkołaz
Oś priorytetowa	13. Infrastruktura społeczna
Działanie	13.4
Wartość projektu	1. 1 805 007 zł, 2. 744 285,85 zł
Wartość dofinansowania UE	1. 1 090 179,01 zł, 2. 414 025,73 zł
Okres realizacji	1. 2017.06.16,- 2021-06-30 2. 2017.06.22-2021.12.31
Miejsce realizacji	1. Miejscowość Zalesie gmina Wilkołaz, 2. Miejscowość Obroki, gmina Wilkołaz
Obszar rewitalizacji	Miejscowości Obroki, część Wilkołaza Pierwszego (obręb geodezyjny Wilkołaz Poduchowny) i Zalesie

Charakterystyka obszaru rewitalizacji

Wilkołaz jest gminą wiejską. Znajduje się w południowo-zachodniej części województwa lubelskiego oraz jest częścią powiatu kraśnickiego. Zajmuje powierzchnię 82 km². W skład gminy wchodzi 13 sołectw z 17 miejscowościami, które charakteryzują się dużym zróżnicowaniem pod względem wielkości, liczby mieszkańców, zajmowanej powierzchni oraz potencjałów lokalnych. Miejscowości są rozrzucone po całej gminie tworząc skupiska zabudowy lub występują w postaci zabudowy rozproszonej, w szczególności na peryferiach gminy. Stwarza to określone trudności w wyposażeniu mieszkańców w infrastrukturę techniczną, czy społeczną.

Gmina Wilkołaz jest dobrze skomunikowana z najważniejszymi ośrodkami regionu, ponieważ położona jest 12 km na północ od Kraśnika i przebiega przez nią droga krajowa Lublin – Rzeszów. W gminie w 2022 roku mieszkało 5 356 osób, w tym 2 692 kobiet⁵².

Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Wilkołaz na lata 2017-2023 wskazuje, że największa kumulacja negatywnych zjawisk społecznych wraz ze współwystępującymi negatywnymi zjawiskami w sferze gospodarczej, środowiskowej, przestrzenno-funkcjonalnej i technicznej występuje w 9 miejscowościach, zdiagnozowanych jako obszar zdegradowany: Ewunin, Marianówka, Obroki, Rudnik-Kolonia, Wilkołaz - Stacja Kolejowa, Wilkołaz Górny, Wilkołaz

⁵² [Strona BDL GUS.](#)

Pierwszy, Wilkołaz Trzeci i Zalesie. Diagnoza ta opierała się na 42 wskaźnikach dotyczących sfery społecznej (23 wskaźniki) obejmującej m.in. ubóstwo, przestępczość, bezrobocie, niski poziom kapitału ludzkiego, niski poziom edukacji, niewystarczający udział w życiu społecznym i kulturalnym oraz sfery gospodarczej (2 wskaźniki), środowiskowej (6 wskaźników), przestrzenno-funkcjonalnej (8 wskaźników) i technicznej (3 wskaźniki).

Ze względu na ograniczenia związane z liczbą ludności i wielkością obszaru do rewitalizacji nie było możliwości uznania całego obszaru zdegradowanego za obszar rewitalizacji. W związku z powyższym przy wyznaczaniu obszaru rewitalizacji uznano za konieczne wzięcie pod uwagę dodatkowych kryteriów. Przyjęto, że na obszarze rewitalizacji powinna znajdować się infrastruktura, której przebudowa i adaptacja ukierunkowana na poprawę jakości korzystania z przestrzeni, likwidację izolacji obszarów problemowych oraz poprawę jakości życia mieszkańców obszarów zdegradowanych przyczyni się do rozwiązywania zdiagnozowanych problemów społecznych tych obszarów. Dodatkowo w granicach rewitalizacji powinny znajdować się obiekty, które same w sobie nie muszą być zdegradowane, ale w oparciu o ich infrastrukturę można prowadzić szereg działań i projektów służących celowi rewitalizacji społecznej, gospodarczej, np. świetlica, szkoła, ośrodek kultury itp. Powyższe kryteria spełniają następujące miejscowości objęte obszarem rewitalizacji: Obroki, część Wilkołaza Pierwszego (obręb geodezyjny Wilkołaz Poduchowny) i Zalesie.

Cel i zakres projektu

Celem głównym obydwu opisywanych projektów było przywrócenie i poprawa funkcjonalności zdegradowanych przestrzeni oraz podniesienie jakości życia społeczności lokalnej i poziomu bezpieczeństwa publicznego. W projektach dążono do podniesienia jakości korzystania z przestrzeni publicznych, zwiększenia aktywności i integracji społecznej, a w przypadku projektu w Zalesiu dodatkowo ochrony środowiska naturalnego, dzięki zwiększeniu efektywności energetycznej budynku po dawnej szkole poprzez jego termomodernizację.

W miejscowości Zalesie od 2012 roku niszczał budynek po starej szkole podstawowej, a teren wokół niego zarastał. Władze gminy chciały wyremontować obiekt i uporządkować teren, aby można było nadać mu nowe funkcje. Podobnie sytuacja wyglądała w miejscowości Obroki, gdzie było stare, zarośnięte boisko do piłki nożnej oraz zniszczony plac zabaw. Dodatkowo gminna spółdzielnia zlikwidowała sklep, który został wykupiony i wyremontowany ze środków gminy oraz wyposażony z funduszu sołectkiego. Następnie przekazano go Kołu Gospodyń Wiejskich. Tym samym postanowiono stworzyć w jednym miejscu infrastrukturę, która może pełnić różnorodne funkcje społeczne i być skierowana do różnych grup wiekowych mieszkańców tej części gminy.

Rysunek 18 Wyremontowany budynek po dawnej szkole podstawowej w miejscowości Zalesie

Źródło: zdjęcia własne.

Obydwa projekty zostały zrealizowane samodzielnie przez gminę i nie włączano w nie innych partnerów. Jednakże już samo wykorzystanie powstałej infrastruktury oraz realizowane działania będą prowadzone we współpracy m.in. z Kołem Gospodyń Wiejskich oraz Klubem Sportowym.

Rysunek 19 Miejsce wypoczynku w miejscowości Obroki

Źródło: zdjęcia własne.

Przebieg projektu

W miejscowości Zalesie kompleksowo został wyremontowany budynek z lat osiemdziesiątych XX wieku po dawnej szkole podstawowej, który od 2012 roku stał pusty. W ramach projektu rozebrano pokrycie dachowe oraz częściowo stropy drewniane. Wyburzono

fragmenty ścian, zdemontowano stolarkę okienną i drzwiową, podłogi i posadzki oraz wszystkie instalacje. Następnie wykonano nowe pokrycie dachowe, odwodnienie budynku, położono nowe posadzki i podłogi, uzupełniono ściany wewnętrzne, ocieplono ściany oraz strop. Zamontowano nową stolarkę okienną i drzwiową oraz instalację elektryczną, wodno-kanalizacyjną i c.o. Powstał również podjazd dla osób z niepełnosprawnościami. Cały budynek został wyposażony w niezbędne meble i sprzęt. Dodatkowo zagospodarowano teren wokół budynku. Wybudowano nowy chodnik oraz nawierzchnię drogi wewnętrznej. Obok budynku powstały dwa boiska: do koszykówki i piłki nożnej oraz niewielki plac zabaw. Wszystko zostało ogrodzone. Z własnych środków gmina założyła instalacje fotowoltaiczną oraz monitoring, ponieważ dochodziło do aktów wandalizmu. W przypadku tego projektu wystąpiły problemy realizacyjne. Wykonawca przekroczył termin zakończenia robót budowlanych. W związku z tym, że remont odbywał się w trakcie pandemii, w której obowiązywały przepisy ochronne dla przedsiębiorców, gmina nie mogła potrącić kar umownych, tylko musiała wypłacić pełną kwotę umowy. Jednakże po zakończeniu obowiązywania tych przepisów władze gminy wystąpiły do sądu o odzyskanie tych środków zgodnie z zapisami umowy.

Rysunek 20 Plac zabaw w miejscowości Zalesie

Źródło: zdjęcia własne.

W miejscowości Obroki wyremontowano stare boisko do piłki nożnej z trawiastą murawą. Zainstalowano trybunę oraz oświetlenie. Boisko z trzech stron, tj. od drogi wojewódzkiej nr 19, placu zabaw i zabudowań, zostało zabezpieczone siatką. Obok boiska powstał duży plac zabaw, miasteczko ruchu drogowego oraz zagospodarowana przestrzeń wspólna z ławkami, nasadzonymi drzewami. W przypadku tego projektu nie natrafiono na żadne problemy realizacyjne. Jedynie wzrost cen materiałów i usług miał wpływ na wielkość samego budżetu projektu.

Rysunek 21 Plac zabaw w miejscowości Obroki

Źródło: zdjęcia własne.

Osiągnięte efekty

W nowo powstałym budynku w Zalesiu obecnie działa Klub Seniora finansowany ze środków zewnętrznych. W ramach niego 34 seniorów (faktycznie regularnie przychodzi około 10) uczestniczy w różnorodnych zajęciach: rękodzieła, komputerowych, wokalnych, kulinarnych, wycieczki, wykłady z prawa. Dodatkowo na pierwszym etapie projektu odbywały się zajęcia z psychologiem. Sam Klub Seniora jest otwarty codziennie w dni powszednie. Projekt ten trwa dwa lata i wkrótce się skończy, tj. 30 listopada 2023 roku. Obecnie nie ma konkretnych planów wykorzystania budynku do realizacji działań społecznych. Jednocześnie sam budynek nie stał się miejscem, z którego mogliby korzystać mieszkańcy okolicznych miejscowości. Nie jest on dostępny jako świetlica wiejska innym mieszkańcom. Natomiast plac zabaw oraz boiska są regularnie wykorzystywane głównie przez dzieci i młodzież, ale również przez całe rodziny. Niespodziewanym efektem projektu jest wykorzystanie wyremontowanego budynku w pomocy uchodźcom z Ukrainy. Po agresji Rosji na Ukrainę w budynku, po uzyskaniu zgody Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego, ulokowano 15 osób, które przez 9 miesięcy w nim mieszkały. Wtedy działalność Klubu Seniora została przeniesiona do innego budynku gminy w Pułankowicach. Gdy uchodźcy przestali korzystać z pomocy gminy, Klub Seniora powrócił do Zalesia.

W Obrokach na wyremontowanym boisku regularnie odbywają się rozgrywki grup młodzieżowych w piłce nożnej. Gromadzą one okolicznych mieszkańców, co ma duży wpływ na integrację społeczności lokalnej. Jest to ważne, ponieważ sama miejscowość leży na obrzeżach gminy i mieszkańcy mają relatywnie daleko do innej infrastruktury znajdującej się w największych miejscowościach gminy. Z drugiej strony peryferyjne położenie miejscowości powoduje, że z powstałej infrastruktury korzystają również mieszkańcy sąsiedniej gminy. Plac zabaw oraz miasteczko ruchu drogowego stało się także miejscem, do którego można przyjść i spędzić wolny czas.

Rysunek 22 Boisko do piłki nożnej w miejscowości Obroki (w tle widoczny plac zabaw i miasteczko ruchu drogowego)

Źródło: zdjęcia własne.

Wpływ na jakość życia mieszkańców

Przedstawiciele gminy wskazują, że powstałe boiska sportowe, place zabaw oraz miasteczko ruchu drogowego w miejscowościach Zalesie i Obroki cieszą się bardzo dużym zainteresowaniem mieszkańców gminy. Najwięcej widać to latem, kiedy obiekty są najintensywniej wykorzystywane. Nawet wieczorami rodzice z dziećmi przychodzą na plac zabaw. Młodzież wykorzystuje boisko do gry w piłkę nożną i koszykówkę. Zaobserwowano bardzo duże zainteresowanie miasteczkiem ruchu drogowego. Powstały budynek w Zalesiu również jest wykorzystywany przez jedną z grup zagrożonych marginalizacją i wykluczeniem społecznym⁵³, jakim są seniorzy. Uczestniczą oni w różnego rodzaju zajęciach pozwalających na ich aktywizację, wzmacnianie relacji społecznych, co ma przełożenie na ich zdrowie fizyczne i psychiczne.

---

⁵³ Na podstawie diagnozy Lokalnego Programu Rewitalizacji Gminy Wilkołaz na lata 2017-2023

Rysunek 23 Miasteczko ruchu drogowego w miejscowości Obroki

Źródło: zdjęcia własne.

Projekty zaaktywizowały również mieszkańców do dbania o przestrzeń wspólną swojej miejscowości, co ma przełożenie na wzmacnianie więzi ze swoim miejscem zamieszkania. W Obrokach koszeniem trawy na boisku zajmuje się przedstawiciel władz Klubu Unii Wilkołaz wraz ze swoimi podopiecznymi. W Zalesiu zajmuje się tym Ochotnicza Straż Pożarna. Tym samym powstała infrastruktura jest i będzie zadbana, co ma przełożenie na trwałość projektu.

Rysunek 24 Boiska sportowe do koszykówki i piłki nożnej w miejscowości Zalesie

Źródło: zdjęcia własne.

Obecnie gmina przygotowuje się do utworzenia Gminnego Programu Rewitalizacji, w którym będą przewidziane działania społeczne również na infrastrukturze powstałej w ramach przedmiotowych projektów. Jednakże oprócz tych planowanych projektów można uznać, że

powstała infrastruktura na trwałe wpisała się w przestrzeń Zalesia i Obrok i będzie regularnie wykorzystywana przez mieszkańców tych oraz okolicznych miejscowości.

6.4 Studium przypadku nr 4

Tytuł projektu/ ów	Akcja? Aktywizacja!
Nazwa beneficjenta	Fundacja rozwoju gospodarki i innowacji im. Eugeniusza Kwiatkowskiego
Oś priorytetowa	11. Włączenie społeczne
Działanie	11.1 – Aktywne włączenie
Wartość projektu	1 812 775,87 zł
Wartość dofinansowania UE	1 540 859,48 zł
Okres realizacji	2018-09-01 do 2020-09-30
Miejsce realizacji	Powiat radzyński, gmina miejska Radzyń Podlaski
Obszar rewitalizacji	Obszar nr 1 stanowiący część miasta Radzyń Podlaski objęty działaniami rewitalizacyjnymi

Charakterystyka obszaru rewitalizacji

Miasto Radzyń Podlaski położone jest w północnej części woj. lubelskiego, w odległości ok. 24 km od najbliższego większego miasta – Łukowa oraz ok. 70 km od stolicy województwa – Lublina. Miasto jest dosyć dobrze skomunikowane – leży na trasie drogi krajowej nr 19, łączącej Białystok z Lublinem i prowadzącej dalej do Rzeszowa, a także obok drogi krajowej nr 63 prowadzącej do Siedlec. Powierzchnia gminy miejskiej Radzyń Podlaski wynosi 1931 ha, a miasto zamieszkałe jest przez 15 822 mieszkańców.

Zgodnie z zapisami Miejskiego Programu Rewitalizacji Miasta Radzyń Podlaski na lata 2016-2023, za obszar rewitalizacji uznano obszar nr 1, obejmujący część miasta, w której szczególnie nasilone są problemy społeczne, i w której współwystępują problemy gospodarcze, przestrzenno-funkcjonalne i techniczne. Obszar ten jest zamieszkały przez 4723 osoby, co stanowi 29,85% wszystkich mieszkańców miasta i ma powierzchnię 340,91 ha (17,65% całkowitej powierzchni miasta).

Wśród największych problemów obszaru rewitalizacji wymienia się niskie wskaźniki przedsiębiorczości, depopulację obszaru z powodu odpływu mieszkańców do większych miast i poza granice kraju, koncentrację niekorzystnych zjawisk społecznych, negatywną prognozę demograficzną, a także zły stan techniczny obiektów zabytkowych, obiektów użyteczności publicznej oraz znaczącej liczby budynków mieszkalnych.

Cel i zakres projektu

Celem głównym projektu było podwyższenie aktywności społeczno-zawodowej min. 70% z grupy 74 mieszkańców obszaru rewitalizacji, zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem

społecznym. Projekt realizowany był przez Fundację Rozwoju Gospodarki i Innowacji im. Eugeniusza Kwiatkowskiego, w partnerstwie z miastem Radzyń Podlaski.

Projekt odpowiadał na zdiagnozowany problem niskiej aktywności zawodowej osób zamieszkujących obszar rewitalizacji. W szczególności, osoby do których adresowany był projekt miały trudności z określeniem swoich predyspozycji zawodowych i społecznych, posiadały ograniczoną umiejętność poruszania się po rynku pracy, miały niskie kwalifikacje zawodowe i często nie posiadały doświadczenia zawodowego.

W ramach projektu, każdy z uczestników brał udział w grupowym doradztwie zawodowym (nauka pisania CV, listów motywacyjnych, przygotowanie do rozmowy kwalifikacyjnej), warsztatach kompetencji społecznych oraz spotkaniach grupowych z psychologiem (szczególnie te ostatnie były bardzo doceniane przez uczestników). Wspólnie z uczestnikami przygotowywano również Indywidualny Plan Działania, a następnie na podstawie zdiagnozowanych potrzeb byli oni kierowani na kursy zawodowe, w wymiarze ok. 300 h, kończące się zewnętrznymi egzaminami. Po kursach, uczestnicy korzystali z pośrednictwa pracy i byli kierowani na staże.

Projekt adresowany był głównie do osób, które nigdy nie miały styczności z rynkiem pracy lub zajmowały się pracą dorywczą. W przeważającym stopniu były to osoby korzystające z pomocy społecznej, w tym samotne matki i osoby o niskich kwalifikacjach.

Najczęściej wybierane były szkolenia gastronomiczne (kucharz), strefy beauty (kosmetyczka, wizażystka, fryzjer) oraz mechanik samochodowy.

Przebieg projektu

Projekt udało się zrealizować zgodnie z założeniami, co wynikało m.in. z dobrego rozpoznania sytuacji przez beneficjenta jeszcze przed złożeniem wniosku o dofinansowanie.

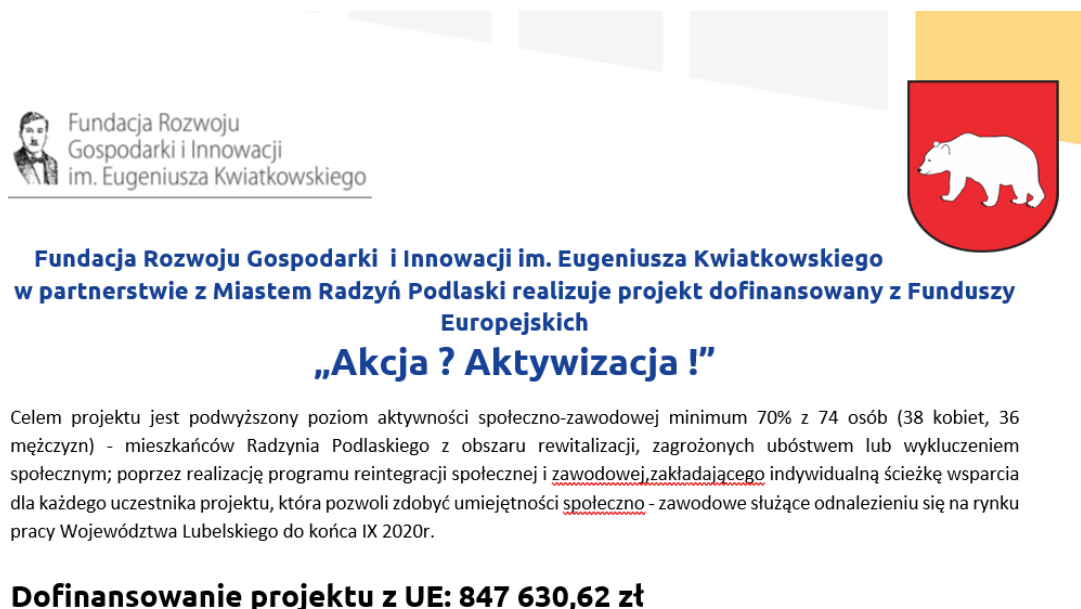
Istotnym wyzwaniem w realizacji projektu było przeprowadzenie skutecznej rekrutacji uczestników, a później utrzymanie ich w projekcie. Ponieważ zrekrutowanie 74 uczestników w jednym czasie było mało realne, realizator projektu podzielił go na 4 tury po 18 uczestników. Najtrudniej było zebrać pierwszą grupę (projekt jeszcze nie był znany) oraz ostatnią (negatywny wpływ programu 500 plus na motywację uczestniczek), ale dzięki pomocy OPS udało się to zrobić. Na początku każdej tury, wyzwaniem było zmotywowanie uczestników do udziału w zajęciach – w tym celu trenerzy oraz pracownicy MOPS dzwonili do uczestników i przypominali o godzinie i miejscu prowadzenia zajęć. Również w pewnych okresach roku, w których uczestnicy mogli mieć jakieś dodatkowe zajęcia / prace, trudniej było zmobilizować ich do uczestnictwa w zaplanowanych spotkaniach. Wsparciem w mobilizacji było wypłacanie stypendium szkoleniowego dopiero po zakończeniu całego cyklu szkoleniowego.

Pewnym problemem było również znalezienie odpowiedniej kadry do realizacji projektu, co wynikało z niewielkiej liczby dostępnych w mieście wykwalifikowanych trenerów, psychologów itp., przy jednocześnie dość ograniczonym wynagrodzeniu, wynikającym z przyjętych taryfikatorów w projektach z EFS. Również z tego względu projekt został podzielony na tury.

Pewnym problemem była również bardzo niewielka mobilność uczestników w zakresie miejsca odbywania stażu. Staże organizowane poza miastem Radzyń Podlaski były odrzucane przez uczestników, mimo że koszty dojazdu były pokrywane w ramach projektu.

Dużym atutem projektu było zrekrutowanie trenerów i coachów z Radzyna i okolic, którzy znają lokalną społeczność i realia jakie panują w tym mieście.

Rysunek 25 Plakat promocyjny projektu Akcja? Aktywizacja!

Fundacja Rozwoju
Gospodarki i Innowacji
im. Eugeniusza Kwiatkowskiego

**Fundacja Rozwoju Gospodarki i Innowacji im. Eugeniusza Kwiatkowskiego
w partnerstwie z Miastem Radzyń Podlaski realizuje projekt dofinansowany z Funduszy Europejskich
„Akcja ? Aktywizacja !”**

Celem projektu jest podwyższenie poziomu aktywności społeczno-zawodowej minimum 70% z 74 osób (38 kobiet, 36 mężczyzn) - mieszkańców Radzyna Podlaskiego z obszaru rewitalizacji, zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym; poprzez realizację programu reintegracji społecznej i zawodowej, zakładającego indywidualną ścieżkę wsparcia dla każdego uczestnika projektu, która pozwoli zdobyć umiejętności społeczno - zawodowe służące odnalezieniu się na rynku pracy Województwa Lubelskiego do końca IX 2020r.

Dofinansowanie projektu z UE: 847 630,62 zł

Źródło: materiały beneficjenta.

Osiągnięte efekty

Zgodnie z założeniami, spośród 74 uczestników projektów, 16 miało znaleźć zatrudnienie. Udało się zrealizować ten cel, a większość z pracujących uczestników znalazło pracę w miejscu, w którym odbywali wcześniej staż zorganizowany w ramach projektu. Pozostałe osoby, które nie znalazły pracy, zostały zgłoszone do agencji zatrudnienia jako poszukujące pracy.

Znalezienie pracy nie było jedynym efektem realizacji projektu. Bardzo istotne było przełamanie pewnych barier mentalnych uczestników, które powstrzymywały ich od wejścia na rynek pracy. Szczególnie istotne były tutaj spotkania z psychologiem, pomoc w diagnozowaniu mocnych stron i predyspozycji zawodowych. Niemal wszyscy uczestnicy projektu skorzystali nie tylko ze szkoleń zawodowych, ale również ze staży, co pozwoliło im nabyć nowe kompetencje i zyskać pewne doświadczenie zawodowe.

Wpływ na jakość życia mieszkańców

Projekt przyczynił się do aktywizacji zawodowej osób zamieszkujących w części miasta Radzyń Podlaski należącej do obszaru rewitalizacji. Jest to obszar zaniedbany, z relatywnie

starymi budynkami, w którym występuje nagromadzenie negatywnych zjawisk społecznych. Projekt przyczynił się do poprawy jakości życia uczestników, poprzez zwiększenie ich aktywności na rynku pracy, a w części przypadków – przez konkretne znalezienie zatrudnienia po zakończeniu uczestnictwa w projekcie.

6.5 Studium przypadku nr 5

Tytuł projektu/ ów	Zintegrowani
Nazwa beneficjenta	Consultor Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością
Oś priorytetowa	11. Włączenie społeczne
Działanie	11.4 – Aktywne włączenie w ramach Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego
Wartość projektu	963 311,90 zł
Wartość dofinansowania UE	818 815,11 zł
Okres realizacji	1.01.2019 – 30.04.2020
Miejsce realizacji	Powiaty lubelski (gminy Głusk, Jabłonna, Jastków, Konopnica, Niedzwica Duża, Niemce, Wólka), lubartowski (gmina Lubartów miejska i Lubartów wiejska), łęczyński (Spiczyn), świdnicki (gminy Świdnik, Mełgiew, Piaski), Lublin (gminy Lublin, Strzyżewice),
Obszar rewitalizacji	Obszary objęte działaniami rewitalizacyjnymi Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego, z gmin objętych projektem.

Charakterystyka obszaru rewitalizacji

Projekt realizowany był na terenie 14 gmin objętych działaniami rewitalizacyjnymi, należących do Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego. Obszary te, określone jako zdegradowane, zgodnie z diagnozą zawartą w programach rewitalizacji, dotknięte są podobnymi negatywnymi czynnikami, takimi jak ubóstwo, przestępczość, bezrobocie, niski poziom edukacji, niski poziom kapitału społecznego czy niski poziom przedsiębiorczości.

Obszary rewitalizacji, objęte wsparciem w projekcie, położone są wokół stolicy województwa – Lublina i leżą w relatywnie niewielkiej odległości od niego.

Cel i zakres projektu

Głównym celem projektu było zwiększenie aktywności zawodowej i społecznej 85 osób wykluczonych społecznie (w tym dotkniętych ubóstwem) i zagrożonych wykluczeniem społecznym (w tym 34 osób z niepełnosprawnościami) z obszarów rewitalizacji znajdujących się na terenie Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego.

Realizacja projektu miała przyczynić się do zmniejszenia uzależnienia mieszkańców od pomocy społecznej, dziedziczenia biedy i niekorzystnych postaw społecznych oraz poprawy dostępu do rynku pracy. W rezultacie, projekt miał przyczynić się do zwiększenia szans na skuteczną integrację społeczną oraz przygotowania uczestników do wejścia lub powrotu na rynek pracy.

W ramach projektu uczestnicy na początku mieli przeprowadzoną diagnozę potrzeb. W jej ramach zdecydowano jakie szkolenie jest najbardziej adekwatne do potrzeb danej osoby. W

kolejnym kroku uczestnicy mogli skorzystać z pomocy specjalistycznej, w tym psychologa, prawnika, mediatora, socjoterapeuty (łącznie do 6 h konsultacji). Szczególnie dużym zainteresowaniem cieszyła się pomoc psychologa i prawnika, który pomagał w uporządkowaniu sytuacji osobistej.

Rysunek 26 Plakat promocyjny projektu Zintegrowani

Źródło: materiały beneficjenta.

Następnie, każdy z uczestników brał udział w indywidualnych i grupowych zajęciach z zakresu podnoszenia kompetencji życiowych i umiejętności społeczno-zawodowych. Były to bardzo potrzebne zajęcia, bo uczestnicy mogli wykorzystać je do przełamania pewnych barier ograniczających im możliwości wejścia na rynek pracy. W kolejnym kroku uczestnicy brali udział w szkoleniach zawodowych, zgodnie z wynikami diagnozy potrzeb. Największym zainteresowaniem cieszyły się szkolenia na kucharza, cukiernika, montera zabudowy i robót wykończeniowych, sprzedawcy oraz opiekuna osób starszych i z niepełnosprawnościami.

Po zakończeniu szkoleń, uczestnicy mogli skorzystać z usług pośrednictwa pracy, w ramach których byli przygotowywani do staży zawodowych. Starano się, by staże zawodowe były tak dobrane, by odpowiadały tematycznie szkoleniom, w których brali udział uczestnicy.

Przebieg projektu

Projekt został zrealizowany zgodnie z założeniami. W trakcie realizacji projektu pojawiały się jednak pewne wyzwania, z którymi beneficjent musiał sobie radzić.

Istotnym wyzwaniem było znalezienie odpowiedniej liczby uczestników. Rekrutacja prowadzona była szeroko, m.in. poprzez rozesłanie maili informacyjnych do ośrodków pomocy społecznej, urzędów gmin, urzędów pracy, parafii itp.

Innym problemem był udział w projekcie wielokrotnych uczestników podobnych projektów w przeszłości, osób nastawionych jedynie na odniesienie chwilowych korzyści finansowych w postaci stypendium stażowego lub szkoleniowego. Takie osoby często już po rozpoczęciu stażu szły na zwolnienie lekarskie lub przerywały staż i rezygnowały z dalszego udziału w projekcie, co utrudniało osiągnięcie zakładanych celów.

Generalnie, grupa objęta projektem była określana jako relatywnie trudna. Beneficjent wskazywał na utrudniony kontakt telefoniczny z uczestnikami (brak odbierania telefonów z nieznanymi numerów). Część uczestników było uzależnionych od alkoholu, co powodowało okresy nieobecności w projekcie.

Osiągnięte efekty

Dzięki realizacji projektu 26 uczestników znalazło zatrudnienie. Podejmowali oni pracę przede wszystkim u pracodawców, u których realizowali staże w ramach projektu. W niektórych przypadkach, firmy były na tyle zadowolone z danego stażysty, że oferowały mu zatrudnienie mimo braku gwarancji utworzenia miejsca pracy w momencie rozpoczęcia stażu.

Innym pozytywnym efektem realizacji projektu było zwiększenie kompetencji, a także zyskanie doświadczenia zawodowego dzięki realizacji stażu. Wielu uczestników zyskało motywację do zmiany swojej sytuacji i podejmowało się poszukiwania pracy. Pewnym nieplanowanym efektem było uzyskanie pomocy przez uczestników w rozwiązaniu problemów prawnych niezwiązanych bezpośrednio z pracą zawodową.

Wpływ na jakość życia mieszkańców

Projekt przyczynił się do aktywizacji zawodowej osób zamieszkujących obszar objęty działaniami rewitalizacyjnymi w ramach Lubelskiego Obszaru Funkcjonalnego. Projekt przyczynił się do poprawy jakości życia uczestników poprzez zwiększenie ich aktywności na rynku pracy, uzyskanie kompetencji zawodowych i doświadczenia zawodowego, a w części przypadków poprzez znalezienie stałego zatrudnienia.

7. SPIS TABEL I WYKRESÓW

7.1 Spis tabel

Tabela 1. Średni udział powierzchni gminy objętej rewitalizacją oraz mieszkańców zamieszkujących obszar rewitalizacji w ogólnej liczbie mieszkańców gminy	21
Tabela 2. Wpływ poszczególnych czynników na skuteczność projektu – harmonogramy konkursów	26
Tabela 3. Ocena czy terminy wynikające z harmonogramu naboru sprzyjały realizacji projektów zgodnie z założeniami w LPR/GPR	26
Tabela 4. Rozproszenie terytorialne wsparcia prezentujące liczbę projektów w każdej kategorii wielkości miejscowości	27
Tabela 5. Struktura uczestników projektów	29
Tabela 6. Wskaźniki produktu dla PI 9i – dla wszystkich działań	43
Tabela 7. Wskaźniki rezultatu PI 9i (dla wszystkich działań)	45
Tabela 8. Wskaźniki produktu dla PI 9b – dla wszystkich działań	46

7.2 Spis wykresów

Wykres 1. Alokacja na poszczególne działania (OP 13) i wybrane nabory (OP 11) poświęcone rewitalizacji w ramach RPO WL 2014-2020	24
Wykres 2. Liczba projektów wyłonionych w naborach przeprowadzonych w latach 2017-2020	24
Wykres 3. Ocena jakości życia uczestników projektu w trzech punktach czasowych na skali od 1 do 10, gdzie 1 oznacza, że jakość życia uczestnika była bardzo niska, a 10 jakość życia była bardzo wysoka	31
Wykres 4. Ocena stopnia w jakim udział w projekcie wpłynął na pozytywną zmianę jakości życia uczestnika	31
Wykres 5. Tematyka projektu wynikała przede wszystkim z LPR/GPR	34
Wykres 6. Średnia ocena na ile projekty przyczyniły się do realizacji poszczególnych celów (skala od 1 - brak wpływu do 5 - duży wpływ)	36
Wykres 7. Ocena czy poszczególne projekty przyczyniły się do poprawy sytuacji na obszarze rewitalizowanym	37
Wykres 8. Ocena beneficjentów czy nie można byłoby osiągnąć podobne efekty bez takiego poziomu finansowania	38
Wykres 9. Odsetek gmin, w których realizowano projekty rewitalizacyjne z RPO WL 2014-2020 wg funduszu – projekty z EFRR oznaczają wsparcie z OP 13, natomiast EFS – OP 11	40
Wykres 10. Inne projekty realizowane na obszarach zdegradowanych wskazanych w LPR/GPR finansowane ze środków RPO WL 2014-2020	41
Wykres 11. Inne projekty realizowane na obszarach zdegradowanych wskazanych w LPR/GPR finansowane ze środków innych programów wsparcia	42
Wykres 12. Percepcja zmian na obszarze zamieszkania uczestnika projektu w zakresie ubóstwa	47
Wykres 13. Ocena zmian na obszarze zdegradowanym, na którym realizowany był projekt, w zakresie ubóstwa z perspektywy beneficjentów projektów infrastrukturalnych i aktywizacyjnych	47

Wykres 14 Poziomu ubóstwa w roku 2014 w porównaniu do aktualnego poziomu z perspektywy pracowników OPS	48
Wykres 15 Percepcja zmian na obszarze zamieszkania uczestnika projektu w zakresie poziomu integracji społecznej	50
Wykres 16 Porównanie poziomu integracji społecznej mieszkańców w roku 2014 do aktualnego z perspektywy pracowników OPS	50
Wykres 17 Ocena zmian w obszarze zdegradowanym, na którym realizowany był projekt, w zakresie poziomu integracji społecznej z perspektywy beneficjentów projektów infrastrukturalnych i aktywizacyjnych	52
Wykres 18 Percepcja zmian na obszarze zamieszkania uczestnika projektu w zakresie aktywności społecznej	52
Wykres 19 Porównanie poziomu aktywności społecznej mieszkańców w roku 2014 do aktualnego z perspektywy pracowników OPS	53
Wykres 20 Ocena zmian na obszarze zdegradowanym, na którym realizowany był projekt, w zakresie poziomu aktywności społecznej z perspektywy beneficjentów projektów infrastrukturalnych i aktywizacyjnych	54
Wykres 21 Percepcja zmian na obszarze zamieszkania uczestnika projektu w zakresie zwiększenia liczby nowych przedsiębiorstw	55
Wykres 22 Porównanie poziomu zatrudnienia w roku 2014 do aktualnego z perspektywy pracowników OPS	55
Wykres 23 Dostrzegane zmiany w zakresie poziomu przedsiębiorczości z perspektywy pracowników OPS na obszarze rewitalizacji od 2018 roku	56
Wykres 24 Ocena zmian na obszarze zdegradowanym, na którym realizowany był projekt, w zakresie napływu nowych przedsiębiorstw w tym również przedsiębiorstw społecznych z perspektywy beneficjentów projektów infrastrukturalnych i aktywizacyjnych	57
Wykres 25 Percepcja zmian na obszarze zamieszkania uczestnika projektu w zakresie dostępu do usług społecznych	57
Wykres 26 Porównanie poziomu dostępu do usług społecznych w roku 2014 do aktualnego z perspektywy pracowników OPS	58
Wykres 27 Ocena zmian na obszarze zdegradowanym, na którym realizowany był projekt, w zakresie dostępu do usług społecznych z perspektywy beneficjentów projektów infrastrukturalnych i aktywizacyjnych	59
Wykres 28 Percepcja zmian na obszarze zamieszkania uczestnika projektu w zakresie stanu lokalnej infrastruktury	59
Wykres 29 Dostrzegane zmiany w zakresie stanu lokalnej infrastruktury z perspektywy pracowników OPS na obszarze rewitalizacji od 2018 roku	60
Wykres 30 Ocena zmian na obszarze zdegradowanym, na którym realizowany był projekt, w zakresie stanu lokalnej infrastruktury z perspektywy beneficjentów projektów infrastrukturalnych i aktywizacyjnych	61
Wykres 31 Porównanie poziomu jakości życia w roku 2014 do aktualnego z perspektywy pracowników OPS	62
Wykres 32 Ocena zmian na obszarze zdegradowanym, na którym realizowany był projekt, w zakresie jakości życia z perspektywy beneficjentów projektów infrastrukturalnych i aktywizacyjnych	62

7.1 Spis rysunków

Rysunek 1. Metody i techniki badawcze wykorzystane w ewaluacji oraz liczebność próby zrealizowanej w ich ramach	18
Rysunek 2 Efekty projektów rewitalizacyjnych z OP 13	35
Rysunek 3 Sala do terapii ruchem	71
Rysunek 4 Budynek Środowiskowego Centrum Wsparcia w Kraśniku	72
Rysunek 5 Sala do hydroterapii	73
Rysunek 6 Sala do arteterapii.....	74
Rysunek 7 Miejsce wytchnieniowe w Środowiskowym Centrum Wsparcia	76
Rysunek 8 Sala wyciszeń.....	77
Rysunek 9 Budynek w trakcie prac remontowych	81
Rysunek 10 Hrubieszowskie Centrum Dziedzictwa.....	81
Rysunek 11 Tablica pamiątkowa profesora Stefana Du Chateau, dzięki któremu powstał budynek Hrubieszowskiego Centrum Dziedzictwa	82
Rysunek 12 Sala czytelnicza dla najmłodszych.....	83
Rysunek 13 Budynek w trakcie prac remontowych	84
Rysunek 14 Kącik prasowy	85
Rysunek 15 Sala wystawowa	86
Rysunek 16 Sala konferencyjna, w której odbywają się m.in. sesja Rady Miasta Hrubieszów	86
Rysunek 17 Sala komputerowa	87
Rysunek 18 Wyremontowany budynek po dawnej szkole podstawowej w miejscowości Zalesie.....	90
Rysunek 19 Miejsce wypoczynku w miejscowości Obroki	90
Rysunek 20 Plac zabaw w miejscowości Zalesie	91
Rysunek 21 Plac zabaw w miejscowości Obroki.....	92
Rysunek 22 Boisko do piłki nożnej w miejscowości Obroki (w tle widoczny plac zabaw i miasteczko ruchu drogowego)	93
Rysunek 23 Miasteczko ruchu drogowego w miejscowości Obroki	94
Rysunek 24 Boiska sportowe do kosówki i piłki nożnej w miejscowości Zalesie	94
Rysunek 25 Plakat promocyjny projektu Akcja? Aktywizacja!	98
Rysunek 26 Plakat promocyjny projektu Zintegrowani	101

7.2 Spis map

Mapa 1. Gminy, dla których przygotowano LPR lub GPR wraz z informacją o udziale wyznaczonego obszaru rewitalizacji w całkowitej powierzchni gminy oraz udziale ludności zamieszkującej obszar rewitalizacji w całkowitej liczbie mieszkańców danej gminy	21
Mapa 2. Łączna wartość projektów rewitalizacyjnych sfinansowanych z RPO WL 2014-2020 w gminnych województwa lubelskiego	25